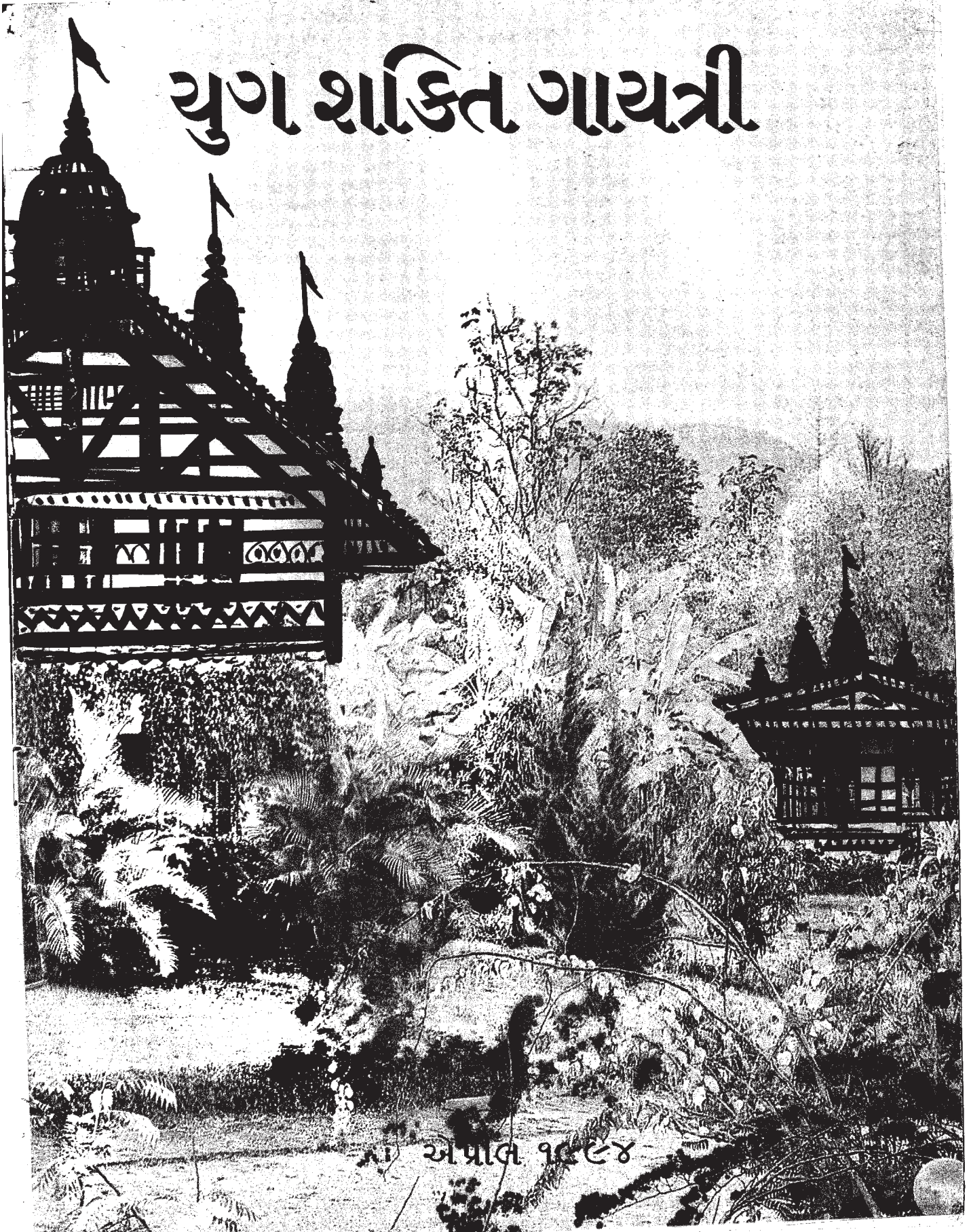

युग शक्ति गायत्री

अप्रैल १९९४

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

વર્ષ : ૨૪

અંક : ૪

સંપાદક
ભગવતી દેવી શર્મા

પ્રકાશક
લીલાપત શર્મા

સરનામું
યુગ નિર્માણ યોજના
મથુરા (ઉ.પ્ર.) પી.ન. ૨૮૧ ૦૦૩
ફોન : કાર્યાલય : ૪૦૪૦૧૫
નિવાસ : ૪૦૪૦૦૦
ગ્રામ : યુગ નિર્માણ

અનુક્રમણિકા

૧. ધર્મ અવૈજ્ઞાનિક નથી કે બિનઉપયોગી નથી..... ૧
૨. ભડકીલાં વસ્ત્રો ન પહેરશો..... ૨
૩. જલદી સાજા થવાની રીત..... ૩
૪. તંદુરસ્ત રહેવા માટે હસો..... ૪
૫. સુપાચ્ય ગુણકારી આહાર-મધ..... ૬
૬. મનના ક્ષેત્રમાં સ્થપાયેલો પરોક્ષ સંસાર..... ૮
૭. અવિજ્ઞાતને જાણવા ચાલો બીજા પરિમાણો જોઈએ..... ૧૧
૮. સ્વતંત્રતાનો સાચો અર્થ સમજીએ..... ૧૫
૯. બે તપસ્વીઓના ચાર્તુમાસ..... ૧૭
૧૦. ક્રોધનો ઉભરો પણ એક પ્રકારની બીમારી છે..... ૨૦
૧૧. આધ્યાત્મિક કેવી રીતે બની શકાય ?... ૨૨
૧૨. યજ્ઞોપચારના મૂળમાં રહેલું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન..... ૨૪
૧૩. સાર્થકવિદ્યા વડે જ આગ્યોદય..... ૨૮
૧૪. તંત્રની બલિવિધિ શું માન્ય છે ?..... ૩૦
૧૫. વહેલા સૂવો અને વહેલા ઊઠો..... ૩૩
૧૬. પરમાત્મા પ્રગટે માનવમાંથી..... ૩૪
૧૭. ગ્રીષ્મ ઋતુના વિશેષ સંસ્કાર સત્રો..... ૩૫
૧૮. આત્માનો આનંદ જ શ્રેષ્ઠ શા માટે ? ૩૭
૧૯. ધારાવાહિક વિશેષ લેખમાળા : ૧૧
યુગપુરુષ પૂજ્ય ગુરુદેવ :
પં. શ્રી રામશર્મા આચાર્ય..... ૩૯
૨૦. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી..... ૪૩

આવશ્યક સૂચના

હવેન સામગ્રી નિર્માણમાં ઉપયોગમાં આવતો કાચો માલ તથા જડી-બુટિઓ, વનસ્પતિઓનું બજાર મૂલ્ય તથા ટ્રક ભાડા વગેરે વધી જવાથી તેને લગતા મૂલ્યમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. તેથી મજબૂર થઈ તેની કીમત રૂ. ૨-૦૦ પ્રતિ કિલો વધારવી પડી છે. પરિજન હવે તેનું મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૦૦ પ્રતિ કિલોના સ્થાને રૂ. ૧૪-૦૦ પ્રતિ કિલો દરથી મોકલશે.

વ્યવસ્થાપક
યુગનિર્માણ યોજના, મથુરા.

વર્ષ-૨૪

એપ્રિલ-૧૯૯૪

વાર્ષિક લવાજમ-રૂ. ૩૫૦-૦૦

અંક-૪

સંસ્થાપક-પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

આજીવન લવાજમ-રૂ. ૪૫૦-૦૦

ધર્મ અવૈજ્ઞાનિક નથી કે બિનઉપયોગી નથી

જે લોકો નાદાનીવશ મુખેથી બબડતા રહે છે કે ધર્મ મુશ્કેલીમાં છે અને ધર્મનું રક્ષણ કરવું જોઈએ ત્યારે હસવું આવે છે. જે ધર્મ હંમેશથી પ્રજાનું રક્ષણ કરતો આવ્યો છે, “ધર્મ ધારયતિ પ્રજા” તે કદી કેવી રીતે મુશ્કેલીમાં આવી શકે? ધર્મનો પાયો તો ઘણો સુદૃઢ છે. તેના સિદ્ધાંતો અને માન્યતાઓ શાસ્વત સનાતન છે. નૃતત્વ વિજ્ઞાનની દિશાધારાઓને જોઈને આપણા ઋષિગણો અને તત્ત્વદર્શનિકોએ એને એવો બનાવ્યો છે કે તેની ઉપયોગિતામાં કોઈ પણ પ્રકારની ખામી રાખી નથી. તેને એટલો વિજ્ઞાન સંમત બનાવ્યો છે કે ક્યાંયથી તે પાછળ પડે તેમ નથી. વાસ્તવમાં વ્યક્તિગત અને સમષ્ટિગત સુખશાંતિ પ્રગતિ અને સમૃદ્ધિનો એક માત્ર આધાર ધર્મ જ છે. ધર્મનું શરણ કદી પણ કોઈના માટે ખોટનો વેપાર નથી અને રહેશે પણ નહીં.

ધાર્મિક માન્યતાઓ અવૈજ્ઞાનિક નથી કે કાલ્પનિક પણ નથી. કોઈ સાંપ્રદાયિક રીતરિવાજો જે તે યુગની પ્રથાઓ અને કથાવાર્તાઓનું પરિવર્તનશીલ કલેવર કહી શકાય છે. તેમાં હંમેશા યુગને અનુરૂપ પરિસ્થિતિઓ

પ્રમાણો સુધારાવધારા થતા રહે છે. પરંતુ આ કર્મકાંડી કલેવરને જ ધર્મનો પર્યાય માની લેવો ખોટું છે. પ્રાણ તો ધર્મનો મૂળ આત્મા છે અને ઉચ્ચતમ માનવીય સદ્ગુણોને સ્થાપિત કરીને શાસ્વત અને સનાતન રહે છે. તેમાં કદી પરિવર્તન આવતું નથી. તેની ઉપયોગિતાનો ઈન્કાર કરી શકાય નહીં. મનુષ્યની સામાજિકતા ધર્મના સિદ્ધાંતો પર ટકેલી છે.

‘ધર્મ’ હંમેશથી સદાચરણ, સજ્જનતા, ન્યાયશીલતા, સંયમશીલતા, કરુણા અને સેવાપરાયણતા જેવા સદ્ગુણોના રૂપમાં વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી રહ્યો છે. માનવીમાં આ તત્ત્વો સમાયેલા રહે એટલા માટે ધર્મનું શરણ જરૂરી છે. માનવ જાતિની પ્રગતિ એની પ્રવૃત્તિને લીધે શક્ય બની છે. સમાજનું અસ્તિત્વ ત્યારે જ મુશ્કેલીમાં આવી પડે છે જ્યારે વ્યક્તિ અધાર્મિક અને અનૈતિક બન્યો છે અને તેણે ઉદ્ધત માન્યતાઓને અપનાવી છે. ધર્મ કોઈ પણ સમાજ, સમુદાય કે રાષ્ટ્રની એકતા અને અખંડિતતા માટે હંમેશા અનિવાર્ય છે.

ભડકીલાં વસ્ત્રો ના પહેરશો

કેલિફોર્નિયા (અમેરિકા)ના ફાર્મ બ્યૂરો સંઘના એક સંશોધન પ્રમાણે જે હકીકતોની ખબર પડી છે તે ભડકીલાં વસ્ત્રો પહેરનારાઓને એક ચેતવણી આપે છે કે સીધાસાદા શાલીન વસ્ત્રો જ મનુષ્યના સ્વાસ્થ્ય માટે હિતકારી છે.

વ્યાપક સંશોધન પછી આ સંઘના સંશોધકોએ એ તારણ કાઢ્યું છે કે ભડકીલાં તથા ચમકદાર વસ્ત્રો મચ્છર તથા હાનિકારક જીવજંતુઓને પોતાની તરફ આકર્ષે છે. સૂર્યના કિરણો જ્યારે આ વસ્ત્રો પર પડે છે ત્યારે તેમનું પરાવર્તન થાય છે. એનાથી આકર્ષાઈને મચ્છરો તથા જીવજંતુઓ એવાં વસ્ત્રો પહેરનારાઓ તરફ આકર્ષાય છે. એ જીવજંતુઓ કપડાંને તો નુકસાન પહોંચાડે જ છે, પરંતુ સાથે સાથે એ વ્યક્તિના સ્વાસ્થ્યને પણ હાનિ પહોંચાડે છે. મચ્છરો દ્વારા થતા રોગોનું આક્રમણ એવા લોકો પર વહેલું થાય છે. કેટલાક જીવજંતુઓ ઝેરી હોય છે. એમના કરડવાથી કેટલાક શારીરિક રોગો થાય છે.

આ સંશોધનથી એ બાબતની સ્પષ્ટતા થઈ ગઈ છે કે સફેદ તથા ભગવા રંગનાં કપડાં એ જીવજંતુઓને આકર્ષિત કરતાં નથી. આથી કપડાં કે તે પહેરનારાઓને નુકસાન થતું નથી. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સફેદ તથા પીળાં વસ્ત્રોને શુભ અને પવિત્ર માનવામાં આવ્યા છે એની પાછળ આ વૈજ્ઞાનિક રહસ્ય છુપાયેલું છે. એની પુષ્ટિ આ બ્યૂરોના સંશોધનથી થઈ જાય છે.

ભડકીલાં વસ્ત્રો પહેરવાથી શારીરિક શોભા વધે છે એવું નથી. જે શાલીનતા સફેદ તથા સાદા રંગનાં વસ્ત્રોમાં જોવા મળે છે તે ચમકીલાં કે ભડકીલાં વસ્ત્રોમાં કદાપિ જોવા મળતી નથી. આવાં ચમકદાર કપડાં પહેરવાથી મનુષ્યમાં રજોગુણ વધે છે. તેનાથી કામુકતા તથા પશુપ્રવૃત્તિઓમાં વધારો થાય છે. ભડકીલાં વસ્ત્રો માત્ર પ્રદર્શન માટે જ પહેરવામાં

આવે છે. આવાં વસ્ત્રો માનસિક તથા આત્મિક સ્વાસ્થ્યને ખલાસ કરી નાખે છે. એટલું જ નહિ, તે શારીરિક સ્વાસ્થ્યને પણ નષ્ટ કરી નાખે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિની પાછળ જે વૈજ્ઞાનિક સત્યો રહેલાં છે તેમને આજે ભૂલી જવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ એમની મહત્તાનો અસ્વીકાર કરી શકાતો નથી. સાધુ-સંન્યાસીઓ ભગવાં વસ્ત્રો પહેરે છે તેની પાછળ એજ વૈજ્ઞાનિક તથ્ય છુપાયેલું હતું કે એ રંગના વસ્ત્રો જીવજંતુઓ, મચ્છરો વગેરેને પોતાના તરફ આકર્ષતાં નથી. તેથી તેઓ રોગોના આક્રમણથી બચતા હતા.

હજારો લાખો વર્ષો પહેલાં આવાં સત્યોની શોધ કરનાર આપણા ઋષિમુનિઓ વિજ્ઞાનમાં કેટલા આગળ વધેલા હતા તેનો ખ્યાલ આપણને આવી શકે છે. આવા અનેક મહામાનવોએ ઘડેલી આપણી સંસ્કૃતિ તરફ આજે જગત મીટ માંડી રહ્યું છે. વૈજ્ઞાનિક સંશોધનો એની ઉપયોગિતા તથા સત્યતાનું પ્રતિપાદન કરી રહ્યાં છે.

ભારતના લોકો એની મહત્તાને આજે ભૂલી ગયા છે એ ખૂબ દુઃખની બાબત છે. ફેશનરૂપી ડાકણ આપણાં યુવકયુવતીઓને ભરખી રહી છે. તેઓ આજે કોણ જાણે કેવાં ચમકીલાં અને ભડકીલાં વસ્ત્રોથી વિચિત્ર દેખાય છે. જે વસ્ત્રોથી વ્યક્તિત્વ ઝળકતું નથી, જેની પાછળ કોઈ કારણ કે વૈજ્ઞાનિક આધાર નથી એવાં વસ્ત્રો માત્ર ફેશનના નામે પહેરવાં અછકલાપશું તથા મન અને બુદ્ધિનું દેવાળું કાઢવા બરાબર જ છે.

વૈજ્ઞાનિક સંશોધનો દ્વારા જે રંગો તથા પોશાકની ઉપયોગિતાની હિમાયત કરવામાં આવે છે એનો અમલ તો આપણા દેશમાં હજારો વર્ષ પહેલાંથી જ થતો આવ્યો છે. આપણે એનો લાભ લેવાનું ચૂકવું જોઈએ નહિ.

જલદી સાજા થવાની રીત

માંદગીને બહુ મહત્વ ન આપવું જોઈએ. પ્રકૃતિ એની જાતે જ રોગનું નિવારણ કરતી રહે છે. તે વગર ફીનો ડૉક્ટર છે કે જે પોતાની રીતે આંતરિક ફેરફાર દ્વારા બગડેલી પરિસ્થિતિને સુધારી દે છે. એને જો રોગી તરફથી સહકાર મળે તો તે હાર નથી માનતી. રોગીએ સહયોગ આપવાનો અર્થ એ છે કે તેણે ધીરજ અને મનોબળને મજબૂત રાખવાં જોઈએ.

માંદા પડવાથી કાંઈ મરી જવાતું નથી, પરંતુ કેટલાક રોતલ અને નબળા મનના માણસો સામાન્ય માંદગીને કાગનો વાઘ બનાવી દે છે. રોગની સાથે વ્યથા પણ જોડાયેલી રહે છે. એનો સામનો કરવા માટે શ્રેષ્ઠ ઉપચારો કરવા જરૂરી તો છે જ, પરંતુ સાથેસાથે તેણે ખૂબ સહનશીલતા રાખવી જોઈએ. તેણે પોતાના મનને આનંદમય રાખવા મનને મનોરંજક પ્રવૃત્તિઓમાં પરોવી દેવું જોઈએ. જેથી પીડા સામાન્ય લાગે અને પોતાને જ નહીં, સહાનુભૂતિ પ્રગટ કરનાર, સેવા કરનાર બધાને રોગની ગંભીરતા હળવી કરવામાં મદદરૂપ બને.

બીમારીના સમાચાર સાંભળીને ખબર જોવા આવેલા સ્વજનોએ દર્દીને એવું ન કહેવું જોઈએ કે અમને ઘણી ચિંતા થતી હતી. આ રોગનો ફલાણો રોગી કેટલાય દિવસ પીડાઈને અંતે મરી ગયો એવું કહી રોગીનું મનોબળ તોડવું જોઈએ નહીં. આને રોગી પ્રત્યેની આત્મીયતાના બદલે આંતરિક દુઃખનાવટ જ કહેવી જોઈએ, રોગીને દવા કરતાં સહાનુભૂતિની વધારે જરૂર હોય છે. એનું મન આનંદમાં રહે એ વધુ જરૂરી છે. એવી સહાયતા ન કરી શકો તો પણ ચાલશે, પરંતુ તેના ઘા પર મીઠું ભભરાવવાનું કામ ન કરશો. જેને આવા પ્રસંગે દર્દી સાથે કેવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ એ ન આવડે તેણે ખબર જોઈ તરતજ પાછા ફરી જવું જોઈએ. એમાં જ બન્નેનું ભલું રહેલું છે, રોગી વધારે ચિંતિત થતો નથી અને સહાનુભૂતિ દર્શાવનાર કલંકથી બચે છે. અજાણતાં બિનજરૂરી ગપ્પાં મારવામાં જોખમ રહેલું છે. કોઈ વાત રોગીના અજાગૃત મનમાં પેસી જાય તો તેને ભયંકર નુકસાન પહોંચાડે છે. જેથી તેના

શુભેચ્છકોએ આવા સમયે સાવધાન રહેવું જોઈએ. રોગ અને રોગી વિશે વિચારીને વાત કરવી જોઈએ. જ્યાં એકાંત અને નીરસતા હોય અને અસ્વસ્થતા મનને ખુશ રાખવા માટે વાતચીત જરૂરી હોય, તો ઉત્તમ એ છે કે ત્યાં રોગીનો પસંદગીનો વિષય છેડવો જોઈએ અને એની પર ચર્ચા કરવી જોઈએ. જે પ્રસંગ રોગીને અરુચિકર હોય તેની ચર્ચા ના કરીએ તો સારું કારણ કે એનાથી સમય તો પસાર થઈ જાય છે, પરંતુ મનોરંજનનો હેતુ પૂર્ણ થતો નથી. રોગીની સાથે વાતચીત દરમિયાન એ વાતનું પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે જે દવા એને આપવામાં આવી હોય તથા જે ડૉક્ટર એની સારવાર કરતા હોય એમને હલકા ન બતાવવા જોઈએ. એના બદલે એમનાં વખાણ કરવાં જોઈએ. આમ કરવાથી રોગીના મનમાં દવા અને ડૉક્ટર બંને પ્રત્યે વિશ્વાસ વધે છે એટલું જ નહિ, પોતાના વાલી કે વડીલ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અને પ્રેમ બમણાં થઈ જાય છે કારણ કે એને લાગે છે કે તેમણે મારા માટે સારામાં સારી સારવારની વ્યવસ્થા કરી છે. જો રોગીના મનમાં દવા તથા ડૉક્ટર પ્રત્યે દેઢ વિશ્વાસ પેદા થઈ જાય તો તે ખૂબ ઝડપથી સાજો થઈ જાય છે. સારામાં સારી દવા તથા ડૉક્ટર ત્યારે જ સફળ થાય છે કે જ્યારે રોગીને તેમના પ્રત્યે ઊંડી શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ હોય. આથી કુટુંબીઓ અને સ્નેહીજનોની એ જવાબદારી છે કે તેઓ રોગીને એવો વિશ્વાસ આપે કે તે જલદી અવશ્ય સાજો થઈ જશે.

રોગ મટતાં થોડો સમય લાગે છે. કોઈ દવા એવી નથી કે જે જાદુની જેમ એકદમ રોગ મટાડી દે. રોગીએ મનને શાંત રાખવું જોઈએ, સહનશીલ બનવું જોઈએ અને સંયમ રાખવો જોઈએ. તેણે મનને બીજા શ્રેષ્ઠ વિચારોમાં પરોવવું જોઈએ. એણે મનોબળને ઢીલું ન પાડવા દેવું જોઈએ. ઢીલા મનના અને રોતલ માણસો વહેલા ઠીક થઈ શકતા નથી. આ વાતો સમજીને જો એ પ્રમાણે ઉપચાર કરવામાં આવે તો કોઈપણ રોગી વહેલી તકે રોગમાંથી મુક્ત થઈ જાય છે.

તંદુરસ્ત રહેવા માટે હસો

ચહેરા પર હાસ્ય હોય તે મનુષ્યના સૌભાગ્યનું ચિહ્ન છે. પ્રસન્નચિત્ત મનુષ્યને જોઈને બધા ખુશ થાય છે તથા સ્વાભાવિક રીતે જ તેના તરફ આકર્ષાય છે. પ્રસન્નતા એક એવી દેવી ગુણ છે. પ્રસન્ન રહેનારાઓનાં કષ્ટો તથા સંતાપ ભાગી જાય છે.

પ્રસિદ્ધ ચિંતક બાયરને લખ્યું છે કે “જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી હસો. તે એક સસ્તી દવા છે. હસવું એ માનવજીવનનું ઉજ્જવળ પાસું છે.” તત્ત્વજ્ઞાની સ્ટર્ને કહ્યું છે કે “મને વિશ્વાસ છે કે જ્યારે જ્યારે કોઈ માણસ હસે છે ત્યારે દરેક વખતે તેના જીવનમાં વૃદ્ધિ થાય છે.” ચિકિત્સાશાસ્ત્રી ડૉ. વિલિયમ પોતાના પ્રયોગોનો આધારે એ સાબિત કર્યું છે કે ખડખડાટ હસવાથી, પ્રસન્ન રહેવાથી પાચનક્રિયા સારી રહે છે તથા લાલકણોમાં વધારો થાય છે. સ્નાયુતંત્ર તાજુ અને સક્રિય રહે છે તથા સ્વાસ્થ્ય સારું રહે છે.

બીજા સંશોધકોના મત પ્રમાણે ખડખડાટ હસવાથી માનસિક તણાવ આશ્ચર્યજનક રીતે ઘટી જાય છે. હસવાથી છાતી અને પેટની નસો તથા માંસપેશીઓ પર સારો પ્રભાવ પડે છે અને તે સક્રિય બને છે. શ્વાસોરચવાસ દ્વારા વધારે પ્રમાણમાં ઓકિસજન મળે છે. શરીરનાં જીવનતત્ત્વો સક્રિય બનીને સ્વાસ્થ્યમા વધારો કરે છે. જીવનના ઉતારચઢાવનું આગવું મહત્ત્વ છે. જગતમાં ભાગ્યે જ એવો કોઈ માણસ હશે જેના જીવનમાં અનેક સમસ્યાઓ તથા મુશ્કેલીઓ ન આવી હોય, એ બધાથી બચવાનો એક માત્ર સરળ ઉપાય હસતા રહેવાનો છે. પ્રસન્ન મનવાળો મનુષ્ય અઘરામાં અઘરી મુશ્કેલીઓને સહેલાઈથી દૂર કરી શકે છે.

જો જીવનની દરેક ક્ષણને સમસ્યાઓ સાથે વણી લઈએ તો માણસ અર્ધપાગલ જેવો તથા બેચેન બની જાય. હાસ્યથી મનુષ્ય જિંદગીની વિષમતાઓનો સામનો કરતાં કરતાં જીવનસંગ્રામમાં

વિજય મેળવી શકે છે. મહાપુરુષોના કામના ભારે બોજા તથા મુશ્કેલ અને સંઘર્ષમય જીવનને સરળ અને સફળ બનાવવાનું રહસ્ય તેઓ હંમેશાં હસતા રહે છે તે જ છે. મહાત્મા ગાંધી, ટીળક, દયાનંદ, વિવેકાનંદ વગેરે મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો વાંચતા એમના વિનોદપ્રિય સ્વભાવનો પરિચય મળે છે. શ્રી અરવિંદે બંગાળી ભાષમાં લખેલા પુસ્તક ‘કારા કહાની’ માં જેલજીવનની મસ્તી વ્યક્ત કરતાં જણાવ્યું છે કે અલીપુર જેલની કાળકોટડીઓમાં તેઓ અને તેમના સાથીઓ કેવી રીતે રહેતા હતા. અદાલતમાં ફાંસીની સજા મળેલ ક્રાંતિકારીઓના મુખમાંથી હાસ્યના ફુવારા ઊડતા હતા. આ વિનોદપ્રિયતા જ વિષમ પરિસ્થિતિઓમાં તથા કઠોર જીવનમાં ચેતનતા પ્રગટ કરતી હતી. જાપાની વિચારક યોન નગીચોએ લખ્યું છે કે “જ્યારે જિંદગીની હરિયાળી સુકાઈ જાય, મારા ખાસ મિત્રો અને સગાંવહાલાં મને કાંટાળા માર્ગે છેડીને ચાલ્યાં જાય અને સૃષ્ટિની બધી જ નારાજગી મારા ભાગ્ય પર વરસે, તો એવા સમયે હે પ્રભુ ! મારા હોઠો પરનું હાસ્ય કદી વિલાય ના.” હાસ્ય-વિનોદ માણસના સ્વભાવને સુંદર બનાવવાની રામબાણ દવા છે. તે જીવનની સુગંધ છે. સુંદર કળી જ્યારે ખીલી ઊઠે છે ત્યારે તેની શોભા કેટલી રમણીય લાગે છે ! ઉદાસ લોકો પણ એના તરફ આકર્ષાયા વગર રહેતા નથી. જીવનની પીડાઓથી પરેશાન મનુષ્યો માટે પણ હાસ્યની થોડી પળો નવજીવનનો પ્રેરણાસ્ત્રોત બની જાય છે. બાળકો જેવા નિર્દોષ હાસ્યથી નિરાશ અને નીરસ લોકોનું મન પણ પ્રફુલિત થઈ જાય છે. હસતી વખતે દુઃખ અને શોક કયાં જતાં રહે છે તેની ખબર જ પડતી નથી.

ઈમર્સને કહ્યું છે કે “ખરેખર હાસ્ય તો એક ચતુર ખેડૂત છે કે જે માનવજીવનરૂપી માર્ગમાંથી કાંટા, ઝાંખરા વગેરેને ઉપાડીને ફેંકી દે છે અને સદ્ગુણોનાં સુગંધિત વૃક્ષો રોપે છે, જેનાથી આપણી

જીવનયાત્રા સરળ બની જાય છે.” મનોવૈજ્ઞાનિકોએ પોતાના પ્રયોગો, સંશોધનો અને અનુભવોના આધારે એ સાબિત કર્યું છે કે ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, ક્રોધ, ઉત્તેજના, ભય, ચિંતા જેવા મનોવિકારોથી મનુષ્યના શરીરમાં જે વિષ પેદા થાય છે એને દૂર કરવા હાસ્ય અત્યંત જરૂરી છે.

જે લોકો હસી શકતા નથી તેઓ હંમેશાં વિચારોમાં જ ડૂબેલા રહે છે. જેમને માનસિક ચિંતાઓ ઘેરી લે છે તેઓ અનેક શારીરિક તથા માનસિક રોગોથી પીડાય છે. જીવનના સંઘર્ષો અને મુશ્કેલીઓમાં એવા લોકો જ ડૂબેલા રહે છે કે જેઓ હંમેશાં ઉદાસ રહે છે. તેઓ સંઘર્ષોમાંથી બહાર નીકળી શકતા નથી અને પોતાની જાતને નુકશાન કરે છે.

હાસ્ય-વિનોદથી આ લાભ ત્યારે જ મળે કે તે એકદમ શુદ્ધ, મુક્ત અને સાહજિક હોય. નિર્દોષ અને શ્રેષ્ઠ હાસ્ય આત્માની આંતરિક પ્રસન્નતાની નિશાની છે. પ્રિયજનના મળવાથી થતી આનંદની અનુભૂતિ, પ્રિય પ્રસંગે થતો અતિશય આનંદ, આહ્લાદક ભાવનાઓથી ઉત્પન્ન થયેલું હૃદયનું સ્પંદન જ બહાર પ્રગટ થતા હાસ્ય, પ્રસન્નતા તથા પ્રફુલ્લતાના સ્વરૂપે વ્યક્ત થાય છે. જરૂર એ વાતની છે કે જેમાંથી આનંદનો પ્રવાહ સતત વહેતો રહે એવા વિચારોમાં ડૂબેલા રહેવું જોઈએ.

કેટલાક લોકો બીજાનું પતન કે નુકસાન જોઈને અથવા તો મશ્કરી કરીને હસતા હોય છે. કોઈ લપસી પડે, કોઈને નુકસાન થાય, કોઈ ભૂલ કરી બેસે વગેરે જોઈને ઘણા લોકો હસે છે, પરંતુ એ

તામસી હાસ્ય છે. બીજાના અપમાન કે નુકસાનથી પ્રસન્ન થઈને વ્યંગ કરવાની પ્રવૃત્તિ ખૂબ ખરાબ છે. તે માણસને લાભના બદલે નુકસાન પહોંચાડે છે. બીજાઓને ચીઢવીને, દુઃખી કરીને યા મશ્કરી કરીને કરવામાં આવતું હાસ્ય મનુષ્ય માટે વિપત્તિનું કારણ બને છે. દ્રૌપદી દુર્યોધનના પાણીમાં પડવાથી હસી પડી હતી, યાદવોએ કુળગુરુની મશ્કરી કરી હતી એનું મૂલ્ય દ્રૌપદી તથા યાદવોએ કેવું ચૂકવવું પડ્યું તે આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ.

કેટલાક લોકો પોતાની ભૂલો છુપાવવા માટે હસવાનો ખોટો ઢોંગ કરે છે. કેટલાક લોકો અકારણ વાતાવરણ કે પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખ્યા વગર હસે છે. તેઓ શિષ્ટાચારનું ધ્યાન રાખતા નથી કે સારા-ખોટા વ્યવહારનું પણ ધ્યાન રાખતા નથી.

આવી સ્થિતિમાં ન હસવું જોઈએ. આવું હાસ્ય જીવનમાં ક્યારેક મુશ્કેલ પરિસ્થિતિ ઊભી કરી બેસે છે. તેનાથી મનુષ્યના સ્વસ્થ અને સંતુલિત વિકાસમાં અવરોધ ઊભો થાય છે અને એની કિંમત ઘટે છે. આ રીતના હાસ્યવિનોદથી દૂર રહેવું જોઈએ. ખરેખર સાત્ત્વિક હાસ્યવિનોદ કરવો જોઈએ. એનાથી જ પોતાને તથા બીજાને પ્રસન્નતા થાય છે. આપણું હાસ્ય એવું હોવું જોઈએ કે જેનાથી ઉદાસ અને દુઃખી લોકોના દિલમાં પણ પ્રસન્નતા પેદા થાય, પોતાની અને બીજાની વ્યથા તથા દુઃખ દૂર થઈ જાય. ખરેખર આવું સાચું અને સાત્ત્વિક હાસ્ય મનુષ્યની સૌથી મોટી મૂડી છે. એ માટે દરેકે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એનાથી જ જીવનની યાત્રા મધુર અને મંગલમય બની શકે.

પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર ડૉ. કોનિન ખૂબ ગરીબ હતા. ડૉક્ટર બનીને તેઓ ધનવાન થયા. એમનું મન પૈસાના લોભમાં પડી ગયું. એમની પત્નીએ કહ્યું, “આપણે ગરીબ હતાં તે જ સારું હતું. કમ સે કમ મનમાં દયા તો હતી, તેને ગુમાવીને આપણે કંગાળ બની ગયાં. ડૉ. કોનિને કહ્યું, એ સાચું છે કે ધનવાન ધનથી નહીં, મનથી બનાય છે. તે મને સાચો રાહ બતાવ્યો, નહીં તો આપણે એવી સ્થિતિમાં પહોંચી જતાં, જ્યાં પરસ્પર સ્નેહનાં સૂત્રો પણ કમજોર થઈ જાત.

જ્યારે સમજ આવી જાય ત્યારે ખરું, પરંતુ એકબીજા સાથેના વિચાર વિમર્શમાં પૂર્વગ્રહ દૂર કરીને જો એકબીજાની વાત સાંભળવામાં આવે તો અંતે તેનાથી બન્નેનું હિત જ થાય છે.

સુપાય્ય ગુણકારી આહાર - મધ

મધ એક ગુણકારી ખાદ્ય પદાર્થ છે. એમાંથી મળતા વિટામીનો અને રસાયણો માનવ શરીર માટે ખૂબ ઉપયોગી છે. આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં મધનું રાસાયણિક વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું હોવા છતાં મનુષ્ય અસલી મધ બનાવી શક્યો નથી. એ શક્તિ ભગવાને મધમાખીઓને આપી છે. મધમાખીઓનો ઉછેર કરીને એમનો લાભ મેળવી શકાય છે. એનાથી લોકોને રોજીરોટી પણ મળે છે અને શુદ્ધ મધ પણ મળે છે.

મધ હાનિરહિત એવો કુદરતી અને સંપૂર્ણ આહાર છે કે જેમાં માત્ર ચરબીની જ ઊણપ છે. જો દૂધ સાથે તે લેવામાં આવે તો પૂર્ણ આહાર બની જાય છે. વૈજ્ઞાનકોએ સાબિત કરી દીધું છે કે મધમાં લોહ, તાંબુ, મેંગેનીઝ, પોટેશિયમ, સોડિયમ, ફોસ્ફરસ, કેલ્શિયમ જેવા સ્વાસ્થ્ય માટે ઉપયોગી ખનિજો તથા લવણોની સાથે સાથે કિંમતી વિટામીનો પણ છે. સામાન્ય રીતે તે કેટલાક આહારયુક્ત ક્ષારો તથા ધાતુયુક્ત પદાર્થોનું મિશ્રણ હોય છે, પરંતુ એમાં રહેલી ૭૫ ટકા સાકર ખાંડના કારખાનામાં બને છે એવી હોતી નથી. આ શર્કરા ઉપરાંત બીજા બે પ્રકારની ખાંડ પણ શોધવામાં આવી છે. (૧) દ્રાક્ષમાંથી મળતું ગ્લુકોઝ (૨) ફળોના રસમાંથી બનાવવામાં આવતી ફ્રુક્ટોઝ સાકર. આ શર્કરાથી આપણી સામાન્ય ખાંડ જેવું કોઈ નુકસાન થતું નથી. ખાંડને સફેદ ઝેર કહેવામાં આવે છે કારણ કે તે ખૂબ નુકસાન કરે છે. મધમાં રહેલી સાકર ખૂબ સહેલાઈથી પચી જાય છે.

એક મધમાખીને એક પાઉન્ડ મધ બનાવવા માટે ત્રણસોથી ચારસો પાઉન્ડ ફૂલોનો રસ ભેગો કરવો પડે છે. પોતાના વજન કરતાં અડધા વજન જેટલો રસ લઈને એને ૪૦૦૦ માઈલની યાત્રા કરવી પડે છે. પોતાની જાભથી તે ફૂલની નળીમાંથી રસ ચૂસીને પોતાની મધની સંગ્રહ કરવાની થેલીમાં તે ભેગો કરે છે. આ રીતે આખો દિવસ ભેગા કરેલા

રસને મધમાં ફેરવવા માટે તે સક્રિય રહે છે. પ્રખ્યાત રસાયણ વિજ્ઞાની પી.ઈ.નેરિસના મત મુજબ મધ માત્ર ફૂલોના રસનો સંગ્રહ જ નથી, પરંતુ ખરેખર તો તે મધમાખીના શ્રમથી બનેલું તત્ત્વ છે. એના કારણે જ ફૂલોના રસમાંથી મધુરસ બને છે. એને ઘટ્ટ બનાવવા માટે માથું અંદરની તરફ રાખીને દ્વારો પર તે પોતાની પાંખોથી પંખો નાખે છે. આ મહેનતના કારણે જ મધપુડાની આજુબાજુ મધુર ગુંજારવ સાંભળવા મળે છે, જે વાતાવરણને પ્રફુલ્લિત બનાવે છે. મધમાખી પોતાના અથાક પરિશ્રમથી પેલી ઉકિતને સાર્થક કરે છે કે “મહેનતનાં ફળ મીઠાં હોય છે.”

મધ સખત પરિશ્રમના પરિણામે તૈયાર થાય છે. આથી તે પૌષ્ટિક, સુપાય્ય અને દુર્બળતાને સહેલાઈથી દૂર કરનારું છે. ખૂબ મહેનત કરનારા લોકોને શક્તિ અને સ્ફૂર્તિ આપે છે. તે આમાશયમાં જતાં જ સહેલાઈથી પચી જાય છે. એને પચાવવા માટે પાચનતંત્રને વધારાનો શ્રમ કરવો પડતો નથી. આયુર્વેદમાં મધની એક ઔષધ તરીકે પ્રશંસા કરવામાં આવી છે. મધ શ્રેષ્ઠ, મૃદુ, કફનાશક અને જીવનશક્તિ વધારનારું છે. તેથી અનેક ઔષધો મધ સાથે લેવામાં આવે છે. એમાં ઉત્કૃષ્ટ કોટિનો આલ્કોહોલ અને ઈથીરિયલ ઓઈલ હોય છે. તે શ્વાસ તથા દમના રોગોમાં લાભદાયક છે. ટાઈફોઈડ તથા ન્યુમોનિયા જેવા રોગોમાં તે લીવર તથા આંતરડાંની કાર્યક્ષમતા વધારે છે. યુરોપના દેશોમાં ફોલ્લા, ઘા, ગૂમડાં વગેરે ઉપર મધનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. ઊંડા ઘા પર મધનો પાટો બાંધવાથી ઘા બહુ ઝલદી રૂઝાઈ જાય છે અને કોઈપણ પ્રકારનો ચેપ લાગવાનો ડર રહેતો નથી.

મધ ઉચ્ચ કોટિનું ટોનિક પણ છે. ડૉ. કેલોગના મત પ્રમાણે જે શિશુઓનો શારીરિક વિકાસ યોગ્ય રીતે થતો નથી એમને દૂધની સાથે સાથે મધ આપવાથી સારી રીતે તેમનો વિકાસ થાય છે.

વૃદ્ધાવસ્થામાં ઠંડી બહુ સતાવે છે. બ્લેન્કેટ તથા રજાઈ ઓઢવા છતાં હાથપગ ઠંડા રહે છે. એવા લોકો દૂધની સાથે મધનું સેવન કરે તો તરત જ શરીરમાં ગરમી આવી જાય છે. શરીરનું જાડાપણું કબજિયાત અને લોહીની કમી હોય તો મધના શરબતથી એમને થોડાક દિવસોમાં જ લાભ થાય છે.

પૌષ્ટિક તત્વો ઉપરાંત મધમાં એક બીજો પણ ચમત્કારિક ગુણ છે. કોઈપણ રોગના જંતુઓ મધના સંપર્કમાં આવતાં બેભાન થઈ જાય છે અથવા તો મરી જાય છે. આમ કોઈ કીટાણુ દ્વારા થતા રોગોમાં મધ ખૂબ ઉપયોગી છે. ડૉ. સ્ટુઅર્ટ પ્રયોગો દરમિયાન જોયું કે મરડો તથા શ્વાસ રોગનાં કીટાણુ મધમાં ૪૮ કલાકમાં જ મરી જાય છે. તેથી વૈદકના ગ્રંથોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે મધુમય પંચામૃતનું પાન કરવાથી ટી.બી. થી બચાય છે. મધ સાથે ઔષધ લેવાથી તેનો પ્રભાવ બમણો થઈ જાય છે. તે લોહીના લાલકણો તથા હિમોગ્લોબિન વચ્ચે યોગ્ય તાલમેળ બેસાડે છે. તે હૃદય ઉત્તેજક છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે હૃદયને ગરમી પણ આપે છે. એના આ ગુણની પ્રશંસા એડિનબર્ગના ડૉ. જી. એન. ડબલ્યુ ટોમસે કરી છે.

મધમાં સદાય શુદ્ધ અને ઉપયોગી રહેવાનો ગુણ છે. તે જેમ જૂનું થતું જાય છે તેમ વધારે ગુણવત્તાવાળું બને છે. યૂનાની મત અનુસાર સિકંદરના શબને મધના એક મોટા પાત્રમાં રાખવામાં આવ્યું હતું કે જેથી તેને દફનાવા માટે રાજધાની સુધી લઈ જતાં તે સડી ન જાય. અમેરિકાના પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રી ટી. એમ. ડેવિસે મિસરની મહારાણી તાઈજના પૂર્વજોની કબર જ્યારે ખોદી તો તેમને તેમાંથી મધનો એક ઘડો મળ્યો. તેમાંનું મધ એવું જ હતું. એ કબર ૩૩૦૦ વર્ષ પહેલાં બનાવવામાં આવી હતી. એમ છતાં મધનો સ્વાદ પણ બગડ્યો ન હતો કે એનાં ગુણો પણ ઘટ્યા ન હતા.

દુનિયાના સો વર્ષ કરતાં વધારે જીવનારા મોટા ભાગના લોકોએ પોતાના જીવનમાં સાદી અને સરળ પ્રાકૃતિક જીવનચર્યા, આહારવિહાર તથા સંયમને સ્થાન આપ્યું હતું એની સાથે સાથે એમણે એ પણ

સ્વીકાર્યું છે કે એમના જીવનમાં એમણે મધને પણ મહત્વનું સ્થાન આપ્યું હતું. પાઈથાગોરસે પોતાના ૮૦ વર્ષના દીર્ઘાયુષ્યનું શ્રેય મધને આપ્યું હતું. એરિસ્ટોટલ કહેતા હતા કે મધ તંદુરસ્તી અને દીર્ઘાયુષ્ય બંને પ્રદાન કરે છે. સર એડમંડ હિલેરી પોતે મધમાખીઓ ઉછેરતા હતા. શેરપા તેનસિંગ પણ નિયમિત રીતે મધનું સેવન કરતા હતા. ઑક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીના ડૉ. રેનોટડ ઓસ્ટિને ૩૦ દિવસ સુધી માત્ર મધ પર રહીને નવયુવકો જેવી સ્ફૂર્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી. તેઓ કહેતા કે, “મિઠાઈના બદલે મધ ખાઓ, દૂધની સાથે મધ ખાઓ, ખાંડની જગ્યાએ મધનો ઉપયોગ કરો.” ભારતીય પહેલાવાન ગામા, વિશ્વવિખ્યાત હેવીવેઈટ ચેમ્પિયન જિમ લેન્ડિસ, ૨૬ વર્ષ સુધી વિશ્વનો સૌથી વધુ ઝડપી દોડવીર તરીકેનો રેકોર્ડ સ્થાપનાર ડબલ્યુ. જી. જયોર્જ વગેરે કાયમ મધનો ઉપયોગ કરતા હતા કારણ કે તેનાથી ખૂબ ઊર્જા પ્રાપ્ત થાય છે.

બર્નાડ મેક ફેડેને પોતાના શરીર પર ખોરાકની શી અસર પડે છે એ જોવા અનેક પ્રયોગો કર્યા. એક પ્રયોગ દરમિયાન એમણે પોતાના ઘરથી ૨૩ માઈલનું અંતર ઉઘાડા પગે માત્ર એક ગ્લાસ પાણી અને મધ ઉપર રહીને પાર કર્યું હતું. સાહિત્યકાર બર્નાડ શૉ પણ મધનું સેવન કરીને સાહિત્યની સાધનામાં બેસતા હતા. ખ્રિસ્તી દેવળોમાં દૂધ અને મધને સમર્પણનું પ્રતીક માનવામાં આવે છે. ભારતીયોમાં પણ મધુપર્કથી સ્વાગત અને સત્કાર કરવાની ક્રિયા સંપન્ન કરાવવામાં આવે છે.

ખરેખર મધ જેવો ઉપયોગી, ગુણકારી, પૌષ્ટિક અને સુપાર્ય આહાર બીજો કોઈ નથી. જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાં સુધી શુદ્ધ અને અસલી મધનું સેવન કરવું જોઈએ. એ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ત્યારે જ મળે કે જ્યારે એડમંડ હિલેરીની જેમ પોતે જ મધુપાલન કરીને તેને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે. એનાથી બેરોજગારીની સમસ્યા દૂર થશે તથા શુદ્ધ મધ પણ પ્રાપ્ત થશે. મધમાખી પાલનમાં કોઈ મુશ્કેલી નથી. એ માટે થોડીક જાણકારી પૂરતી છે. તેથી પોતે મધમાખી પાલન કરવું જોઈએ તથા બીજાઓને પણ એ માટે પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ.

મનના ક્ષેત્રમાં સ્થપાયેલો પરોક્ષ સંસાર

સ્વપ્ન શું છે અને કેમ આવે છે ? જીવન સાથે તેમને શું સંબંધ છે ? તેમને ભવિષ્ય સૂચક માનવામાં આવે કે વર્તમાન અને ભૂતકાળની વ્યક્તિગત જીવન શૈલીની ભેટ માનવામાં આવે ? આ સંદર્ભમાં કોઈ એક મતનું સમર્થન કરવું એ તેની એકાંગી વ્યાખ્યા થશે. સારી વસ્તુતો તે, કે સ્વપ્ન જીવનના સંપૂર્ણ કાળખંડનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. તેમાં વર્તમાન જીવનની ઝાંખી મળે છે, વિગતની અનુભૂતિ થાય છે અને ભવિષ્યના સંકેત પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

ત્રુટિ અને ભ્રમ આ સંદર્ભમાં ત્યાં રહી જાય છે, જ્યાં તેના કોઈ એક પક્ષ પ્રકારને લઈને તેનું અધ્યયન કરવામાં આવે છે અને તેને સંપૂર્ણ સત્ય સ્વીકારવામાં આવે છે. ઉદાહરણ માટે ફાયડને લઈ શકાય છે. તે એક મનોવૈજ્ઞાનિક હતો અને તેનો પનારો મનોરોગિયોથી પડતો હતો. તેમણે એવા જ લોકો ઉપર પોતાના સ્વપ્ન સંબંધી અધ્યયન કર્યું. તેથી નિષ્કર્ષ પણ વર્તમાન જીવનની જટિલતાઓના સંબંધે પ્રાપ્ત થયું. તેમના મત પ્રમાણે સ્વપ્ન દબાયેલ ઈચ્છાઓનું પરિણામ છે. જુગ એનાથી એક ડગલું આગળ વધ્યા. પોતાના અનુસંધાનમાં તેમણે સ્વપ્ન સ્ત્રોતને “સામૂહિક અવચેતન” નામ આપ્યું. તે શા માટે આવે છે ? આ સંદર્ભમાં એમનો મત એવો હતો કે દબાયેલી ઈચ્છાઓની પૂર્તિ તો એનો એક ભાગ છે પરંતુ સર્વાધિક મહત્ત્વપૂર્ણ વાત એ છે કે જેનાથી તે વ્યક્તિને અખંડતા અને સમગ્રતા પ્રદાન કરે છે તેનો અભાવ માનસિક અસંતુલન પેદા કરે છે તેવું તેમનું માનવું હતું. પાછળથી અધ્યેતાઓએ તેમાં એક નવો અધ્યાય ત્યારે જોડ્યો કે જ્યારે તેમણે ભાવિ જીવનની ઝાંખી કરાવવાવાળો એક આધાર બતાવ્યો. આ જ પ્રમાણે એક સ્વપ્નની ચર્ચા માર્ક ટ્વેને પોતાના લેખક આલ્બર્ટ યેન સાથે કરી હતી.

જ્યારે મૂર્ધન્ય મનીષી માર્ક ટ્વેન, સૈમ કલીમેન્સના નામથી ઓળખાતા હતા અને પેન્સિલવેનિયા નામના એક જહાજના સહાયક પાયલોટ હતા ત્યારનો આ એક પ્રસંગ છે. તેમનો ૨૦ વર્ષનો ભાઈ હેનરી તેજ જહાજમાં કલાર્ક તરીકે સેવા આપી રહ્યો હતો. એક રાત્રે સૈમે એક સ્વપ્ન જોયું. આ દેશ્યમાં તેમને એક ધાતુનો તાબુત જોવા મળ્યો જે

બે ખુરશીઓના ટેકાથી સ્થિત હતો અને તેમાં હેનરીનું શબ હતું. શબ ઉપર સફેદ ફુલોના ગુલદસ્તો રાખેલ હતો. તેની મધ્યમાં એક સુંદર લાલ રંગનું ફુલ હતું, જે દિવસોની આ વાત છે તે દિવસોમાં સૈમ પોતાની બહેનના ઘેર સેન્ટ લુઈસમાં રહેતા હતા. સવારે તેમણે આ બાબતનો ઉલ્લેખ તેમની બહેનને કર્યો અને પછી જલ્દીથી તે વાતને ભૂલી ગયા.

થોડાક દિવસો પછી સૈમને કોઈ કારણથી મુખ્ય પાયલોટ સાથે વિવાદ થઈ ગયો. તેના કારણે સૈમની અન્ય જહાજ “લૈસી” માં બદલી કરવામાં આવી.

હેનરી પેન્સિલવેલિયામાં જ રહ્યો. થોડા દિવસો બાદ જ્યારે લૈસી મિસિસીપી નદીમાં ગ્રીવવીલે બંદરે પહોંચ્યો ત્યારે તેને જાણવા મળ્યું કે પેન્સિલવેલિયામાં વિસ્ફોટ થયો છે જેમાં ૧૫૦ માણસોના જાન ગયા છે, સૈમે પોતાના ભાઈનું નામ મૃતકોની યાદીમાં નથી તેવું જાણ્યું ત્યારે તેણે રાહતનો શ્વાસ લીધો, પરંતુ તે ઘણી જ ખરાબ રીતે ઘાયલ થયો હતો અને તે બેભાન અવસ્થામાં પડ્યો હતો. છ દિવસ સુધી મૃત્યુ સાથે કઠિન સંઘર્ષ ખેલ્યા બાદ હેનરીનું મૃત્યું થયું. સૈમ જ્યારે ભાઈની લાશ પાસે પહોંચ્યો ત્યારે ખૂબજ નિરાશ થઈ ગયો અને સ્વપ્નમાં જે જોયું હતું તે જ બરાબર દેશ્ય સામે મોજૂદ હતું. એટલે કે ધાતુના તાબુતમાં પડેલો હેનરીનો પ્રાણવિહીન દેહ અને તેના ઉપર સફેદ ફુલોનો ગુલદસ્તો અને બરાબર વચ્ચે એક લાલ રંગનું ફુલ, સંપૂર્ણ તાબુત બે ખુરશીઓ ઉપર રાખેલા હતા. આ પ્રમાણે તેનું સ્વપ્ન અંતે સત્ય સાબિત થયું.

એક એવા જ ભવિષ્યસૂચક સ્વપ્નનું વર્ણન ફ્રેડરીક ગ્રીનવુડે પોતાના પુસ્તક “ ઈમેજનેશન ઈન ડ્રીમ્સ ” માં કર્યું છે. તેઓ લખે છે કે તેમણે એક રાત્રે એવું સ્વપ્ન જોયું કે તેઓ વેપાર માટે કોઈને મળવા ગયા, ત્યાં તેમને એક સુંદર સજાયેલા ખંડમાં બેસાડવામાં આવ્યા અને પ્રતીક્ષા કરવા કહ્યું. તેઓ ઓરડામાં સળગતી આગ પાસે બેસી ગયા અને માનસિક શાંતિમાં હાથ રાખીને ઊંઘતા બેઠા. અચાનક તેમને હાથોથી નીચે કોઈ ઠંડી વસ્તુનો અભ્યાસ થયો અને લાગ્યું કે તેમના હાથ એક તાજા કાપેલા હાથ ઉપર હતા. કાંડાની નીચેથી કપાયેલો આ હાથનો

ભાગ કોઈ માહેલાનો હતો. તેઆ ભયભીત થઈ ગયા અને તેની સાથે જ તેમની ઊંઘ ઉડી ગઈ.

કેટલાક દિવસો વીતી ગયા, સ્વપ્નની વાત સ્મૃતિ બહાર નીકળી ગઈ. કોઈ કામ માટે તેમને એક વ્યક્તિને મળવું હતું. તેઓ ત્યાં પહોંચ્યા તો તેમને એક નાનકડા ઓરડામાં બેસાડવામાં આવ્યા. આકસ્મિક રીતે તેમનું ધ્યાન માનસિક શાંતિમાં ડૂબી ગયું અને તેઓ ગભરાઈ ગયા. સ્વપ્નમાં તેમણે જે કંઈ જોયું હતું તે હવે તેમની સામે હતું. માનસિક શાંતિ પર કાંડાથી તૂટેલો એક સ્ત્રીનો હાથ પડ્યો હતો.

ગ્રીનવુડ કહે છે કે સ્વપ્ન અને યથાર્થ વચ્ચે આને એક સંયોગ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ આ સંયોગ એટલા મળતા નથી કે સ્વપ્ન અને વાસ્તવિક સંસારમાં આ પ્રકારની દુર્લભ ઘટનાઓ ભાગ્યેજ જોવા મળે છે. ઉપરોક્ત ઘટનાથી ગ્રીનવુડ હેરાન થઈ ગયા, તેમની પરેશાની કિપલીંગના શબ્દોમાં કહીએ તો નીચે પ્રમાણે વ્યક્ત કરી શકાય. તેમના જીવનરૂપી ફિલ્મનો તે ભાગ હજી રીલીઝ કરવામાં આવ્યો નથી તે કેવી રીતે અને શા માટે જોવામાં આવી ગયો ?

આ પ્રશ્નથી સમયની પ્રકૃતિથી સંબંધિત એ માન્યતાનું ખંડન થાય છે, જેના વિશે કહેવામાં આવે છે કે જન્મ લેતાંની સાથે જ મનુષ્ય એવા 'ટાઈમ-કન્ટીન્યુઅસ' માં ભળી જાય છે કે એક દિશામાં સમરૂપ ગતિથી ફિલ્મના રીલની માફક ખૂલતો રહે છે. આ અવધારણા પ્રમાણે કોઈ પણ ઘટના સમયથી પહેલાં બનતી નથી કે તેને સમય પહેલાં વિજ્ઞાત બનાવી શકતી. વર્તમાન કે ભૂતકાળ તરીકે જેને આપણે ઓળખીએ છીએ તે સમય સંબંધિત ઘટનાઓ આપણને જાણવા મળે છે.

ઉપરોક્ત ધારણા પ્રમાણે ભવિષ્ય અગ્રાહ્ય અને અગમ્ય છે પરંતુ વ્યવહારિક જીવનમાં વસ્તુસ્થિતિ એનાથી વિપરીત માલુમ પડે છે આ પરિસ્થિતિમાં ફક્ત બે જ વિકલ્પો રહે છે. પ્રથમ અવધારણા એવી માન્યતાથી આરંભાય છે કે જેવું આપણે સમજીએ છીએ તેવી પ્રકૃતિ નથી. અને બીજા પ્રતિપાદનમાં વૈજ્ઞાનિકો એવું કહે છે કે ચેતનાની પ્રકૃતિ સાધારણ ધારણાથી પ્રતિકૂળ છે.

પહેલા મતનુ સમયન જં. ડબલ્યૂ ડૂનના પ્રાસન્ન સિદ્ધાંત "સીરીયલ ટાઈમ (કમિક સમય)" કરે છે. એના પ્રમાણે ક્યારેક યથાર્થતા અને વ્યક્તિના પારસ્પરિક સંબંધોમાં કોઈ સાધારણ ભૂલ થઈ જાય છે આ ખામીને લીધે કોઈ કોઈ ઘટનાઓ સમયના સંદર્ભમાં પોતાની યથાર્થ સ્થિતિથી પહેલાં વિસ્થાપિત અવસ્થામાં દેખાય છે. તેમનો વિશ્વાસ છે કે વાસ્તવિકતાનું એક અલગ પરિમાણ છે જેમાં લાંબા ગાળે મળીને તે એક થઈ જાય છે. તેમના પ્રમાણે વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં ઘટનાઓ અવકાશ ગ્રહણ કરે છે અને ફેલાઈ જાય છે. આ એજ અવસ્થા છે જેમાં અમારી ચેતના ભૂત અને ભવિષ્યના થોડા ભાગને ગ્રહણ કરી લે છે. તેઓ કહે છે કે ભૂત અને ભવિષ્યમાં આ પ્રકારનો પ્રવેશ માત્ર અચેતન મન દ્વારા જ સંભવિત છે. સ્વપ્નોના માધ્યમથી આ ક્રિયા સંપન્ન થાય છે અને ક્યારેક ભવિષ્યની દર્શન-ઝાંખી થઈ જાય છે. બીજી અવધારણાનું સમર્થન એચ. એફ. સાલ્ટમાર્શનો સિદ્ધાંત કરે છે, જેનું પ્રતિપાદન તેમણે પોતાના ગ્રંથ "ફોર નોલેજ" માં કર્યું છે. સાલ્ટમાર્શ પોતાની ઉપરોક્ત રચનામાં કહે છે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિના જીવનમાં એવી ક્ષણો આવે છે કે તેમાં તેને એવું માલુમ પડે છે કે તેને સમયની પાંખો લાગી ગઈ અને તે ઉડી ગયો. બીજા પ્રસંગે એવું માલુમ પડે છે કે જાણે સમય ઊભો રહી ગયો હોય આ ઉદાહરણ રજૂ કરતાં તેઓ કહે છે કે ચેતનાની સામાન્ય ભૂમિકામાં સમયની અનુભૂતિ એકરૂપ નથી. તેથી આવું માલુમ પડે છે. આના આધારે તેઓ તારણ કાઢે છે કે ચેતનાની પ્રકૃતિ સમયની પ્રકૃતિ પર આધાર રાખે છે.

જો સમયની પ્રકૃતિ બદલાઈ જાય તો અમારી ચેતનાનું સ્તર પણ બદલાઈ જશે અને આપણે ચેતનાની અન્ય કોઈ ભૂમિ ઉપર પહોંચી જઈશું. એમનું કહેવું છે કે સાધારણ સંજોગોમાં આપણી ઈન્દ્રિયો સમયના અત્યંત નાના ભાગને ગ્રહણ કરે છે, પરંતુ અવચેતન સ્તર માટે આ નાનો ભાગ ખૂબ વિશાળ અને લાંબો થઈ જાય છે. તે એટલો લાંબો બની જાય છે કે ભવિષ્યનો કોઈ અંશ પણ તેમાં જોડાઈ જાય છે.

સ્વપ્નની વેળા તે દેશ્યમાન બને છે. તેની

સાબિતી મગજ સંબંધી આધુનિક અભ્યાસમાં થઈ જાય છે. માનસશાસ્ત્રીઓની અર્વાચીન શોધોથી જાણવા મળ્યું છે કે મગજનો ડાબો ભાગ સૂચનાઓને ક્રમિક, તાર્કિક અને રૈખિક રૂપમાં તૈયાર કરે છે જ્યારે જમણો ભાગ બધી સૂચનાઓને સાથે સાથે તૈયાર કરે છે. તેને રૈખિક સમયનું કોઈ જ્ઞાન હોતું નથી અથવા બહુજ ઓછું હોય છે. આવી સ્થિતિમાં જો જમણો ભાગ ક્ષતિગ્રસ્ત બની જાય તો સૂચનાઓનો ક્રમ અને તેમની ગ્રહણશીલતામાં કોઈ તફાવત રહેતો નથી. પરંતુ જો ડાબો ભાગ કોઈ હાનિ અનુભવે તો સમયના હિસાબે સંદેશાઓનો ક્રમ બગડી જશે. આના અનુસંધાનથી વિશેષજ્ઞો બતાવે છે કે સ્વપ્ન-દર્શનમાં મગજના જમણા ગોળાર્ધનું યોગદાન મહત્ત્વપૂર્ણ છે. તેજ વિભિન્ન સ્ત્રોતોથી મળતી જાણકારીઓને મેળવીને એક સમગ્ર જાણકારી તૈયાર કરે છે. વિજ્ઞાનવેત્તાઓના મત પ્રમાણે તેમાં ભવિષ્ય સંબંધી જાણકારી પણ સંમિલિત થાય છે. સ્વપ્ન પ્રક્રિયામાં ડાબા ગોળાર્ધનું કાર્ય માત્ર એટલું જ છે કે તે સ્વપ્ન વિષયને ક્રમિક રીતે ગોઠવી દે છે.

આ તો ભવિષ્યદર્શન સંબંધી સિદ્ધાંત થયા પણ એ સ્વપ્નોનું તાત્પર્ય શું છે ? જે દૈનિક જીવનની જટિલતાઓ અને વ્યક્તિગત સમસ્યાઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ફાયડવાદી માન્યતા પ્રમાણે તે માત્ર જીવન પદ્ધતિ અને વ્યક્તિગત રૂકાવટનો સંકેત કરે છે જેને જાણીને જીવનશૈલી અને વ્યક્તિત્વની પ્રકૃતિની શોધ કરી શકાય છે. તે મતવાદ પ્રમાણે સ્વપ્નનું આટલું જ મહત્ત્વ છે પરંતુ આધુનિક ‘જેસ્ટાલ્ટ’ મનોવિજ્ઞાનની આ સંબંધમાં ભિન્ન ધારણા છે.

“જેસ્ટાલ્ટ” એક જર્મન શબ્દ છે જેનો અર્થ છે “સંરચના” આ પ્રકારે જેસ્ટાલ્ટ મનોવિજ્ઞાનનો મૂળભૂત અર્થ એવો થયો કે તે એક એવું મનોવિજ્ઞાન છે કે જેમાં સમસ્યાઓ ગ્રહણ કરવામાં આવે, તેને સમજવામાં આવે અને ફરીથી ગોઠવણી કરવામાં આવે. આ મનોવિજ્ઞાન પર જેસ્ટાલ્ટ થેરેપી આધારિત છે. આ થેરેપીની સ્વપ્ન સંબંધી અવધારણા એ છે કે સ્વપ્ન વ્યક્તિત્વનો એક અપૂર્ણ ક્રિયા-વેપાર છે. આ અપૂર્ણતાને એ ઉપચારથી પૂર્ણ કરવામાં આવે છે. અચેતન દ્વારા વ્યક્તિત્વના સંબંધમાં દેશ્ય સંકેતોના માધ્યમથી જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો ઉપયોગ વ્યક્તિ સમગ્ર વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં કરી શકે છે

અને સાથેજ કોઈ એક સ્થાન ઉપર એકઠી કરેલી શક્તિને મુક્ત કરીને તેની હાનિઓથી બચી શકે છે.

આ ક્રમમાં સ્વપ્ન દેખાએ એક પ્રકારના સ્વપ્ન દેશ્યનો અભિનય કરવો પડે છે. આમાં કલ્પિત ચિત્રોના સહારો લેતાં લેતાં સંપૂર્ણ નાટકના ઉપચારના સમયે બીજીવાર પુનરાવર્તન કરવું પડે છે. એની સાથે જ સંપૂર્ણ ઉપચાર થઈ જાય છે.

ઉપર્યુક્ત ઉપચાર પદ્ધતિના પિતા મનોવૈજ્ઞાનિક પર્લ્સના મત પ્રમાણે વ્યક્તિત્વના પાંચ સ્તર હોય છે. આ બધા સ્તરો અંગે બરાબર રીતે કામ કરવાથી જ કોઈ સમગ્ર વ્યક્તિત્વને પૂર્ણ રીતે જીવી જાણે છે. ઈલાજ દરમિયાન વ્યક્તિને આ પાંચે સ્તરોમાંથી પસાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે સ્વપ્નની અધૂરી ક્રિયા પૂર્ણ થયેલી માનવામાં આવે છે. આની સાથે જ વ્યક્તિત્વની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક ઈવાંસના મત પ્રમાણે સ્વપ્ન એક એવી ક્રિયા છે, જે મગજને અનુકૂળ અને અસ્વીકૃત જેવા તેનાં દરરોજનાં કાર્યોને સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કરવામાં શક્તિમાન બને છે. આ કાર્ય કોમ્પ્યુટર જેવી એક પ્રક્રિયા દ્વારા પૂર્ણ થાય છે, જેમાં કાર્યક્રમને સમય અને પરિસ્થિતિના હિસાબથી બદલવા અને સુધારવાની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા હોય છે, જેથી વ્યક્તિ બદલાયેલી પરિસ્થિતિઓમાં ચુનોતીઓનો સફળતાપૂર્વક સામનો કરી શકે. વિશેષજ્ઞોના મત પ્રમાણે જો આ ક્રિયા સંપાદિત ન થાય તો વ્યક્તિની શક્તિ પ્રભાવિત થવા માંડે છે. એટલા માટે પ્રકૃતિ દ્વારા આવો કાર્યક્રમ કરવામાં આવ્યો છે, જેનાથી માનસિક કાર્ય અને વ્યક્તિની શક્તિ હમેશાં પ્રભાવરહિત બની જાય છે. સ્વપ્નમાં વર્તમાન દેશ્યમાન થાય છે અને ભાવિની નાની ઝલક પણ. આ દેખાએ જીવન માટે તે ઉપયોગી પણ છે તેમજ આવશ્યકપણ.

સ્વપ્ન સંબંધી મનોવૈજ્ઞાનિક તથા આધુનિક વૈજ્ઞાનિક શોધો અત્યારે જે નિર્ણયે પહોંચી રહી છે, એ એક જ તથ્યનું ઉદ્ઘાટન કરે છે કે માણસનું મગજ તે નથી, જેટલું જોવામાં આવે છે. તેનો મોટો ભાગ આવી ક્રિયાઓમાં સંલગ્ન રહે છે, જે પરોક્ષ સ્તરની છે. કેવી રીતે તેનો વધારેમાં વધારે લાભ પોતાની ઉન્નતિ અને સજાવટને માટે કરવામાં આવે, સાધના વિજ્ઞાનનો બધો ઉહાપોહ આની ચારે બાજુ છે.

અવિજ્ઞાનને બાણવા ચાલો બીજા પરિમાણો બોઈએ

કાલ ખંડો ત્રણ છે, ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય. તેનું અસ્તિત્વ એટલા પૂરતું છે કે સૃષ્ટિ અને સમયની ગતિમાં જમીન-આસમાન જેટલું અંતર છે. જો આ મધ્યાંતરને મિટાવી દેવામાં આવે તો કાળના વિભાગો સ્વતઃ સમાપ્ત થઈ જશે. પછી જે બાકી રહેશે તે વર્તમાન સિવાય કંઈ જ નહીં હોય.

આ વર્તમાન અને સિદ્ધ કરેલ સમય બન્ને એક જ છે. જગતની તમામ ક્રિયા વર્તમાનથી શરૂ થાય છે અને પછી તે ભૂતકાળ બની જાય છે. જીવનનો પ્રાદુર્ભાવ વર્તમાન છે. ત્યારબાદ તેની ગતિ પૂરેપૂરી મંદ પડી જાય છે અને સમય ઘણો આગળ નીકળી જાય છે, ફલસ્વરૂપ તે આગત-અનાગતના બે જુદા જુદા ખંડોમાં વહેંચાઈ જાય છે. દુનિયાની બધી જ ઘટનાઓ, બધી ગતિવિધિઓ આવી જ છે, તે સમયની સાપેક્ષ હોય છે, નિરપેક્ષ અહીં કંઈ પણ નથી. જે નિરપેક્ષ છે તે માત્ર ઈશ્વર છે અને ઈશ્વર સમય સાથે બંધાયેલ નથી. જે કાળથી મુક્ત છે, તેને માટે કાળખંડોનું કોઈ અસ્તિત્વ નથી. જ્યાં તેની સત્તાઓ છે ત્યાં કાળ અને ઘટનાક્રમોની ગતિ-ભિન્નતા પણ સ્પષ્ટ છે. કેટલીક વાર આ ભિન્નતાને દૂર કરતાં મનુષ્ય જ્યારે સમયની ગતિની સાથે ચાલી નીકળે છે, તો તે અનાગતમાં પહોંચી જાય છે અને કેટલીએ વખત ઉક્ત ભિન્નતાને વધારતાં ગતિ ધીમી કરે છે, તો તે ભૂતકાળનું પ્રવેશદ્વાર બની જાય છે. ઘણું કરીને આવાં કૌશલ્યો સૂક્ષ્મ જગતમાં ગતિ રાખનાર આધ્યાત્મિક પુરુષ જ કરી શકે છે. પરંતુ અનેક પ્રસંગોમાં આ બધું સામાન્ય માનવીઓમાં પણ અનાયાસ સંપન્ન થતું જણાય છે.

આવા જ એક પ્રસંગનો ઉલ્લેખ માર્ટિન એબોને પોતાના પુસ્તક “પ્રોફેસી ઈન આંવર ટાઈમ” (પૃષ્ઠ ૧૪૨) માં કર્યો છે. પ્રસંગ જ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૬નો છે. ઈન્ગલવુડ, કેલિફોર્નિયા નિવાસી મૈકકૈરન આ દિવસે જલ્દી જ “ગૅડ કેન્યાન” (અમેરિકાનું એક દર્શનીય સ્થળ) પહોંચી ગયા. જ્યારે સાંજ ઢળવા આવી તો

તેમણે એક સ્ત્રીને તેના પતિ અને બાળકો સાથે જોઈ, જે પોતાના સામાન સહિત બાજુમાંથી પસાર થઈ રહ્યાં હતાં. શ્રીમતિ મૈકકૈરનને તે સ્ત્રીને ઓળખી લીધી. તે તેમની એક પરિચિત શ્રીમતિ નૈશ હતી, જેની સાથે ગત વર્ષે તેમણે યાત્રા કરી હતી. મૈકકૈરનની પત્નીએ વિચાર્યું કે શ્રીમતિ નૈશ અત્યારે ઘણી થાકી ગઈ હશે, માટે તેમણે તેના પરિવારને તે વખતે જ મળવાનો વિચાર જતો કર્યો.

આ સંબંધમાં “અમેરિકન સોસાયટી ફોર સાઈકિકલ રિસર્ચ” ના પોતાના અહેવાલમાં તેણી લખે છે કે બીજે દિવસે સવારે તેણે તેને ઓસરીમાં બેઠેલી જોઈ. મૈકકૈરન દંપતી ત્યાં ગયું અને વાતો કરવા લાગ્યાં. પ્રસંગવશ જ્યારે તેમણે નૈશ પરિવારને આ વાત કહી કે કાલ જ તેમણે એ બધાંને આવતાં જોયાં હતાં, પરંતુ યાત્રાના થાકના કારણે કષ્ટ આપવું યોગ્ય માનેલું નહીં ત્યારે શ્રી અને શ્રીમતિ નૈશ આશ્ચર્ય-ચકિત રહી ગયેલા. તેમણે આશ્ચર્ય બતાવતાં જણાવ્યું કે તેઓ હમણાં જ બસમાં અહીં આવ્યાં. કાલે તો તેઓ બીજે હતાં. આ બાબતે વચમાંજ હસ્તક્ષેપ કરતાં શ્રી મૈકકૈરને કહ્યું કે તેમણે પણ તે બધાંને જોયાં હતાં અને જ્યારે દૈષ્ટિ પડી ત્યારે બન્નેના વચ્ચેનું અંતર મુશ્કેલીથી દસ ફૂટનું રહેવા પામ્યું પરંતુ નૈશ પરિવાર તેમની વાતને સાશ્ચર્ય ઈન્કારી રહ્યાં અને એ પ્રમાણે કહેતાં રહ્યાં કે તેઓ અત્યારે જ અહીં આવ્યાં છે. શક્ય છે કે મૈકકૈરન દંપતીએ ભવિષ્ય દર્શન કર્યું હોય. પરંતુ જે તેઓ કહી રહ્યાં હતાં તે સત્ય હતું કારણકે દરેક દેશ્ય તેમણે બતાવ્યું તેવું જ હતું.

એક એવા પ્રસંગની ચર્ચા કરતાં માર્ચરબ્રુસ પોતાના ગ્રંથ “સાઈલેન્ટ સીટી ઓફ અલાસ્કા”માં લખે છે કે સને ૧૮૯૭ ની ગરમીમાં ડયૂક ઓફ એબ્રુજના નેતૃત્વમાં એક યાત્રા અંગે આલાસ્કાના કિનારાની ડુંગર માળા સેન્ટ એલિયાસની યાત્રા કરી. પર્વતારોહણ ટુકડી જ્યારે ડુંગરો વચ્ચેના સમતલ

મેદાનમાં પહોંચી તો તેમને ત્યાં એક પુરાણા શહેરનું દેશ્ય જોવા મળ્યું. યાત્રા મંડળીના એક સભ્ય સી. ડબલ્યૂ થાર્નટનનું કહેવું હતું કે શહેરની દિવાલો, ગલીઓ, વૃક્ષવેલીઓ બધું બિલકુલ સ્પષ્ટ હતું કે તેને બ્રહ્મ કે દિવાસ્વપ્ન કહેવું યોગ્ય નથી. તેઓ લખે છે કે અભિયાન દળ તેનું સમીપથી નિરીક્ષણ કરવા પહોંચ્યું તો દેશ્ય એકાએક અદેશ્ય થઈ ગયું. આ દૈવી દેશ્યની બાબતે ટુકડીના સભ્યોમાં મતભેદ હતો. કેટલાકનું માનવું હતું કે તે પ્રાચીન ખ્રિસ્તલ શહેર (ઈંગ્લેન્ડનું)નું દેશ્ય હતું, જોકે કેટલાક બીજા સભ્યો આ બાબતે સહમત ન હતા. તેમના મત પ્રમાણે આ પ્રાચીન અલાસ્કાની એક ઝલક હતી. જે કંઈ હોય તે પણ એટલું તો ચોકકસ હતું તેમણે જે કંઈ જોયું તેવું વર્તમાનમાં કયાંય અસ્તિત્વ નથી. સેન્ટ એલિયાસ પહોળાં પણ નિર્જન હતું અત્યારે પણ વસતિ સિવાયનું નિર્જન ક્ષેત્ર છે. પ્રત્યક્ષ જોનારના મતાનુસાર ત્યાં દર વર્ષે ૨૧મી જૂનથી ૧૦મી જુલાઈ દરમિયાન તે અજ્ઞાત શહેરનું દર્શન કરી શકાય છે. આથી એ પ્રતીત થાય છે કે તે સમયાવિધિમાં લોકો સમયના અવરોધને પાર કરી પાછળ ચાલતાં તેના ગર્ભમાં ઉતરતા ભૂતકાળનું દર્શન કરે છે.

શું આ સંભવ છે ? હા, હવે વિજ્ઞાન પણ આ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે આવું સર્વથા અશક્ય પણ નથી. તે પ્રમાણે સમયના અનેક પરિમાણ છે. જ્યારે કોઈ વસ્તુ વ્યક્તિ અથવા સ્થાનથી સંબંધિત સમયના ઉચ્ચ પરિમાણમાં વ્યક્તિ હેતુપૂર્વક અથવા હેતુરહિત પહોંચી જાય છે ત્યારે તે વસ્તુ વ્યક્તિ અથવા સ્થાન સંબંધી ભૂત અને ભવિષ્યની વાતો જાણી લે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો વ્યક્તિ ભૂતકાળ અને ભવિષ્યના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરી જાય છે. આવું આટલા માટે થાય છે કે સમય ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના એક સીધા ક્રમમાં સ્થિત હોય છે. વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે સમયનું આ એક પરિમાણ થયું. પોતાની બીજી ભૂમિકામાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય સાથે સાથે રહે છે. જો કે સાચું જ આવું હોય તો પછી તે પરિમાણો સુધી પહોંચવામાં કેવી રીતે આવે, જ્યાં એક સમયમાં ત્રણ

કાળના ખંડ એકી સાથે રહેતા હોય ? વૈજ્ઞાનિકોનો આ અંગે સ્પષ્ટ મત છે કે અણજાણ સ્તરો સુધી તે પરિમાણો દ્વારા આસાનીથી પહોંચી શકાય છે, જેની આપણને ખબર છે, અર્થાત લંબાઈ, ઉચાઈ અને ઊંડાણ. અહીં સુધી એક આરંભ બિન્દુ દ્વારા જઈ શકાય છે, પરંતુ પરિમાણ નહીં. આને નિમ્ન કોટીનું સમજવામાં આવે છે.

જોકે કોઈ કણ (બિન્દુ) અવકાશમાં ગતિશીલ હોય, તો તેનાથી એક પરિમાણ નિર્માણ થાય છે. આ પરિમાણ લંબાઈ છે. જ્યારે આ પ્રમાણેની કોઈ રેખા આકાશમાં બનાવવામાં આવે તો તેને લંબાઈ અને પહોળાઈના બે પરિમાણ બનશે. જો કે આવા કોઈ પડને ફરી આકાશમાં પરિભ્રમણ કરાવવામાં આવે તો જે આકૃતિની રચના થાય છે તેની લંબાઈ, પહોળાઈ યા ઉચાઈ કે ઊંડાણ આમ ત્રણ પરિમાણ થશે.

ક્રિયા આનાથી વિપરીત પણ બનાવી શકાય છે. જો કે ગતિ ઉલટી કરી દેવાય તો ત્રિપરિમાણની ભૂમિકાથી ફરીથી પ્રારંભિક બિન્દુ પર પહોંચી શકાય છે. વિશેષજ્ઞોનું કહેવું છે કે કોઈ આવી વસ્તુની જેના ત્રણ પરિમાણ હોય તેને છેદ સ્વરૂપે કાપવામાં આવે તો તેનાથી બે પરિમાણ વાળા પડ પ્રાપ્ત થશે. ફરી આ પડને છેદ સ્વરૂપના છેદથી એક પરિમાણયુક્ત લીટી પ્રાપ્ત થશે. જો કે ફરી તેને છેદ રૂપથી કાપવામાં આવે તો જે બિન્દુની ઉપલબ્ધિ થશે, તે હંમેશાં પરિમાણરહિત કણ (બિન્દુ) માત્ર હશે.

આ રીતે તે નિષ્કર્ષ સરળતાથી કઢી શકાય કે ત્રણ પરિમાણવાળો પદાર્થ કોઈ ચાર પરિમાણવાળી વસ્તુના પ્રાપ્ત છેદ છે. જ્યારે આવી કોઈ ત્રણ પરિમાણવાળી વસ્તુને એક વિશિષ્ટ પ્રકારથી, વિશિષ્ટ દિશામાં ભ્રમણશીલ બનાવવામાં આવે તો તે એક ચાર પરિમાણવાળા પદાર્થનું નિર્માણ કરશે. અહીં એ પ્રશ્ન ઉઠી શકે છે, કે તે કયા પ્રકારની વસ્તુ હશે જેના અનુપ્રસ્થ છેદમાં ત્રણેય પરિમાણો હાજર હોય. તેમજ તેને કઈ વિશિષ્ટ દિશામાં ચલાવવામાં આવે કે જેનાથી ચાર પ્રકારની ભૂમિકાઓનું નિર્માણ થાય ? કેમ કે આગળ-પાછળ, ઉપર-નીચે, ડાબે-જમણે આવા પ્રકારની ગતિએ કેવળ બૃહદ્ આકૃતિઓની રચના

કરે છે, કોઈ નવા પરિમાણ નહીં. તેના જવાબમાં વૈજ્ઞાનિક કહે છે કે સમય મર્યાદા એક નવી ભૂમિકા છે, તેથી દરેક પરિમાણોવાળા પદાર્થનો ચોથું પરિમાણ એને માની શકાય છે. બીજા શબ્દોમાં એ કહી શકાય કે પ્રત્યેક ત્રિપરિમાણી પદાર્થ ચાર પરિમાણવાળો હોય છે અને આવી બધી વસ્તુઓની વિવેકપૂર્ણ વ્યાખ્યા એ હોઈ શકે તેના દેખાતા ત્રણજ પરિમાણ છે લંબાઈ, ઉચાઈ, પહોળાઈ. જ્યારે સમય મર્યાદાનું ચોથું પરિમાણ અદેશ્ય સ્તરનું બનેલું રહે છે. તો શું આવા પ્રકારની અવસ્થા અને વસ્તુ સંભવ છે ? વિશેષજ્ઞ આનો જવાબ 'હા' માં આપતાં કહે છે કે આ શક્યતાઓ છે, પરંતુ ફક્ત પરિકલ્પનાના સ્તર પર જ, કારણ કે વાસ્તવમાં બિંદુ, રેખા અને સપાટીનું યથાર્થ અસ્તિત્વ હંમેશાં તેજ સ્વરૂપે બની રહેતાં નથી. કોઈ લાઈનમાં, જ્યારે તે ગતિશીલ અવસ્થામાં આવી જાય તો લંબાઈની સાથે-સાથે તેમાં પહોળાઈ (અને સમય મર્યાદા પણ) હોઈ શકે છે, જેવું કે કોઈ સપાટીના ગતિશીલ બનવાથી લંબાઈ, પહોળાઈની સાથે-સાથે તેમાં મોટાઈ પણ આવી જાય છે. પ્રશ્ન એ બાકી રહી જાય છે કે આવા કેવળ દ્રવ્ય (ત્રિપરિમાણી)ની ગતિ કેવી હોય તે ચોથા પરિમાણવાળા પદાર્થને જન્મ આપે.

વિજ્ઞાન વિશારદોનો આ સંદર્ભ વિચાર છે કે જ્યારે કોઈ વર્ગાકાર સપાટીને ઉચાઈના પરિમાણે (ઉપર-નીચે) ચલાવવામાં આવે છે તો તેનાથી વાદળની ઉત્પત્તિ થાય છે. આવાજ જો (પરિકાલ્પનિક) વાદળને સમયની મર્યાદામાં ગતિ આપવામાં આવે તો જે આકૃતિનો જન્મ થશે, તે એક ચાર પરિમાણવાળી સંરચના હશે.

અહીં "સમયના પરિમાણમાં ગતિ" નો અર્થ ઠીક પ્રકારે સમજી લેવો જરૂરી છે. જેવું કે પહેલાં કહેવાઈ ગયું છે, તેનો અર્થ એક અભિનવ દિશામાં ગતિથી છે, નહીં કે પાશ્વ, ઉર્ધ્વ કે અધોગતિઓથી. શંકાશીલ હૃદયમાં અહીં એક શંકા પેદા થઈ શકે છે કે શું એવી બીજી ગતિઓ છે ? ઉત્તરમાં એજ કહેવું જોઈએ કે શું એવી બીજી ગતિઓ છે ? ઉત્તરમાં એજ કહેવું જોઈએ કે એવી કેટલીય જ્ઞાત ગતિઓ છે

અને અનેક અવિજ્ઞાત ગતિઓની સંભાવના વિજ્ઞાન જગતમાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે. ઉદાહરણ માટે એક તે વેગ હોઈ શકે છે જે દરે પ્રાણી અને પદાર્થને પૃથ્વીથી મળે છે. આવી રીતે પ્રત્યક્ષ રૂપે વેગ રહિત હોવા છતાં તેને ગતિશીલ કહેવામાં આવે છે. આ છૂપી ગતિ છે. આવી રીતે એ માનવામાં કોઈ ભૂલ નથી કે ત્રિપરિમાણ દેશ્ય એક યથાર્થ વસ્તુના અનુમાનિત રૂપે ગતિ વિહિન ચાર પ્રકારના માપ છે., જેનું ચોથું પરિમાણ સમય, પૃથ્વીની એ દૈનિક ગતિ સાથે વિખુટા પડ્યા સિવાય જોડાયેલ છે, જે દરેક પૃથ્વીવાસી પદાર્થ અને પ્રાણીને આ ગ્રહથી મળતો રહે છે. આ સિવાય બીજી ગતિઓ છે, પૃથ્વીની સૂર્યની ચારે તરફ ગતિ, સૂર્યદ્વારા કોઈ મહાસૂર્યની પરિક્રમા ગતિ, આપણી આકાશગંગા દ્વારા બીજા અન્ય અવિજ્ઞાત કેન્દ્રની પ્રદક્ષિણા ગતિ. કેમ કે પ્રત્યેક દેશ્ય પદાર્થ ઉપર આ ગતિઓ સાથેસાથે ક્રિયાશીલ છે, એટલા માટે એ કહી શકાય કે તે બધાને ઉપરોક્ત બધા પરિમાણ ઉપલબ્ધ છે. એ વાત બીજી છે કે સામાન્ય સ્થિતિમાં તેનો અનુભવ થતો નથી. પરંતુ આટલાથી અસત્ય અને તથ્યથી મોં ફેરવી ન લેવાય. આનો સ્વીકાર કરી લીધા પછી આ યથાર્થને માની લેવામાં કોઈ મુશ્કેલી ન હોવી જોઈએ કે ઉપરોક્ત ગતિઓ પરિમાણોને સમયને અનુસાર જ જાણી, સમજી અને અનુભવી શકાય, કારણ કે સમય-સંદર્ભના સિવાય આની અનુભૂતિ અને કોઈ ઉપાય નથી, ટૂંકમાં, આ બધાને સરળતા માટે સમયનું પરિમાણ કહી શકાય છે.

અહીં એક જિજ્ઞાસા હોઈ શકે છે કે અવધિ જો સમયનો એક પક્ષ છે તો તેના બીજા અન્ય પાસાં કયા હશે ? આ સંબંધમાં આ વિષયના નિષ્ણાત વિભિન્ન પ્રકારની સંભાવનાઓમાંથી જે સંભાવનાઓ વિશે પોતાનો મત પ્રગટ કરે છે તે છે, દેશ્ય-અદેશ્ય તેમજ પરિવર્તન તેમજ પુનરાવૃત્તિની ઘટનાઓ. વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે સમયના અગણિત પાસાઓમાંથી માત્ર 'અવધિ' જ એક એવી છે જે માનવી ઈન્દ્રિયો માટે ગ્રાહ્ય છે. જ્યારે કોઈ વસ્તુ સંબંધે એ કહેવામાં આવે છે કે તેનો આવિર્ભાવ થયો

તો તેનો આશય ફક્ત એટલો હોય છે કે આપણને અચાનક તેના હોવાનો ખ્યાલ આવે. આવાજ કોઈ અદેશ્યભાવથી તેની અસ્તિત્વ હિનતાનો બોધ થાય છે, પરંતુ જન્મ-મરણની મધ્યમ અવસ્થા ઈન્દ્રિયગમ્ય નથી. તેને ઈન્દ્રિયો દ્વારા જાણી શકાય નહીં. જો અનુભૂતિ કરી શકાય છે તો ફક્ત સમય મર્યાદાની પરિપેક્ષમાં જ તે સંભવ છે. આ રીતે પરિવર્તનને પણ જોઈ શકાતું નથી. જે દેખાય છે, તે પરિવર્તનોનો સમૂહ હોય છે, સૂર્યોદય-સૂર્યાસ્ત, ઋતુઓનું જવું, છોડ તેમજ બચ્ચાંનું વધવું વગેરે એવી ઘટનાઓ છે જેને આપણે જોઈ શકતા નથી, છતાં પણ એ બને તો છે જ. એટલા માટે આને અનુમાનિત માનવામાં આવે અને એવો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે કે સમયના કોઈ અન્ય પરિમાણમાં આનું વાસ્તવિક અસ્તિત્વ છે, તેવી જ રીતે જેમ કે કોઈ અનુમાનિત ત્રિપરિમાણી વસ્તુની યથાર્થ સત્તા અવધિના પરિમાણમાં હોય છે. અર્થાત તે ડાયર્મોન્સનમાં તે ઈન્દ્રિય-ગ્રાહ્ય બની શકે છે.

આ દૃષ્ટિએ સમય અને તેના પરિમાણોનું

મહત્ત્વ ઘણું વધી જાય છે. જો કોઈ વ્યક્તિની અને પરિમાણમાં ગતિ હોય તો તેના મતે તે બધું સંભવી શકે છે, જે સામાન્ય સ્થિતિ અને સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં સર્વ સાધારણ માટે અસંભવ બન્યું રહે છે. પછી તેના માટે કાળનો વિભાજન ડર સમાપ્ત થઈ જાય છે અને બધું જ વર્તમાન બની જાય છે. અર્થાત્ તે કોઈ પણ વસ્તુ વ્યક્તિ અથવા સ્થાન સાથે સંબંધિત ભલે કોઈ કાળ-ખંડમાં નિર્બાધ પ્રવેશી તે સંબંધી જાણકારી તેવી રીતે તેટલી જ સરળતાથી મેળવે છે, જેવી રીતે કોઈ વ્યક્તિ પોતાના સન્મુખની વસ્તુ-વિશે સરળતાપૂર્વક જાણી લે છે, પરંતુ આ બધું એ અવસ્થામાં શક્ય બની શકે છે જ્યારે ચેતના અત્યંત પરિષ્કૃત સ્તરની હોય. અપરિષ્કૃત ચેતના તો મનુષ્યને પશુસમાન બનાવી રાખે છે, જ્યારે પોતાની પરિશોધિત સ્થિતિમાં તે માનવને દેવતાઓની શ્રેણીમાં લાવી દે છે. આપણે પરિષ્કૃત ચેતનાથી સંપન્ન બનીએ. કાળખંડોના અવરોધને ત્યારે મિટાવી શકાય છે અને અવિજ્ઞાતને જ્ઞાત ત્યારે બનાવી શકાય છે.

તીર્થાટન કરતા શિષ્યોમાંથી પ્રિયવ્રતે પોતાના ગુરુ માર્કડેય મુનિને પુછ્યું, “હે ગુરુદેવ, મોટાં નગરોમાં ભવ્ય મકાનોવાળાં વિદ્યાલયો છે અને એમાં ઉચ્ચ પદવી મેળવેલા શિક્ષકો અનેક વિષયો ભણાવે છે, વિદ્યાર્થીઓ પણ સારાં કપડાં પહેરે છે તથા સ્વતંત્રતાપૂર્વક અનેક સુખસગવડો સાથે અધ્યયન કરે છે, એમ છતાં વિવેકશીલ લોકો જ્યાં એ બધી સગવડો મળતી નથી એવાં કષ્ટસાધ્ય જીવનચર્યાવાળાં ગુરુકુળોમાં પોતાનાં બાળકોને મોકલીને લાંબા સમય સુધી એમને પોતાનાથી દૂર શા માટે રાખે છે ?”

માર્કડેયજીએ ઉત્તર આપ્યો, “ભદ્ર, વિદ્યા અમૃત પણ છે અને ઝેર પણ છે. ચારિત્ર્યહીન અને આદર્શો વગરના શિક્ષકો પાસે ખરાબ વાતાવરણમાં ભણવાના કારણે વિદ્યાર્થીઓ ઉદ્ધત બની જાય છે અને ગમે તે રીતે પૈસા કમાવા સિવાય વ્યક્તિત્વની દૃષ્ટિએ હીન કક્ષાના રહે છે. કુસંગમાં રહેવાના કારણે તેઓ અભણ લોકો કરતાં વધારે પાપાયાર કરે છે અને બ્રહ્મરાક્ષસ જેવાં કાર્યો કરે છે. ખરાબ વાતાવરણ અને કુસંગનો અપરિપકવ બાળકો પર વધારે પ્રભાવ પડે છે. જેવી રીતે કુટિલ માતાપિતાના દુર્ગુણો તેમનાં સંતાનોમાં ઊતરે છે તેવી જ રીતે આદર્શહીન શિક્ષકોનો પણ ખરાબ પ્રભાવ પડે છે. પરિણામે તેઓ પણ હલકી કક્ષાનાં બની જાય છે. એ જ વિદ્યા પ્રશંસનીય છે કે જે વિદ્યાર્થીઓના ગુણ, કર્મ તથા સ્વભાવને ઉત્કૃષ્ટ બનાવે. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને વિચારશીલ લોકો કડવી છતાં હિતકારી દવાની જેમ ગુરુકુળોને શ્રેયસ્કર માને છે.

સ્વતંત્રતાનો સાચો અર્થ સમજાએ

મનુષ્યની મોટામાં મોટી ઈચ્છા છે કે જીવન સ્વતંત્ર હોય. માણસમાં જે મૌલિક તત્ત્વ જોવામાં આવે છે તે પોતાના અસ્તિત્વનું રક્ષણ કરવાની ઈચ્છા અને સુખરૂપ જીવન પસાર કરવાની ઈચ્છા. આ મૌલિક તત્ત્વોથી તેની સ્વતંત્રતાની સીમા નક્કી થાય છે.

આ કારણે તે સામાન્ય રીતે આ સ્વાતંત્ર્યને પોતાના 'સ્વ' અર્થાત્ પોતાના અંતરનું અભિન્ન અંગ માનીને તેના વિકાસમાં રાત-દિવસ પ્રયત્નશીલ રહે છે. તેના વિસ્તારની ઈચ્છા તેને સંઘર્ષમય રાખે છે. જ્યારે તેનું સ્વરૂપ વ્યાપક બને છે ત્યારે પારસ્પરિક સંઘર્ષ જોવા મળે છે. આ રીતે સંઘર્ષની પ્રવૃત્તિ જ સમાજમાં દમન અને શોષણની પ્રણાલીને ઉત્પન્ન થવા માટે જવાબદાર છે. આ કારણે જે માનવસમાજને આધ્યાત્મિક દૈષ્ટિએ પૂર્ણ એકમ માનવામાં આવે છે તે જ પોતાની આ માન્યતા વડે પતિત થઈને ટુકડે ટુકડામાં વેરવિખેર થઈ જાય છે. ક્યાંક એ ટુકડા ઊંચ-નીચના રૂપમાં જોવામાં આવે છે, તો ક્યારેક અમીર-ગરીબ, કાળા-ગોરાના સ્વરૂપે દેખાય છે.

શું સ્વતંત્રતા એવું જ તત્ત્વ છે જેને યોગ્ય અર્થમાં સ્વીકારવું પડે? ભિન્ન ભિન્ન વિચારકોએ આ બાબતે પોત પોતાનો મત વ્યક્ત કર્યો છે. બહિર્મુખી જીવનને જ મહત્ત્વનું માનવાવાળા મનોવૈજ્ઞાનિક કારલસ લેમાન્ડે પોતાના પુસ્તક "હ્યુમેનીઝમ એજ ફિલોસોફી"માં આ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે મનુષ્યને આ ધરતીના જીવનમાં મહત્તમ રસ પ્રાપ્ત કરવા તથા તેનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેની દૈષ્ટિએ વધારેમાં વધારે ભોગ જ સ્વતંત્રતા છે. તેના સમર્થનમાં રોબર્ટ ઈગેરસોલ પણ કહે છે કે દુનિયા એક સંતરું છે જેને પૂરેપૂરું નીચોવી જલ્દીમાં જલ્દી પી જવું જોઈએ. વાસ્તવમાં સંઘર્ષની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ આ ભોગવાદી નીતિને સ્વતંત્રતાનો પર્યાય સમજવાથી ઉપજી છે. 'સ્વ' ને ન સમજી શકવાને કારણે જ સ્વનો વિસ્તાર ન થતાં સ્વાર્થપરાયણ પ્રવૃત્તિઓનો વિસ્તાર થાય છે.

ભારતીય વિચારકોએ 'સ્વ'ની વિસ્તૃત વિવેચના દર્શાવી છે. માનવી હૃદયમાં ઊંડી ડૂબકી મારીને તમણે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે 'સ્વ' વાસ્તવમાં પોતાનો આત્મા છે. તેના પ્રકાશ અને દિવ્યતાને ધૂંધળી કરવા માટે આપણી પોતાની જંગલી પ્રવૃત્તિઓ, ઈન્દ્રીય લિપ્સાઓ જ જવાબદાર છે. આત્માની દિવ્યતા શરીર, મન અને પ્રાણ ઉપર છવાઈ જાય તેના માટે ઈન્દ્રીયોની ગુલામીમાંથી મુક્તિની આવશ્યકતા છે. વાસ્તવિક રીતે તો આપણે અજાણપણે પણ ગુલામ જ છીએ. લેમાન્ડ વગેરે ચિંતકોના કથનને પ્રમાણિક માન્યતાઓ સ્વતંત્રને બદલે ઉચ્છ્રંખલ માનવામાં આવે છે. સ્વાતંત્ર્યનું વાસ્તવિક રૂપ તો એ છે કે સમગ્ર જીવનનો ઢાંચો આત્મીય તંત્ર દ્વારા સંચાલિત થતો હોય અને સ્વતંત્ર માટે અવરોધક મૂળ વિકૃતિઓને શોધી નાબુદ કરવી જોઈએ, ત્યારે જ તે વાત બનશે. પ્રસિદ્ધ વિચારક બર્નાન્ડ રસેલે પોતાના પુસ્તક 'ધી ઓર્થોરીટી એન્ડ ઈન્ડીવ્યુજલ' માં સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું છે કે માણસના સ્વભાવના મૂળમાં જે વિકૃતિઓ છે તે જ તેને પાશવિક કાર્યો આચરવા વિવશ કરે છે, તે એક બુદ્ધિશાળી પ્રાણી હોવા છતાંય આજ કારણ છે કે તે બાહ્ય પ્રકૃતિ પર વર્ચસ્વ પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છે છે જેથી તે પોતાની આંતરિક પ્રવૃત્તિઓને વશ કરી શકતો નથી.

રસેલનું આ કથન એવા વ્યક્તિને લાગું પડે છે જે જીવનને સર્વસ્વ માનીને વધારેમાં વધારે મેળવી ભેગું કરી લેવામાં પડ્યા છે. કમનસીબે આજે એવા જ માણસોની બહુમતી છે, જે બુદ્ધિહિન પરિકલ્પનાઓને કારણે જગતમાં દાસત્વ અને સ્વામિત્વની અસામાજિક પરંપરાઓને પોસીને ગૌરવનો હાસ પોતાની સ્વતંત્રતાના નામે કરે છે. આ એક વાસ્તવિકતા છે. પોતાની સ્વતંત્રતા માટે જ્યારે જ્યારે સામાજિક મર્યાદાઓને નષ્ટ કરવામાં આવે છે ત્યારે આ મર્યાદાઓના લોપની સાથે બીજાઓ ઉપર પરતંત્રતા લદાઈ છે. સાથે સાથે આમ કરનારા પોતે પણ પોતાની પ્રવૃત્તિઓના ગુલામ બન્યા છે. આ કારણે

દાર્શનિક રૂસો એ કહ્યું છે કે એ સત્ય છે કે મનુષ્ય સ્વતંત્ર પેદા થાય છે પરંતુ તે બધી રીતે જંજીરોથી બંધાયેલો રહે છે.

સ્વતંત્ર હોવાનો અર્થ એ નથી કે સામાજિક નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરાય અથવા નીતિ મર્યાદાઓની અવગણના કરાય. જે નૈતિક નિયમોને ભારરૂપ માને છે અને તેને ઉઘાડીને ફેંકી દે છે તે તેનાથી પણ કેટલાય ઘણી અનઈચ્છનીય નીચા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનો બોજ વેઠારતા ફરે છે. તફાવત માત્ર એ જ હોય છે જેવી રીતે કોઈ વ્યક્તિ સોનાના અમૂલ્ય ઘરેણાંને ફેંકી મરેલા પશુઓના હાડકાનાં ઘરેણાં ગળામાં ધારણ કરી લે છે. પાશવિક સંસ્કારો હૃદયમાં સંઘરી રાખવા તે મરેલા પશુઓના હાડકાં સમાન છે.

‘સ્વ’ના વિસ્તારની જગ્યાએ દુષ્ટપ્રવૃત્તિઓનો વિસ્તાર માનવને અપરાધી બનાવે છે, તે જ સમાજમાં ખરાબ પ્રવૃત્તિઓનું પૂર લાવી ગંદવાડ કરે છે. જો તેનો સતત વધારો થતો રહે તો માનવ જાતિનો ભવ્ય ઈતિહાસ ખંડેરમાં ફેરવાઈ જશે. તથા માનવ આદિ યુગમાં પહોંચી જશે જ્યાં વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો અર્થ નગ્ન રહી અને મનસ્વી આચરણ પુરતું મર્યાદિત રહેશે.

સમાજના વાસ્તવિક વિકાસ માટે પોતાને આત્મગૌરવવાળા સ્થાને સ્થાપિત કરવા માટે તે જરૂરી છે કે સ્વતંત્રતા સંબંધી મહાન વિચારકોના વિચારો જ ગ્રહણ કરવામાં આવે. ડૉ. રાધાકૃષ્ણ જેવા વિચારક પણ આને યોગ્યતાપૂર્ણ ગણાવતાં કહે છે કે સ્વતંત્રતાનું તાત્પર્ય જીવનમાં આદર્શોનું નિર્માણ કરવું તે છે. માણસે પોતાના વિશ્વરૂપને સમન્વયકારી સ્વરૂપનું નિર્માણ કરવા માટે પોતાની પ્રવૃત્તિઓ, ભાવનાઓ અને ઈચ્છાઓ ઉપર કાબૂ કરી તેને યોગ્ય દિશાએ

વાળવાની જ સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ, નહીં કે તેને ઉત્છેદન બનાવવાની. કાર્લ માર્ક્સ જેવા ભૌતિકવાદી ચિંતક પણ સામૂહિક એકતા ઉપર ભાર મૂકે છે. તેમના મત પ્રમાણે વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા જ વૈયક્તિક અત્યાચાર તથા આર્થિક વિષમતાનું કારણ છે.

સામૂહિક એકતાની વાત કહેતાં જે વાતની માર્ક્સના કથનમાં ખામી છે, તે એ છે કે તેનામાં નક્કરતાનો અભાવ છે. આ આધાર આપણને ભારતીય ચિંતન આપે છે. ઋષિઓના મત પ્રમાણે આ એકતા આત્માના તંત્રમાં જીવનને સંચાલિત કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે ‘આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ’ની પ્રત્યક્ષ અનુભૂતિ થાય છે. આવી સ્વતંત્રતા જે વ્યક્તિગત જીવનને ઉન્નત બનાવે છે, તે જ સામાજિક જીવનમા વિકાસ માર્ગના સઘળા અવરોધ, પથ્થર દૂર કરી તેના વિકાસનો માર્ગ મોકળો કરી દે છે. આ કારણે સાર્વજનિક સ્વતંત્રતાના જ્યાં બધા વર્ગ સંઘર્ષ ખતમ થઈ જાય છે. સરળ પરંતુ સ્પષ્ટ રાજમાર્ગ બતાવતાં સ્વામિ વિવેકાનંદે કહ્યું છે, “વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનું તાત્પર્ય વેદાન્તને સમજવાની વ્યક્તિગત ઉત્કંઠા હોવી જોઈએ, એટલે કે વ્યક્તિ પોતે પોતાને સમાજ અને રાષ્ટ્ર પ્રત્યે યોગ્ય બનાવતાં મોક્ષ પ્રાપ્તિની સાધના કરી શકે. આવી સ્વતંત્રતાથી સર્વ માનવો આશાવાદી બનીને ઉજ્જવળ ભવિષ્યના મૂલ્યોની સ્થાપના કરી શકે છે.

વાસ્તવમાં સ્વતંત્રતાનું આ યથાર્થ અને આદર્શ સ્વરૂપ છે. એને અપનાવીને આદર્શવાદી, સમાજવાદી, સામ્યવાદી બધા લોકો વ્યવહારિક સમાધાન મેળવી શકે છે અને ધ્યેયની પ્રાપ્તિ કરી તથા સમાજના અભિનવ ઢાંચાનું ગઠન કરી સર્વ પ્રકારની યથાર્થ સ્વતંત્રતાને પ્રતિષ્ઠિત કરી શકે છે.

આદર્શ શિક્ષકો માત્ર ભણાવતા જ નથી, પરંતુ વિદ્યાર્થીને એ વિદ્યામાં એવો પારંગત બનાવી દે છે કે તેનામાં સોના જેવી ચમક આવી જાય છે. તક્ષશીલાના વિશ્વવિદ્યાલયમાં સાત વર્ષ સુધી આયુર્વેદનો અભ્યાસ કર્યા પછી જીવકની વિદ્યાયનું મુહૂર્ત તેના ગુરુ બૃહસ્પતિએ કાઢ્યું. એમણે એના હાથમાં ખુરપી આપીને કહ્યું, “એક યોજન વિસ્તારમાંથી એક એવી વનસ્પતિ શોધી લાવ કે જે ઔષધિ તરીકે કામ ન લાગતી હોય.” જીવક એક અઠવાડિયા સુધી ફર્યા. પછી પાછા આવીને ગુરુને કહ્યું, “ગુરુદેવ, દવા તરીકે કામ ના લાગતી હોય એવી એકેય વનસ્પતિ મને મળી નહિ.” બૃહસ્પતિએ શિષ્યને છાતી સરસો ચાંપ્યો અને કહ્યું, “વત્સ, તું કસોટીમાં સફળ થયો. જા, જઈને આયુર્વેદનો પ્રકાશ દસેય દિશાઓમાં ફેલાવ.

બે તપસ્વિયોના ચતુર્માસ

પાટલીપુત્ર પોતાના વૈભવ માટે અને કોશા પોતાના અદ્ભુત સૌંદર્ય માટે પ્રખ્યાત હતાં. મગધ રાજ્યની મહારાણીઓને પણ નગરવધૂના રૂપ સૌંદર્ય પર ઈર્ષા થતી હતી. તેનો મધુરકંઠ શ્રોતાઓના અંતઃકરણને હચમચાવી દેતો અને નૃત્યના સમયનો અંતઃકરણને હચમચાવી દેતો અને નૃત્યના સમયનો અંતઃકરણને હચમચાવી દેતો. સેનાપતિ તેમજ શ્રીમંત સહિતના મગધના સંપૂર્ણ લોકો તેનો પ્રેમ મેળવવા માટે તેના ઉપર સમર્પિત થઈ જતા હતા. મગધ નરેશની પોતાની દષ્ટિ પણ નિષ્કલંક રહી શકી નહિ.

દિવસો જ્યોતમાં પડનારા પતંગિયાઓની જેમ અનેક કામુક વ્યક્તિઓની લાલચો વધી અને કોશાની દેહતાની અગ્નિમાં ભસ્મવત્ થઈ ગઈ. તે મહામંત્રી શકટારના પુત્ર સ્થૂલભદ્રને પ્રેમ કરતી હતી. તેના સિવાય તે સ્વપ્નમાં પણ કોઈ પુરુષને યાદ કરતી નહિ. આમાત્યપુત્ર પણ તેના પ્રેમમાં એટલો બધો ખોવાઈ ગયો હતો કે વર્ષો સુધી તેણે પોતાના પિતા, ભાઈઓ, નગરજનો અને સંબંધીઓમાંથી કોઈની પણ પરવાહ કરી નહિ. નગરવધૂએ પણ પોતાનું સર્વસ્વ સ્થૂલભદ્રને સમર્પિત કરી દીધું.

દિવસો જતાં વાર લાગતી નથી. તેજ રીતે સુખની પળો ક્યારે વીતી જાય છે તેનો પણ ખ્યાલ આવતો નથી. કોશા જેટલી એકાગ્રતાપૂર્વક સ્થૂલભદ્રને પ્રેમ કરતી હતી એટલો જ રથાધ્યક્ષ રાજકુમાર સુકેતુ તેના ઉપર આસક્ત હતો. જે દિવસે તેને ખબર પડી કે તેણી સ્થૂલભદ્રને વરી ચુકી છે ત્યારે તેનો ક્રોધ ભડકી ઉઠ્યો અને તેણે શકટારની હત્યા કરાવી દીધી કે જેથી સ્થૂલભદ્રનો કોઈ પ્રભાવ રહે નહિ. આ ઘટનાએ સ્થૂલભદ્રને ઝાટકો માર્યો. માનસિક ચિંતાની એ સ્થિતિમાં તેણે એક દિવસ પાટલીપુત્ર અને કોશા સૌનો ત્યાગ કરી દીધો. મહેલોમાં સૌંદર્યની ઈચ્છા કરવાવાળો તે હવે

આત્મદર્શનનું દુઃખ લઈને વિસર્જન મુનિના શરણે ગયો. વર્ષો સુધી જેણે શોભાને જીવનનો સંપૂર્ણ રસ માન્યો હતો તેણે પોતાની જાતને તપશ્ચર્યામાં સમર્પિત કરી દીધી.

દિવસો વિતતા ગયા. તેનું તપ શુક્લ પક્ષના ચંદ્રમાની જેમ વધતું ગયું અને પ્રકાશિત થવા લાગ્યું. વિસર્જન મુનિ આમ તો પોતાના બધા જ શિષ્યો ઉપર સ્નેહ રાખતા હતા. પરંતુ જે આત્મીય સ્નેહ સ્થૂલભદ્ર માટે હતો તે અન્ય માટે ન હતો. તે માત્ર તપસ્વી જ નહિ પરંતુ આજ્ઞાકારી અને ચરિત્ર પ્રત્યે નિષ્ઠાવાન પણ હતો. તેના પરનો ગુરુનો સવિશેષ સ્નેહ અન્ય શિષ્યો જોઈ ન શક્યા. તેઓ મનોમન બળાપો કરતા અને અનેક પ્રકારે તેને નીચું જોવડાવવાનો પ્રયત્ન કરતા. પરંતુ તે તેમનું કદી ખરાબ ન ઈચ્છતા. તે પોતાના ગુરુભાઈઓ પ્રત્યે દ્વેષ અને ઈર્ષા કરતા નહિ. છતાં પણ કૃતવર્મા નામનો એક શિષ્ય એવો હતો કે જે આટલું કરવા છતાં પણ તેને નીચા પાડવાનો પ્રયત્ન કરતો રહેતો હતો.

ગુરુદેવ પણ આ વાતથી સારી રીતે પરિચિત હતા. બીજા શિષ્યોને પણ તેઓ સમજાવતા હતા. પરંતુ ઈર્ષા અને મહત્વાકાંક્ષા એ બે દુર્ગુણ એવા છે કે જ્યાં જાય છે ત્યાં બુદ્ધિ અને વિવેક માટેના દ્વાર હંમેશ માટે બંધ થઈ જાય છે. કૃતવર્માના મનમાં કોઈ વાત ઉતરી નહિ. તે સાચે જ કહેતો, “અમારા આચરણમાં કોઈ દોષ નથી, તપમાં કોઈ દોષ નથી, નિષ્ઠાનો અભાવ પણ નથી તો પણ સ્થૂલભદ્રમાં એવો કયો ગુણ છે કે જેથી ગુરુદેવ તેને વધુ પ્રેમ કરે છે.”

શ્રીષ્ઠ ઋતુ ગઈ અને વર્ષો ઋતુ આવી. ચારમાસ સુધી શિષ્યોને બહાર મોકલીને વિસર્જન મુનિ એકાંતવાસ સેવતા હતા. તેમણે કૃતવર્માને વિધ્યાચલની જે ગુફાઓમાં હિંસક વાઘ, સિંહ રહેતા ત્યાં મોકલ્યો. સ્થૂલભદ્ર કે જે પાટલીપુત્ર કોશાના

સૌંદર્યથી ભરપૂર મહેલમાંથી આવ્યો હતો ત્યાં મોકલ્યો.

કૃતવર્માના તપની અસરે હિંસક પ્રાણીઓની મનોવૃત્તિ બદલી દીધી. તે એટલો સાહસિક હતો કે તે સિંહોની ગુફામાં પણ ચેનથી સૂઈ જતો. મૃત્યુની ગાઢ જ્વાળાઓ વચ્ચે તેણે પોતાની ચતુર્માસ પસાર કર્યા અને જ્યારે તે આશ્રમ પાછો આવ્યો ત્યારે તેના મુખમંડળ ઉપર વિજય અભિયાનની ગર્વયુક્ત રેખાઓ હતી.

સ્થૂલિભદ્રએ શાંત, નિર્વિકાર મનથી કોશાના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. વસ્ત્રો અને અલંકારોથી સુશોભિત સ્થૂલિભદ્ર એટલો સુંદર નહોતો લાગતો જેટલો આજે તે વલ્કલધારી હોવા છતાં લાગતો હતો. તેના મુખમંડળ ઉપર પ્રકાશિત તપસ્યાનું ઓજસ્વ એટલું બધું લોકોને આકર્ષિત કરી લેતું હતું કે તે આજે કોશા માટે ભગવાનનું વરદાન હતું. વિરહની વેદના પછી જેમ વરસાદનું સોહામણું આગમન સારું લાગે છે તેમ તે સ્થૂલિભદ્રને અચાનક આવેલો જોઈને પ્રસન્નતાથી પાગલ બની ગઈ. ફરી એક વાર તે મહેલમાં પ્રસન્નતા આવી ગઈ.

સમગ્ર મહેલ ચંદનવાળા પાણીથી ઘોવામાં આવ્યો. પુષ્પમાળાઓ અને વંદનકર્તાઓથી ઘરના બધા જ દ્વારો શોભાયમાન બન્યા. કોશાએ પણ આજે પોતાનું સૌંદર્ય કિંમતી વસ્ત્રો, અલંકારો અને સૌંદર્ય પ્રસાધનોથી અનેક ઘણું સુશોભિત કર્યું હતું. સ્થૂલિભદ્ર એ બધાથી પ્રસન્ન હતો, પરંતુ મોહિત નહિ. પ્રેમ હતો પરંતુ આશક્તિ નહિ. પ્રત્યેક વસ્તુમાં તેને માત્ર સૌંદર્ય અને તેમાંય પરમાત્માનું સચેતન સૌંદર્ય પ્રગટ થઈ રહ્યું હતું, પરંતુ વાસના નહીં. તેના મનમાં કોઈ વિકાર ન હતો.

રાત પડી. કોશાના ઝાંઝર રણક્યા અને શાંત પડી ગયા. તેના અગણિત હાવભાવ સ્થૂલિભદ્રને ચંચળ બાલિકાની બાલકીડા સમાન લાગ્યા. કોશાએ તેમને કામદેવતાના રૂપમાં જોયા, પરંતુ સ્થૂલિભદ્રએ તેને ઈશ્વરીય સૌંદર્ય અને પ્રકાશની અનુભૂતિના

રૂપમાં જોયું. તે કંઈ પણ બોલ્યો નહિ. કોશા બેચેન હતી. પૂર્વવત્ સ્થૂલિભદ્રને તેના શરીર અને સૌંદર્યનો મોહ કેમ ન થયો ? તે બિચારીને શી ખબર હતી કે આત્મામાં અનંત સૌંદર્યની અનુભૂતિ કરનાર તપસ્વી માટે શારીરિક સૌંદર્યનું મૂલ્ય કેટલું હોઈ શકે ?

થાકીને કોશા નિંદ્રાદેવીના શરણોમાં જતી રહી. એક દિવસ, બે દિવસ, માસ, ચતુર્માસ આ પ્રમાણે વીત્યા. કોશાની પ્રચંડ વાસના પણ તપસ્વીના સામીપ્યને લીધે ઈશ્વરીય પ્રેમમાં પરિણમી અને સ્થૂલિભદ્ર તો જેવા આશ્રમમાંથી આવ્યા હતા તેવા જ પાછા વળ્યા.

આશ્રમમાં પહોંચતાં જ તેમનું સ્વાગત કરતાં કૃતવર્માએ કહ્યું, “આવો મહાશય, કોશાની યાદમાં તમે દુઃખી હશો, આપની કંઈ સેવા કરું ?” આ સાંભળીને સ્થૂલિભદ્ર હસ્યા પરંતુ કંઈ બોલ્યા નહિ. થોડી ક્ષણો રોકાઈને તેમણે કૃતવર્માના તપ અને સાહસના વખાણ કર્યા. પોતાના વખાણ સાંભળીને કૃતવર્માનો ગર્વ વિશેષ વધી ગયો.

આત્મદર્શી ગુરુદેવ બંનેના અંતઃકરણોનો અભ્યાસ ગંભીરતાપૂર્વક કરી રહ્યા હતા. પછીનો ચતુર્માસ આવ્યો ત્યારે તેમણે સ્થૂલિભદ્રને સિંહની ગુફામાં અને કૃતવર્માને કોશાના મહેલમાં મોકલ્યા. વિધ્યાચલના ગાઢ જંગલોની વચ્ચે ગુફાઓમાં પહોંચીને સ્થૂલિભદ્રના સાહસથી નહિ પરંતુ પોતાના પ્રેમવિસ્તારથી હિંસક જીવોને અહિંસક બનાવી દીધા અને તેમની વચ્ચે એવા આત્મીય ભાવથી રહ્યા કે જેથી તે પણ વન્ય જીવોના પરિવારના એક સભ્ય હોય ! ચતુર્માસ પસાર કરવામાં કોઈ મુશ્કેલી પડી નહીં.

પરંતુ કૃતવર્મા કે જેણે સામાન્ય સૌંદર્યનો સામનો કર્યો ન હતો તે કોશાના મહેલમાં પહોંચતાં જ ભાવવિભોર થઈ ગયા. કોશા અને તેનું સૌંદર્ય મગજમાં એટલું બધું ભરાઈ ગયું કે ધ્યાન અને સમાધિ ન જાણે ક્યાં ખોવાઈ ગયા હોય. દબાયેલી વાસનાઓ ઉભરાઈને તેની બૌદ્ધિક શ્રેષ્ઠતાને પાંગળી

બનાવી દીધી. પહેલી રાત્રે તેઓ નગરવઘૂના વિલાસ બાણોથી વિદાયને ઉદાસીન બની ગયા. તપથી વિખૂટા પડેલા યોગી નગરવઘૂના ચરણોમાં પડી પ્રેમની ભીખ માગવા લાગ્યા. કોશાએ નિદર્ય અવાજે હુકમ કર્યો, “આ રૂપનું પાન કરવા માગતા હો તો ફી આપો.” હું ત્રિક્ષુક ફી ક્યાંથી લાવું ? તપસ્વીએ ઉદાસીન અવાજે કહ્યું. સાંભળ્યું છે કે નેપાળ દેશનો રાજા ત્રિક્ષુકોને નેપાલી નજરાણું વહેંચે છે. તમે તે લાવીને આપો. કામાંધ તપસ્વી ગાઢ જંગલોને પાર કરીને નેપાળ ગયા અને ત્યાંથી નજરાણું રત્નજડિત કામળો લઈ આવ્યા.

નગરવઘૂ સરોવરમાં સ્નાન કરી રહી હતી. તપસ્વી નેપાળનું નજરાણું લઈને સીધા સરોવર તરફ ગયા. કોશાએ મહામુસીબતે મેળવેલું એ વસ્ત્ર સ્વીકાર્યું અને ઉપેક્ષાપૂર્વક તેનાથી પોતાના પગનો મેલ સાફ કરવા લાગી.

“દેવી, હું કેટલાય પ્રયત્નો કરીને તમારા માટે આ વસ્ત્ર લાવ્યો અને તેનાથી તમે મેલ લૂછી રહ્યા છો ?” તપસ્વીનો અવાજ કરુણ બની ગયો.

યોગ્ય જ કરી રહી છું. કોશાએ સરળ ભાવથી હસીને કહ્યું, “મલિન વસ્ત્રથી મેલ લૂછવો શું અયોગ્ય

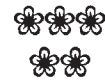
છે ?”

“મલીનવસ્ત્ર.”

“હા, મલીનવસ્ત્ર. આમાં એક તપસ્વીના દુષ્પાન્ત જીવનનો સમગ્ર મેલ રહેલો છે. એક તપસ્વીને પોતાના ઉજ્જવળ ચરિત્રને ભ્રષ્ટ કરીને તેને મેળવ્યું છે. શું હજું પણ તમે તેની મલિનતા જોઈ શકતા નથી ?”

કૃતવર્મા કંઈ પણ બોલી શક્યા નહિ. આ વ્યાકુળતાભરી દોડાદોડમાં ચતુર્માસ પસાર થઈ ગયો હતો. નિસ્તેજ કૃતવર્મા શરીરે પણ નિર્બળ ગઈ ગયા હતા. હતાશ પગલે તેઓ આશ્રમ તરફ ચાલી ગયા, પાછા ફરતી વેળાએ તેઓ દુષ્કાળવાળા વિસ્તારમાંથી આવેલા હોયે તેવા દુઃખી, દુર્બળ અને શક્તિહીન લાગતા હતા.

કોઈને કંઈ કહેવું પડે તે પહેલાં કૃતવર્માએ પોતાની આંખો નીચે નમાવી દીધી, જાણે કે તેમણે પોતે જ પોતાની હાર કબૂલી હોય ! આજે તેમને માલુમ પડ્યું કે પોતાના ઉપર વિજય મેળવનાર જ સન્માનના સાચા અધિકારી હોય છે.

સંત તુકારામજીને લગની લાગી. એમને પ્રભુકૃપાથી સદ્ગુરુ મળ્યા. ગુરુએ મંત્રદીક્ષા આપી. તુકારામે પુછ્યું, “ગુરુવર, હું શી દક્ષિણા આપું ?” ગુરુએ કહ્યું કે માત્ર અડધો શેર તૂપ આપી દે. મહારાષ્ટ્રમાં ‘તૂપ’નો અર્થ ધી થાય છે. તુકારામ અડધો શેર ધી આપીને છુટી શકતા હતા, પરંતુ એમણે વિચાર કર્યો કે ગુરુએ ‘તૂપ’ શબ્દ જ કેમ વાપર્યો ? ધી, ઘૂત એવા શબ્દો કેમ ના વાપર્યો ? તુકારામજી વિચારમાં પડી ગયા. આ બાજુ ગુરુ મંદ મંદ સ્મિત કરી રહ્યા હતા. શિષ્યના વિવેક અને સમર્પણભાવની પરીક્ષા થઈ રહી હતી. તુકારામે ગુરુની મુખમુદ્રા જોઈ. તેઓ સમજી ગયા કે અર્થ કંઈક ઊંડો જ છે. એમણે અર્થ કર્યો ‘તૂ પ’ અર્થાત્ ‘તારાપણું.’ ગુરુ ‘મારાપણા’નું અભિમાન માગી રહ્યા હતા. અડધો શેર ધીની સાથે તુકારામે અભિમાન છોડી દેવાનો સંકલ્પ કર્યો. સંત તુકારામનું નિરભિમાન એમને એટલે ઊંચે લઈ ગયું કે જ્યાં સદેહે સ્વર્ગમાં લઈ જવા માટે વિમાન મોકલવામાં આવ્યું. આ વિવેકપુર્ણ ગુરુદક્ષિણાનું જ ફળ હતું.

ક્રોધનો ઉભરો પણ એક પ્રકારની બીમારી છે.

ક્રોધની ભયંકરતા સૌ કોઈ જાણે છે, જેને તે સહન કરવી પડે છે તે ક્રોધથી ધાયલ થઈ જાય છે. તાત્કાલિક બદલો ન લઈ શકે તે તો ધાને મનમાં સંઘરી રાખે છે. તકની પ્રતીક્ષામાં રહે છે અને જ્યારે મોકો મળે ત્યારે બદલો લઈ લે છે. શક્તિશાળી વધારે અઘીરો બને તો લડાઈ થઈ જાય છે. અને ગાળાગાળીથી લઈને ખૂન સુધીની નોબત આવી જાય છે. તે ઉક્ષાટ તાત્કાલિક બહાર નીકળી ન જાય તો અંદર રહીને મોટા ષડ્યંત્રના તાણાવાણા ગુંથાય છે અને નીચો દેખાડવા માટે નીતિ-અનીતિનું રાખ્યા સિવાય જે શક્ય હોય તે કરી બેસે છે.

ક્રોધી પોતાની રીતે પણ વિશેષ ત્રાસ ભોગવે છે. આવેશની ભરતી તેને કેટલો બધો અસ્થિર કરી દે છે તે આશ્ચર્ય જોવા યોગ્ય બની જાય છે. હાથ-પગ ધ્રુજવા લાગે છે. ગળું સુકાય છે. મુખ એવું તમતમી ઉઠે છે જાણે કે કોઈએ ઘડઘડ ફટકાર્યો હોય.

ક્રોધની ભરતીમાં મર્યાદા અને શિષ્ટતાની સીમા તોડી-મચડીને ફેંકી દે છે. એવી વાણી ઉચ્ચારે છે જાણે કે તેણે હોશકોશ ગુમાવી દીધો હોય અને એવું કંઈ કરી બેસે છે જેને માટે તેણે પોતે પસ્તાવવું પડે છે અને જોવા સાંભળવાવાળાને તેની સમજદારી વિશે આશ્ચર્ય થાય છે.

માનવ જીવનમાં સારા-ખોટા પ્રસંગો બનતા રહે છે. હંમેશાં એકરસ સ્થિતિ નથી જળવાતી. લોકોની મનની સ્થિતિ ઉલટી-સીધી થતી રહે છે અને પરિસ્થિતિઓમાં પણ ભરતી-ઓટ જેવા ચઢાવ-ઉતાર આવતા રહે છે. આ સંસાર વિલક્ષણ છે અને મનુષ્યનો સ્વભાવ પણ એવો વિચિત્ર નથી. ધારો કે કોઈ જાદુગર આ સૂષ્ટિનો નિયામક હોય તેમ તેમાં ઉથલપાથલ થતી રહે છે. અહીં તમામ એકરસ થઈ રહે તો કેટલું સારું, પરંતુ કુદરતની વિલક્ષણતા અને મનુષ્યની સહનશક્તિ, તેમજ દૂરદર્શિતાનો ત્યારે વિકાસ ન થઈ શકત. અનુકૂળતાનો સદુપયોગ કરીને અને પ્રતિકૂળતાનો સામનો કરવામાં જ માણસની

પ્રૌઢતા અને પરિપક્વતાની પરીક્ષા થાય છે. જે બદલી શકાતું નથી તેને ધૈર્ય અને વિવેકપૂર્વક સહન કરવામાં પણ ઓછી સમજણની જરૂરિયાત નથી પડતી. આ પરીક્ષા જ એવી છે જે પોતાના તાપમાં તપાવી મનુષ્યને મજબૂત બનાવે છે. જેણે ફક્ત આનંદ પ્રમોદમાં સમય પસાર કર્યો, જે પ્રતિકૂળતા સામે બાખડ્યો નહીં તેનું વ્યક્તિત્વ કાચું રહેવાનું અને ક્યારેક ઓચિંતી મુશ્કેલી આવી પડતાં તે કિમ્-કર્તવ્ય વિમુઢ બની જશે. જેણે દુનિયાની વિવિધતા અને પરિસ્થિતિઓની ઉથલપાથલ જોઈ છે અને તેની સાથે સંઘર્ષ, સમજૂતી યા મૌન સાધવાની નીતિ પ્રસંગો પ્રમાણે અપનાવી છે, તે જ આ દુનિયામાં આનંદપૂર્વક જીવી શકે છે. બાકી નાની અગવડ પણ ધીરજ ખોરવી નાખવા અને સંતુલન બગાડવા માટે પર્યાપ્ત થઈ શકે છે. બીજાઓને શિખામણ આપવાની કુશળતા બધામાં હોય છે. દર્શન અને ધર્મશાસ્ત્રનો ઉપદેશ કોઈ અન્યને પણ આપી શકે છે. પરંતુ પોતાના ઉપર વિતતાં જે ઔચિત્ય જાળવી જાણે તેને પ્રજ્ઞાવાન સમજવો જોઈએ.

એક પાડોશીનો છોકરો મરી ગયો ત્યારે બીજા દિલાસો આપવા અને શરીરની નશ્વરતા અને આત્માની અમરતા જેવી વાતો કરી તેનું મન પ્રકુલિત રાખવા પ્રયત્ન કરે. આયુષ્ય ભગવાન બધાને મર્યાદિત આપે છે પરંતુ સમાપ્ત થતાં પોતાની પાસે પરત બોલાવી લે છે, જેની ચીજ છે તે પોતે જ પોતાની વસ્તુ ઉપાડી લે તેમાં ખોટું લગાડવું ન જોઈએ. આમ તેને ઘણું કહ્યું વાત પૂર્ણ થઈ ગઈ.

બીજા દિવસે પડોશીને ત્યાંથી રોવાકૂટવાનો અવાજ સાંભળી પહેલા દિવસવાળો ત્યાં પહોંચી ગયો અને શું બન્યું તે પૂછ્યું. ખબર પડી કે તેની બકરી મરી ગઈ છે. ચર્ચા થવાથી તેને સંપૂર્ણ ઘટના જાણવા મળી. બે ટાઈમ એક એક લોટો દૂધ આપતી હતી. આ વખતે તેણે ત્રણ બકરીઓને જન્મ આપ્યો.

તે પુખ્ત થતાં ઘરમાં દૂધની ઉણપ ન રહેવા પામી. પરંતુ કમનસીબી તો જુઓ કે માત્ર બે કલાકની માંદગીમાં જ મરી ગઈ. ત્યાં સુધીમાં ત્રીજો પડોશી પણ આવી પહોંચ્યો. તેણે બીજા પડોશીનો છોકરો મરી જતાં તેને લાંબું બ્રહ્મજ્ઞાન આપતો સાંભળ્યો હતો. તે બોલ્યો કાલે તો તમે પડોશીનો છોકરો મરી જતાં તેને સાંત્વના આપતી વાતો કરી રહ્યા હતા. આજે તો માત્ર બકરીના મરી જવા બાબતે તમે આટલો વિલાપ કરી રહ્યા છો. કેટલી આશ્ચર્યની વાત કહેવાય ?

તેણે મનની વાત કહી દીધી. કાલે પડોશીનો છોકરો મર્યો હતો. આજે પોતાની બકરી મરી છે. પોતાનાં અને પારકાં વચ્ચે તફાવત હોય છે ને ? તે વાત તો પૂરી થઈ ગઈ. પરંતુ આપણામાંથી બધાની સ્થિતિ આવી જ છે. અનુકૂળતાઓની સાથે આપણી અમાપ આશક્તિ હોય છે અને પ્રતિકૂળતાઓનો સામનો કરવામાં મોટી ઉતાવળ. આ કહેણી અને કરનીનો તફાવત ક્યારેક આપણને વિલાપ કરવા માટે ઉત્તેજિત કરે છે, ક્યારેક ખામી માટે બીજા ઉપર દોષારોપણ કરી ક્રોધની આવેશ ભરી દે છે. આને અસંતુલન કહેવાય છે. આને કારણે કોઈક વાર આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે. તો કોઈ વખત બીજાનો પ્રાણ લેનાર હત્યારો બની જાય છે.

આ સ્થિતિથી બચવાનો એક જ માર્ગ છે કે સૃષ્ટિ જેવું કંઈ છે તેને તેવા જ રૂપમાં સ્વીકારી લઈએ અને એવું ન વિચારીએ કે જે કંઈ આપણને ગમે છે તેવું હંમેશાં આમ જ થવું જોઈએ. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે ભવિષ્ય માટે મોટામાં મોટી આકાંક્ષા-અપેક્ષા રાખો પરંતુ ખરાબમાં ખરાબ સંભાવનાઓનો સામનો કરવા પણ તૈયાર રહો. આપણી મનસ્થિતિ આવી હોવી જોઈએ જે સંસારના ચઢાવ-ઉતારને સમજે અને રાત-દિનની જોડીની જેમ પ્રતિકૂળતા અને અનુકૂળતાઓ સહજભાવથી અપનાવે.

ક્રોધ ત્યારે જ ઉત્પન્ન થાય છે, જ્યારે આપણે મગજનો કાબૂ ગુમાવી દઈએ છીએ. આનો અર્થ થાય છે કે આપણી શક્તિ અને વિશ્વની વિલક્ષણતાઓને ન સમજવી અથવા સમજતા હોવા છતાં તેને સ્વીકારી વ્યવહારમાં ઉતારતા નથી. આપણે એ સમજીને ચાલવું કે દુનિયા ફક્ત આપણા

માટે નથી બની. તેમાં બીજાઓની પણ ભાગીદારી છે. આમાં જે વાત એકને માટે અનુકૂળ હોય તે બીજાને માટે પ્રતિકૂળ પણ હોઈ શકે છે. ખરીદી, જુગાર, સડો વગેરેમાં એકને લાભ તો બીજાને નુકસાન થઈ શકે છે. કુંભાર ઈચ્છે છે કે આકાશ ચોખ્ખું રહી તંડકી ફેલાવે જેથી તેનાં વાસણો સુકાય અને પાકે. માળી ઈચ્છે છે કે સતત વર્ષા ચાલુ રહે જેથી છોડવાઓની વૃદ્ધિ થાય. બન્ને બાબતો એકબીજાની સાથે વિપરીત છે. એકની અનુકૂળતા બીજાની પ્રતિકૂળતા બને છે.

આપણે બન્ને પ્રકારની પરિસ્થિતિ માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. આ દુનિયામાં ભલા માણસો. પુણ્યાત્માઓ અને પરોપકારી પણ છે અને અહીં દુષ્ટ, દુરાચારી, અન્યાયી અને અપરાધીઓની પણ ખોટ નથી. બન્નેની સાથે વ્યવહારમાં આવવું પડે છે અને બન્નેની હાજરીથી નફા-નુકસાન ભોગવવાં પડે છે. એનો સામનો કરવા માટે સંતોલન બનાવી લેવું જોઈએ. ત્યારે જ યોગ્ય ઉપાય જડી આવે છે અને મુશ્કેલીમાંથી ઉગરી સંયોગનો ફાયદો મેળવી લેવાની તક સાંપડે છે. બાકી અસંતોલ મનની સ્થિતિમાં વિચારવાનું તંત્ર ઊલટું થઈ જાય છે, પરિણામ સ્વરૂપ પ્રસ્તુત સમસ્યાનો હલ તો દૂર રહ્યો પણ ક્રોધને કારણે ઉત્પન્ન થયેલ પર્યાવરણથી નવી સમસ્યાઓ સર્જાય છે અને કેટલીક વાર તો તે પણ એટલી બધી જટીલ બની જાય છે, એટલી તો મૂળ સમસ્યા પણ ભારે નથી નહોતી.

ક્રોધના આવેશમાં એક કલાક રહેવું તે સમગ્ર દિવસ તાવગ્રસ્ત રહેવાની સરખામણીમાં શરીરને વધારે નુકસાન પહોંચાડે છે. બુદ્ધિમત્તા અને વિવેકશીલતાના કેન્દ્રો તે કારણે સુકાય છે અને ક્રિયાશીલતા ખોઈ બેસે છે. આ રીતે શારીરિક અને માનસિક ક્ષતિ ઉઠાવીને ક્રોધી વધારેમાં વધારે ગેરફાયદામાં રહે છે. આ દુર્ગુણ જો આદત સ્વરૂપે આવી જાય તો પછી તેના મિત્રો પણ દુશ્મન બની જાય છે. મિત્રતાનું ક્ષેત્ર ઘટવું અને ઉદાસીનો અને વિરોધીઓની સંખ્યા વધવી એ પણ ઓછા ગેરફાયદાની બાબત નથી. આ પ્રમાણે ક્રોધી બીજાઓને જેટલું નુકસાન પહોંચાડે છે તેની સરખામણીમાં પોતે વધુ નુકસાનમાં ઉતરે છે.

આધ્યાત્મિક કેવી રીતે બની શકાય ?

પ્રમાણિકતાની ઓળખ થયા પછી જ કોઈ મોટું કામ કે જવાબદારી અથવા અધિકાર સોંપવામાં આવે છે. ભગવાનના દરબારમાં પણ આ નિયમ છે. ત્યાં સાધનાનો અર્થ જીવનચર્યાના દરેક વિભાગમાં આદર્શવાદ અને પ્રમાણિકતાનો સમાવેશ વિચારવામાં આવે છે. જે આ કસોટીમાં પાર ઉતરે છે તેને દરેક સુવર્ણકારની જેમ સન્માનપૂર્વક યોગ્ય મૂલ્ય મળે છે, પરંતુ પિત્તળને સોનામાં ખપાવી વેચવાની ફેરીમાં ફરનારને દરેક ઠેકાણે ધૂતકારવામાં આવે છે..

નાના બાળકને ઊભું થઈ અને ધીરે ધીરે ચાલવામાં સહાય આપવા માટે ત્રણ પૈડાની ગાડી બનાવી આપવામાં આવે છે. બાળકે ઊભા તો પોતાના પગ ઉપર થવાનું હોય છે પરંતુ તે ગાડીની મદદથી કાર્ય સરળ બની જાય છે, બરાબર તે જ રીતે પૂજા-અર્ચના મનુષ્યના વ્યક્તિત્વને પ્રમાણિક બનાવવા પૂરતું હોય છે. તેની મારફતે અમિષ્ટ પ્રયોજન સધાઈ શકે તો જ તેની સાર્થકતા મનાય છે અન્યથા તેમાં ઊણપ રહેવાથી એમ પણ મનાય છે કે સાધનાનો સાચો અર્થ ન સમજાયો તેને યોગ્ય રીતે પ્રાપ્ત ન કરી શકાઈ.

ઉદાર મનવાળા થવું પણ ઈશ્વર ભક્તિનો જ અંશ છે. કંજુસાઈ, નિર્દયતા અને સંકુચિત સ્વાર્થપરાયણતા તેની હાજરીથી ટકી શકતા નથી. સંત, ભક્તજનો એટલા માટે અમીર નથી રહેતા કે તે સાધનોનો ઓછામાં ઓછો ઉપયોગ કરીને જે શક્ય હોય તે મળે તેને સંતોષપૂર્વક પરમાર્થના કામોમાં વાપરી શકે. આ ઉદારતા જ તેમનામાં દૈવી ઉદારતાનું આહ્વાન કરે છે અને તેમને ખેંચી જઈ મોટી માત્રામાં સામે ઉપસ્થિત કરે છે. વાદળો ઉદારતાપૂર્વક વરસતા રહે છે. સમુદ્ર તેના ભંડારને ખાલી ન થવા દેવાની પ્રતિજ્ઞા નિભાવે છે. નદીઓ પૃથ્વી પરનાં પ્રાણીઓની તરસ સંતોષે છે. તેમાં પણ ઓછું ન પડે તેની જવાબદારી હિમાલય ઉપર

ઓગળતો બરફ નિભાવે છે. વૃક્ષો મફત ફળ આપે છે બદલામાં નવો પાક થતાં તેમને તેટલાં જ નવા ફળો વગર મૂડીએ મળી જાય છે. ગાય દૂધ આપે છે તેથી તેનું અડાણ ખાલી થઈ જતું નથી. સવારે ખાલી થયેલ અડાણું સાંજ થતામાં ફરી તેટલા જ દૂધ વડે ભરાઈ જાય છે. ઘરતી વારંવાર અનાજ ઉત્પન્ન કરે છે. તેની ફળદ્રુપતા અનાદિકાળથી ચાલતી આવે છે અને અનંતકાળ સુધી ચાલું રહેવાની ઉદાર સેવાપરાયણતા જેના ચિંતન અને વ્યવહારમાં જેટલી માત્રામાં છે, તેટલા જ પ્રમાણમાં તેને સામાજિક માનપૂર્વકનો સહકાર અને ઈશ્વરનો લાભ એ સંબંધે સતત અસ્ખલિત મળતો રહેવાનો એમ સમજવું જોઈએ.

આસ્તિકતા અથવા આધ્યાત્મિકતાનો કાર્યભાર પણ યોગ્ય પોતાના સ્થાનમાં ઉચિત હોય છે. તેના વડે યોગ્ય પ્રયોજનની સાધનામાં સરળતા પણ રહે છે અને સગવડ પણ હોય છે, પણ કોઈએ અનુમાન ન લગાવવું જોઈએ કે પૂજાભક્તિનાં કાર્યોની પ્રક્રિયા પૂરી કરવાથી આધ્યાત્મિકતા સાથે જોડાયેલી ફળશ્રુતિઓ અને વિભુતીઓ કરવાથી જ પુરી થઈ જાય છે. આ તો સંકેત માત્ર છે, જે દિશા નક્કી કરી આપે છે અને કિલોમીટરના પથ્થરની જેમ બતાવે છે કે પોતાની દિશાધારા કઈ તરફ હોવી જોઈએ.

સાધનાનું પ્રયોજન છે-જીવન સાધના, પોતાની સાથે કઠોરતા અને બીજાઓની સાથે ઉદારતા. કઠોરતાનો અર્થ સંયમ-અનુશાસનનો કડકાઈથી અમલ. ઈન્દ્રિય સંયમ, અર્થસંયમ, સમય સંયમ અને વિચાર સંયમ જે સાધનાનાં ચાર અંગો છે-ચાર પગલાં છે. આને તપશ્ચર્યાના નામે ઓળખવામાં આવે છે. આ હેતુ માટે બગાડને કઠોરતાપૂર્વક રોકવો પડે છે અને બચાવવામાં આવે છે, તેને તાત્કાલિક રોકવામાં આવે છે અને એનું પણ ધ્યાન રાખવામાં આવે છે કે તેનો સારા કાર્યોમાં શ્રેષ્ઠતમ ઉપયોગ કઈ રીતે શક્ય છે. આ પ્રણાલી જો બરાબર રીતે

કરાય, ચલાવાય તો સમજવું કે વાસ્તવિક સંયમ સાધનાની તપશ્ચર્યા ચોગ્યદિશામાં યોગ્ય રીતે આગળ વધી રહી છે અને તેનો સદુપયોગ ઊંચા પ્રકારનું પરિણામ ઉપલબ્ધ કરાવીને જ રહેશે.

પૂજા-અર્ચના તો પ્રતીક માત્ર છે, જે બતાવે છે કે વાસ્તવિક ઉપાસકનું સ્વરૂપ કેવું હોવું જોઈએ અને તેની સાથે કયો ઉદ્દેશ્ય અને કાર્યક્રમ હોવો જોઈએ. દેવતા સમક્ષ દીપક સળગાવવાનું તાત્પર્ય અહીં આપણે દીપકની જેમ સળગી અને સર્વસાધારણના માટે પ્રકાશ આપવાની માન્યતા હૃદયંગમ કરાવે છે. ‘પુષ્પ’ ચઢાવવાનો હેતુ એ છે કે જીવનક્રમને સર્વાંગ સુંદર, કોમળ, સુશોભિત રાખવામાં કોઈ ઉણપ ન રાખવામાં આવે. અક્ષત ચઢાવવાનો હેતુ એ છે કે આપણા કાર્યોનો એક નિયમિત ભાગ થોડા દાન પરમાર્થના હેતુ માટે વાપરવો. ચંદન લેપનનો અર્થ એ છે કે સંપર્કક્ષેત્રમાં પોતાની વિશિષ્ટતા સુગંધ બનીને વધારેમાં વધારે વિકસિત બને. ‘નેવેદ્ય’ ચઢાવવાનો હેતુ એ છે કે આપણા સ્વભાવ અને વ્યવહારમાં વધારેમાં વધારે મધુરતાનો સમાવેશ થાય. ‘જપ’નો ઉદ્દેશ્ય છે, આપણા મનક્ષેત્રમાં નિર્ધારિત લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવાની નિષ્ઠાનો સમાવેશ કરવા માટે તેનું રટણ સતત રહે. ‘ધ્યાન’નો અર્થ છે, પોતાની માનસિકતાને લક્ષ્ય-વિશેષ પર સ્થિરભાવે કેન્દ્રિત કરવાનું સૂચવે છે. ‘પ્રાણાયામ’નું પ્રયોજન છે, પોતાને દરેક દૈષ્ટિએ પ્રાણવાન, પ્રખર, પ્રતિભા સંપન્ન બનાવી રાખવો તે છે. સમગ્ર સાધના વિજ્ઞાનનું તત્ત્વદર્શન એ વાત ઉપર કેન્દ્રિત થયેલ છે કે જીવનચર્યાનો બાહ્ય અને આંતરિક પક્ષ હંમેશાં માનવીય ગૌરવના ઉપયોગી માળખામાં જળવાય અને કોઈ પણ પ્રકારના દોષ હોય તેનું નિરાકરણ આવતું રહે. મનુષ્ય જેટલો જ નિર્બળ હોય છે તેને તેવી તત્પરતા સાથે આત્મારૂપી દર્પણમાં ઈશ્વર દર્શન થવા માંડે છે. આને પ્રસુપ્તિની જાગૃતિમાં પરિવર્તન થયું માનવામાં આવે છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ યા આત્મસાક્ષાત્કાર આ જ છે. આ બાબતે જે જેટલો આગળ વધી શકે

છે તેને તેટલા પ્રમાણનો સુવિકસિત સિદ્ધ પુરુષ અથવા મહામાનવ સમજવામાં આવે છે.

રસ્તો ચાલવામાં મદદ તો કરે છે પણ તેને પસાર કરવા પગોનો પુરુષાર્થ જ કામ આવે છે. ભજન-કિર્તન તો એક પ્રકારનું જળસ્નાન છે, જેનાથી શરીર ઉપર એકઠી થયેલી મલિનતા દૂર થાય છે. આ જરૂરી હોવા છતાં પણ સંપૂર્ણ નથી, જીવન ધારણ કરતા રહેવામાં તો ખાવું-પીવું, સુવું-જાગવું વગેરે પણ આવશ્યક છે. પૂજા-અર્ચનાનું મહત્ત્વ સમજવામાં આવે, તેને નિયમિત રીતે અપનાવાય, પરંતુ એવું માની લેવાની ભૂલ ન કરવામાં આવે કે આધ્યાત્મિક પ્રગતિમાં પાત્રતા અને પ્રમાણિકતાની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે અથવા એવું માનવામાં આવે કે ક્રિયાકાંડોથી જ અધ્યાત્મનું સમસ્ત પુરું થઈ જાય છે.

જો ઉચ્ચતા અને મહત્તાની તપાસ કરવી હોય તો એક જ વાત ખોળવી જોઈએ કે વ્યક્તિ સામાન્ય માણસની અપેક્ષાએ પોતાના વ્યક્તિત્વ, ચિંતન, ચરિત્ર અને વ્યવહારમાં ઉત્કૃષ્ટતાનો વધારે સમાવેશ કરી શક્યો કે નહીં. સોનાને કસોટી પર કસવા કરતાં પણ બીજી રીતે અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે, ત્યારે ખબર પડે છે કે તેની શુદ્ધતામાં ખામી તો નથી ને. આવી જ રીતે એ પણ જોવાવું જોઈએ કે સત્ય-પ્રવૃત્તિ સંવર્ધન જેવા લોકકલ્યાણના કાર્યોમાં કોનું કેવું અને કેટલું વધારે યોગદાન છે. અનાદિકાળથી દુનિયાના ઈતિહાસમાં મહામાનવોના, ઈશ્વર ભક્તોના ઈતિહાસ આ બે વિશેષતાઓથી જોડાયેલા રહ્યા છે. તેમને આ બે ચરણોને કમબદ્ધ રીતે ઉપાડતાં ઉત્કૃષ્ટતાનું ઊંચું લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શકવાનું સંભવિત બનાવ્યું છે. બીજા કોઈને માટે પણ આના સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી. કોઈ એવો ટૂંકો રસ્તો નથી, જેને અનુસરી જીવનના સ્તરને મર્યાદામાં રાખીને પણ કોઈ નક્કર અને સાર્થક પ્રગતિ કરવામાં આવે.

યજ્ઞોપચારના મૂળમાં રહેલું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન

ઔષધીઓનું બાષ્પીભવન કરીને તેમને વધારે સૂક્ષ્મ અને પ્રભાવિત બનાવવાની પ્રક્રિયા આયુર્વેદના વૈજ્ઞાનિકો લાંબા સમયથી અપનાવતા આવ્યા છે. તેની મારફત અપેક્ષાકૃત વધારે સફળતા પણ મળતી રહી છે. પાચનતંત્રના માધ્યમથી અથવા લોહીના પ્રવાહમાં ભેળવી ઔષધી ઉપચારની પુરાણી રીતભાતમાં જ્યારે બાષ્પીભવનની નવી પદ્ધતિનો સમાવેશ થયો તો તેનાં આશ્ચર્યજનક પરિણામ આવ્યાં.

યજ્ઞોપચાર આ સ્તરની સ્વાસ્થ્ય સંરક્ષક પ્રક્રિયા છે. જેનાથી આત્મિક પ્રગતિના ઊંચા પ્રકારના સારાં પરિણામો કરતાં પ્રત્યક્ષ અને તાત્કાલિક લાભ રોગ નિવારણના પણ મળે છે. આમાં કંઈ વિશેષ કરવું પડતું નથી. રોગ પ્રમાણે દવાઓનું હવન કરવામાં અને તે ઉત્પન્ન કરેલી શક્તિની નજીક રોગીને બેસાડવાથી કામ થઈ જાય છે. યજ્ઞોમાં નવીન વસ્ત્રો ધારણ કરીને બેસવાનું વિધાન છે. સામાન્ય રીતના કમરબંધના રૂપમાં ઘોતી અને વક્ષસ્થળ ઢાંકવા માટે ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરવું તે પર્યાપ્ત સમજવામાં આવે છે. ભારે મોટા કરીને પહેર્યા હોય તેવા વસ્ત્રો ધારણ કરીને યજ્ઞ કર્મમાં બેસવાની મનાઈ છે, કારણ કે યજ્ઞીય ઉર્જા દ્વારા શરીરના અવયવોને વધારે લાભપ્રદ થવાની તક ત્યારે જ મળી શકે છે, જ્યારે તે ખૂલતા રહે. વસ્ત્ર ધારણ કરવાં પડે તો તે એટલા બારીક અને હલકા રખાય કે ઉપયોગી ઉપચારનો લાભ લેવામાં ચામડીના છિદ્રોને કોઈ મુશ્કેલીનો અવરોધ સહન ન કરવો પડે.

યજ્ઞ ચિકિત્સામાં પણ રોગ નિદાનની એવી જ જરૂરિયાત પડે છે, જેવી કે અન્ય પદ્ધતિઓમાં દાકતરને રોગના કારણો જાણવા માટે નિદાન કરવું પડે છે. શરીરમાં કેટલીક ઉપયોગી વસ્તુઓ ઓછી થવાથી અને કેટલીક બિનઉપયોગી વસ્તુઓની વૃદ્ધિ થવાથી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ખામીને પૂરી કરવા અથવા વિષ સંચયને બહાર કાઢવા માટે બધા જ ચિકિત્સકો પોતપોતાની રીતે ઉપચાર કરે છે. આમ યજ્ઞચિકિત્સામાં પણ કરવું પડે છે. ધ્યાન રાખવાનું હોય છે કે શરીરને રોગ નિરોધક શક્તિની વૃદ્ધિ માટે

સમર્થતા આપનાર શી પૂર્તતા જરૂરી છે અને તેને કેટલી માત્રામાં કયા પદાર્થ દ્વારા શરીરમાં પહોંચાડવામાં આવે. એ પણ જોવું જોઈએ કે કયા અવયવમાં કેટલો બગાડ થયો છે. તેને બહાર કાઢવા માટે કેવા પ્રકારનો તાપ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે અથવા તેને ઉપયોગી સ્થિતિ સુધી પહોંચાડવા માટે કયા ઉપાયનો આશ્રય લેવામાં આવે.

હવન સામગ્રી કયા રોગી માટે કેવી જાતની ઉપયોગમાં લેવામાં આવે એમાં ભિન્નતા રાખવી પડે છે. સામાન્ય યજ્ઞ બધાને માટે સામાન્ય રીતે ઉપયોગી છે. માતાના દૂધની જેમ-બાળકની જેમ તેને દરેક યાજક સમાન રૂપે ઉપયોગ કરી શકે છે. આનાથી કોઈ પ્રકારનો નુકસાનનો સંભવ નથી. આ સામાન્ય રીતે દરેક વ્યક્તિ માટે-દરેક પરિસ્થિતિના અનુકૂળ ઉપચાર થયો. અહીં સુધી યજ્ઞવિધાનની સાથે જોડાયેલ સામાન્ય તંદુરસ્તી સંરક્ષણ વિજ્ઞાન જ કામ કરે છે. આની આગળનું કદમ સમય સંબંધે અને વિશિષ્ટ છે. તેને રોગીની સ્થિતિને જોતાં અપનાવવું પડે છે. દરેક રોગીને તેની સ્થિતિ અનુરૂપ દવા અપાય છે. તે રીતે રોગ વિશેષને ધ્યાનમાં રાખતાં રોગની સ્થિતિનું ઊંડાણપૂર્વકની તપાસ કરતાં આ નિર્ણય કરવાનો હોય છે કે કઈ માત્રાની ઉર્જા ઉત્પન્ન કરવામાં આવે અને તેના ઉત્પાદન માટે કયા પદાર્થોને સળગાવવામાં આવે.

આ દૃષ્ટિએ દરેક વિશિષ્ટ રોગીને માટે વિશિષ્ટ હવન-સામગ્રીનો નિર્ણય કરવો પડે છે. આમાં બન્ને માત્રાની હવન સામગ્રીઓનું સંતોલન નક્કી કરવું આવશ્યક છે. બળવૃદ્ધિ કરનાર અને રોગનિવારક બન્ને તત્ત્વોને ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ. કિવનીન નું સેવન કરાવતી વખતે રોગીને દૂધ વગેરેની માત્રા વધારી દેવાનું કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તેના વડે ઉત્પન્ન થનારી ગર્માને શાંત રાખવાનો હેતુ પૂરો થઈ શકે. દુર્બળ રોગીઓને ફળનો રસ, સુપાચ્ય પોષણક્ષમ ખોરાકની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. દુર્બળતા વધવા ન દેવી, સશક્તિ જાળવી રાખવી પણ એક મહત્ત્વપૂર્ણ કામ છે. વિજાતીય દ્રવ્યના નિવારણમાં મારક તત્ત્વોના

ઉપયોગ કરવાની રીતે જ આ પોષણની પણ જરૂરિયાત પડે છે. યજ્ઞ ચિકિત્સા પ્રમાણે રોગીની આ બન્ને જરૂરિયાતોને પૂરી કરવા યોગ્ય સામગ્રી નક્કી કરવી જોઈએ. આને માટે પદાર્થોની રાસાયણિક સંરચનાનું જ્ઞાન જરૂરી છે અને બીજા તત્ત્વોની સાથે મિશ્રણ કરવા જેવા તત્ત્વોનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગ આને જ કારણે થાય છે કે બે પદાર્થોના મળવાથી થતી પ્રતિક્રિયાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકે. ભૂરો અને પીળો રંગ મળીને લીલો રંગ થઈ જાય છે, મૂળ દ્રવ્યનાં લક્ષણો દેખાતાં બંધ થાય છે. યજ્ઞ ચિકિત્સકે હવન સામગ્રી નક્કી કરતી વખતે ચૂર્ણ બનાવતી વખતે માત્રાઓની ભિન્નતા ઓછી-વત્તી અથવા ઔષધીઓના મિશ્રણ વગેરેનું પૂરું ધ્યાન રાખવું પડે છે, જેથી તેનો રોગીની સ્થિતિ જોવા માટે લાભકારક ઉપયોગ થઈ શકે.

હવિષ્ય ચાર ભાગોમાં વિભક્ત હોય છે,

૧. ઔષધિઓનું મિશ્રણ ૨. ઘી ૩. સમિધો ૪. પૂર્ણાહુતિ સમયે હોમાતા પદાર્થો. આ ચારેના અલગ અલગ ગુણ યા પ્રભાવ છે. સામાન્ય રીતે ગાયનું ઘી વપરાય છે. પરંતુ અન્ય પશુઓના ઘીમાં પણ પોતાની વિશેષતા હોય છે અને રોગીની સ્થિતિને બંધબેસાડતી વખતે એવું નક્કી કરવું જોઈએ કે અમુક રોગમાં કયા પ્રકારનું ઘી વાપરવું.

હવન સામગ્રીમાં રોગ વિશેષ માટે ઉપયોગી ઔષધિઓનો આધાર મોટે ભાગે એવો રહે છે જે રાસાયણિક વિશ્લેષણના આધારે દાક્તરો લાંબા સમયથી કરે છે. નિર્ધારણમાં નવા સંશોધનોને પણ ધ્યાનમાં રાખવા પડે છે. જેવી રીતે બંધારણ, કાનૂન વગેરેમાં સામયિક જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખતાં પરિવર્તન કરવામાં આવે છે. પ્રથા-પરંપરાઓમાં ફેરફાર રહે છે, તેમ પ્રયોગ અને અનુભવના આધારે કોઈ ઔષધિઓના પ્રભાવ સંબંધમાં પણ બાંધ-છોડ થતી રહે છે કે પહેલાના નિર્ણયોમાં ફેરફાર નથી કરવો ને.

સમિધો પણ પ્રકારાંતરે હવિષ્ય જ છે. લાકડાંનું સળગવું પણ ઔષધિ ઉપયોગની રીતે પ્રભાવોત્પાદક હોય છે. લાકડાંમાં પણ જુદી જુદી માત્રામાં ઉપયોગી-બિનઉપયોગી રાસાયણિક પદાર્થ હોય છે. હવન સામગ્રીમાં માત્ર વનસ્પતિના પાન, ફૂલ, ફળ જ નહીં હોતાં પરંતુ વૃક્ષોનાં લાકડાં પણ તોડીને વાટીને મેળવવામાં આવે છે. ચંદન, દેવદાર, અગરતગર

વગેરેનાં લાકડાંના ટૂકડા પણ હવન સામગ્રીમાં મળે છે. આનો પ્રભાવ પણ અન્ય ઔષધિઓના જેવો જ હોય છે. સમિધોમાં કંઈક નક્કી કરાયેલા વૃક્ષોનું લાકડું જ વાપરવાનો રીવાજ છે. ઈચ્છા પ્રમાણે ગમે તે વૃક્ષનાં લાકડાં હવનમાં વાપરી શકાતા નથી. આવું કરવાથી બિનઉપયોગી લાકડાથી સળગાવેલ અગ્નિ નુકસાનકારક પણ સાબિત થઈ શકે છે. ચિકિત્સકે આ બધી બાબતોનું ધ્યાન રાખવું પડે છે અને રોગીની સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખતાં હવન સામગ્રીની સાથે સાથે સમિધોનું નિર્ધારણ પણ કરવાનું હોય છે.

પૂર્ણાહુતિમાં સામાન્ય હવન સામગ્રીનું નહીં પણ કોઈ વિશિષ્ટ વસ્તુઓનો પ્રયોગ કરવો પડે છે. પૂર્ણાહુતિ ત્રણ ભાગોમાં વહેંચાયેલી હોય છે. (૧) સ્વીષ્ટકૃત હોમ જેમાં મિષ્ટાન્ન હોમવામાં આવે છે. (૨) પૂર્ણાહુતિ જેમાં ફળ હોમવામાં આવે છે, (૩) વસોધારા જેમાં ઘીની ઘાર છોડવામાં આવે છે. આ ત્રણ ક્રિયાઓની મેળવણી કરીને પૂર્ણાહુતિ કરાવાય છે. આ વિધાનને મુખ્યત્વે પોષક દ્રવ્યોના રૂપમાં લેવામાં આવે છે. નિરોધક સામગ્રી તો હવિષ્યના રૂપમાં આની પહેલાં સળગાવી દેવાઈ હોય છે. મિષ્ટાન્ન કયા લેવામાં આવે ? તેને બનાવવા કયા પદાર્થ વાપરવામાં આવે આ પણ યજ્ઞીયવિધાનનું એક અંગ છે. સાકર, ખાંડ, જીણી બુરખાંડ, મિઠાઈ વગેરેનો ઉપયોગ સામાન્ય વાત છે. અસામાન્ય રૂપે, વિશિષ્ટ પ્રકારના 'ચરૂ' બનાવવામાં આવે છે. ખીર, હલવો, લાડું વગેરેનો હવન સ્વીષ્ટકૃત હોમની આહુતિમાં આવે છે. આને કયા પદાર્થના મિશ્રણ વડે બનાવાય છે એ નિર્ધારણમાં એ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે રોગીના શરીરમાં કયા પોષક ખાદ્ય પદાર્થોની જરૂરિયાત છે. પૂર્ણાહુતિમાં સામાન્ય રીતે નાળિયેર, સાંપારી વગેરે સરળતાપૂર્વક મળી શકનાર પદાર્થ જ વધારે પ્રચલિત છે. પણ વાત આટલેથી જ અટકતી નથી. તેમાં સૂકામેવા, યા પાકાં ફળ પણ વપરાય છે. સમિધોનું નિર્ધારણ કરવાની જેમ પૂર્ણાહુતિમાં ફળોની પસંદગીમાં પણ સુઝ-બુઝનો પરિચય આપવો પડે છે. વસોધારામાં ઘીની ઘાર છોડવામાં આવે છે અર્થાત્ તેની માત્રા વધારવામાં આવે છે તેનું એક કારણ એ છે કે હવનકુંડમાં જ્યાં ત્યાં બાકી રહેલ કાચુ હવિષ્ય તરત જ સળગી જઈ શકે, બીજું કારણ ચિકણાઈની તે માત્રા શરીરને મળી શકે જે સામયિક પરિસ્થિતિ પ્રમાણે જરૂરી હોય છે. સાકર સહિત અન્ન વર્ષની સ્વિષ્ટકૃતમાં ફળ વર્ગને

પૂર્ણાહુતિમાં ધીના વર્ગમાં યશોધારામાં વપરાયેલ સંતુલિત માત્રાના આ પ્રકારના નિર્ધારણ કરવામાં આવે છે કે યજ્ઞ કરનારને સંપૂર્ણ પોષણ પ્રાપ્ત થાય. વસોધારા ધૃતમાં કપૂર, કેશર વગેરે ભેળવવાની પણ જરૂરિયાત રહે છે. આમાં ધી માત્ર ચિકાશ ન રહેતાં એક વિશિષ્ટ ઔષધિ બની જાય છે.

યજ્ઞાવશિષ્ટને કેટલાયે રૂપોમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે. સ્વિષ્ટકૃત હોમથી બચેલા ચરૂને યજ્ઞમાન પ્રસાદરૂપે સ્વીકારે છે. દશરથની રાણીઓએ જે ચરૂનું સેવન કરીને સંતાન લાભ મેળવ્યો હતો, એ યજ્ઞાવશિષ્ટ હતો. પૂર્ણાહુતિમાં વપરાયેલા ફળોમાંથી કેટલાક યજ્ઞમાનને આશીર્વાદના પ્રતીક રૂપમાં અપાય છે અને ઘરે જઈ ખાઈ લેવાનું કહેવામાં આવે છે. આહુતીઓમાંથી બચેલ 'ઇદન્નમમ્' ને પરત કરતા ટપકેલું તથા વસોધારામાંથી બચેલા ધી મોઢા પર, કપાળ વગેરે પર લગાડવા, સુંઘવા ઉપયોગી થાય છે, આ બધું યજ્ઞાવશિષ્ટ છે અને સ્થુળરૂપે ગ્રહણ કરવાથી ઘણું કરીને એવાં ફળ પ્રાપ્ત થાય છે જેવી રીતે કે હવિષ્ટની આહુતિ દ્વારા હવન કરીને ઉદ્ભવેલ ઊર્જા દ્વારા મેળવ્યા હોય. ધાર્મિક હવન કરનારાઓએ પણ મનપસંદ વસ્તુઓ ખાવની છૂટ નથી મળતી. તે દિવસે તેમણે નક્કી થયેલ સાત્ત્વિક પદાર્થો ઉપર નિર્વાહ કરતાં એક પ્રકારે ઉપવાસ જેવા બંધનોમાં પ્રતિબંધિત રહેવું પડે છે. વિવાહ યજ્ઞમાં પતિ-પત્ની બંનેનો ખોરાક ઘણું કરીને ઉપવાસ જેવો રાખવામાં આવે છે, અન્ય ધાર્મિક યજ્ઞોમાં પણ યજ્ઞમાન ઉપવાસ કરે છે. યાજ્ઞકો માટે ભોજન અંગે પ્રતિબંધ હોય છે, જ્યાં સુધી સંભવ હોય તેઓ નિર્ધારિત વિધિમાંથી બચેલ હવિષ્યાત્ર લે છે. યજ્ઞોપચારમાં આ વ્યવસ્થા ઉપર ધ્યાન રાખવામાં આવે છે. રોગી માત્ર હવન કરીને જ આ વિશિષ્ટ પદ્ધતિનો લાભ મેળવે છે. તેના આહારમાં કઈ કઈ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કઈ કેટલીક માત્રામાં કરવો એનું પણ નિર્ધારણ કરાય છે. ચિકિત્સક માત્ર દવા આપીને વાતને પતાવી દેતા નથી.

ધાર્મિક યજ્ઞોમાં યજ્ઞશાળા બનાવવા અથવા ગોઠવણી કરવાની વ્યવસ્થા છે. આ નાના સીમાબંધનથી યજ્ઞીય ઊર્જા ઉપર તે ઘેરાવામાં કેટલાક સમય માટે રહેવાનું ઠરાવેલ હોય છે. આનાથી તે ક્ષેત્રમાં બેઠેલા યાજ્ઞક બીજા દૂરના લોકોની સરખામણીમાં વધારે લાભ મેળવે છે. ખૂલ્લા આકાશ

નીચે હવન ન કરવાની પ્રથા ચાલી આવે છે તેના મૂળમાં આ રહસ્ય રહેલું છે કે યાજ્ઞક થોડાક અવરોધ વડે તાપનો વધારે સમય સુધી, મોટી માત્રામાં લાભ મેળવતો રહે છે. યજ્ઞ શાળાની ઉપર આચ્છાદન કરવાની વ્યવસ્થા આ કારણે કરાય છે કારણ કે તાપનું સ્વાભાવિક લક્ષણ ઊંચે જવાનું હોય છે. તે અગ્નિ કુંડમાંથી નીકળી તીરની માફક છૂટે છે અને સીધી આકાશમાં ઉડી જાય છે. ઢાંકણ રહેવાથી તેના ઊંચે જવા પર પાબંધી લાગે છે અને યજ્ઞશાળાના વાતાવરણમાં તેનો પ્રભાવ અપેક્ષા પ્રમાણે વધારે સમય સુધી વિશેષ માત્રામાં સચવાય છે. સંપૂર્ણ બંધ ઓરડામાં પણ હવન કરી શકાય છે પરંતુ તે યજ્ઞની મૂળભાવનાને અનુકૂળ નથી જેમાં વિશ્વકલ્યાણ માટે ત્યાગ-બલિદાન કરવાના ઉદ્દેશ્યને પ્રધાનતા અપાઈ હોય છે. જો પોતાના હવનનો આગવો જ લાભ ઉઠાવાય તો તે અગ્નિ ઉપચાર જ કહેવાશે તેને યજ્ઞનું લોકોપયોગી પવિત્ર કાર્યમાં ખપાવી ન શકાય.

યજ્ઞનું આ પદાર્થ પરખ વિવેચન થયું, તેના ઉપરની વાત ઘણા સૂક્ષ્મ સ્તરની કહેવાઈ છે. મનુષ્યોની જેમ પદાર્થોના પણ ત્રણ સ્તર હોય છે, સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ. માનવ અસ્તિત્વમાં સ્થૂળ શરીર તે છે જે લોહી-માંસનું બનેલું છે. ખાતુ, પીતુ, ઊઘતુ, ચાલતું, ફરતું જોવામાં આવે છે. સૂક્ષ્મ શરીર તે છે જે વિચારવંત રહી શરીર પર શાસન કરે છે. કારણ શરીર તે છે જેમાં આસ્થાઓ, માન્યતાઓ અને ઈચ્છાઓ મૂળમાં ફેલાવી રહે છે. બધાં જ જાણે છે કે આમાંથી દરેક કમશ: એકબીજાથી વધારે શ્રેષ્ઠ અને સમર્થ છે. સ્થૂળથી સૂક્ષ્મ તરફ અને સૂક્ષ્મથી કારણ શક્તિ અનેક ગણી માનવમાં આવે છે. પદાર્થના સંબંધમાં પણ આ વાત છે. તેનું સ્થૂળ સ્વરૂપ તે છે જે દેખાય છે, સ્પર્શ કરી શકાય છે. સૂક્ષ્મ તે છે જેની ઓળખ રાસાયણિક વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રયોગશાળામાં જાણી શકાય છે. ગાય કરતાં ભૈંસના દૂધમાં માખણ અને સ્વાદ બેઉ વધારે હોય છે, પરંતુ મહત્ત્વ તો ગાયના દૂધમાંથી બનાવેલ પંચામૃતનું વિશેષ માનવામાં આવે છે. તુલસી, આંબલી અને પિંપળના છોડની અપેક્ષાએ બીજા છોડ વધારે આર્થિક લાભ અને સ્વાદની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી હોઈ શકે છે. પરંતુ તેમાંથી પ્રાપ્ત થતો સૂક્ષ્મ સંસ્કારોનો આધાર ઉપર તેને દેવોપમ શ્રદ્ધા અપાય

છે તે બીજા છોડ અને વૃક્ષોને નહીં.

યજ્ઞ પ્રક્રિયામાં ઘણું કરીને કારણ શક્તિને ઉઠાવ આપવામાં આવે છે ત્યારે તે યજ્ઞકર્તાના મનમાં અમીષ્ટ પરિણામ લાવી શકે છે. જો કે આ પ્રમાણેના પ્રયાસ ન કરવામાં આવે તો પછી અગ્નિહોત્રી પોતાનો પ્રભાવ બાષ્પીકરણ સ્તરના જ દેખાડી શકશે. આગ જલાવવાથી પણ કેટલીય પ્રકારના ફાયદા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, મોટે ભાગે તેવું જ કઈ યજ્ઞનો ધૂમાડો પણ કરી શકે છે. હવાનું ઝેર દૂર કરવામાં, દૂર્ગંધને હટાવી સુગંધ ફેલાવવા જેવા સામાન્ય પ્રયોજન આનાથી પૂરાં કરી શકાય છે. પરસેવો નીકળવો, વિષાણું મારવા જેવા પ્રયોગો પણ સફળ થઈ શકે છે અને તેનો તે પ્રમાણેનો આરોગ્ય વિષયક ફાયદો પણ મેળવી શકાય છે. પરંતુ આ સામાન્ય વાત છે. યજ્ઞની વિશિષ્ટતા તેમાં ઉપયોગમાં લેવાતા પદાર્થની સૂક્ષ્મ શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે. અમુક લાકડાનો નિષેધ આવા આધાર પર કરવામાં આવ્યો છે કે તેનું રાસાયણિક અસ્તિત્વ તે પ્રયોજનોને પ્રતિકૂળ પડે છે, જે અમીષ્ટ ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિ માટે જરૂરી છે.

કારણ શક્તિનું ઉત્પાદન, વૃદ્ધિ કરવા માટે મંત્ર વિજ્ઞાનનો સહારો લેવામાં આવે છે. ઉદ્ગ્રાતા મહોદય આ બાબતનું સંપૂર્ણ ધ્યાન રાખે છે કે નિર્ધારિત વિધિપ્રક્રિયા માટે જે મંત્રોનું જેવા સ્વરેથી ઉચ્ચારણ અને વિનિયોગ કરવાની પદ્ધતિ પ્રચલિત છે તેનો ઉપયોગ યોગ્ય રીતે થવો જોઈએ. બતાવેલા અનુશાસનના પરિપાલનમાં વ્યતિરેક નહીં કરવો જોઈએ. શબ્દને બ્રહ્મા કહ્યા છે. તેની શક્તિ સામાન્ય જીવનમાં જ્ઞાન સંવર્ધન અને વૈચારિક આદાન-પ્રદાનને માટે કરવામાં આવે છે. પરંતુ ઉચ્ચા દર્જાની ભૂમિકા શબ્દની શક્તિના રૂપમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે. મંત્રશાસ્ત્રનો સમુચિત આધાર આ સપાટી ઉપર સ્થિર ઊભો થયો છે કે શબ્દ ગુચ્છનું ગુંથણ અને વિનિયોગ આવી વિશિષ્ટ ક્રિયા-પ્રક્રિયાની સાથે સંપન્ન કરવામાં આવે કે તેની ચેતનાને વિશિષ્ટ શક્તિ મેળવવાનો ચમત્કારિક લાભ મળી શકે.

યજ્ઞમાં નક્કી કરેલી વિધિના અનુરૂપ

મંત્રોચારનો ચમત્કારિક પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. આની સાથે સંબંધિત મનુષ્યોને લાભ મળે છે, વાતાવરણમાં ઉપયોગી ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રયોગમાં લવાતા પદાર્થોનો કારણ શક્તિને આટલો ઉઠાવ સંભવ થઈ જાય છે કે તે પોતાની પ્રસુપ્ત શક્તિનો પરિચય આપી શકે. મંત્રોને આશીર્વાદ રૂપે આપવા અંગે તે ઔષધિઓથી પણ વિશેષ આગળ વધીને કામ કરી શકે છે. આનાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે યજ્ઞનથી પૂર્વ હવિષ્યની કારણ શક્તિને ઉકસાવવામાં આ સ્તર સુધી સફળતા મળી જાય છે કે તે વસ્તુની દૃષ્ટિએ સામાન્ય હોવા છતાં પણ વિશિષ્ટ શક્તિની દૃષ્ટિએ અસામાન્ય સાબિત થઈ શકે. હવિષ્ય જો કે એવી જ આગમાં ફેંકી દેવામાં આવે તો તેનાથી ગંધ ઉત્પન્ન કરવા જેવા હળવા લાભો મેળવી લેવાશે. એવું કંઈ સંભવિત નહીં થઈ શકે જેવું કે યજ્ઞ આયોજનથી અપેક્ષા કરવામાં આવે છે.

યજ્ઞપાત્રોથી લઈને પ્રયોગમાં લવાતા જળને પણ મંત્રના માધ્યમથી પવિત્ર બનાવવામાં આવે છે. આ પછી જ તેનો ઉપયોગ થાય છે. સમિધો મેળવવા, ઘોવા-સૂકવવા અને પ્રયોગ પહેલાં મંત્રસ્થ કરવામાં આવે છે. બરાબર આ રીતે કૂડોને પ્રાણવાન બનાવવા માટે વેદી પૂજન, યજ્ઞશાળા પૂજન વગેરે કરવામાં આવે છે. આવી બધી પ્રાણવાન પ્રક્રિયાઓને અપનાવીને દેવ સંસ્કૃતિ દિગ્વિજય અભિયાનના અંતર્ગત અશ્વમેધ યજ્ઞોની શરૂઆત કરવાનું કહેવામાં આવ્યું. અશ્વમેધ અર્થાત એક વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ્ય માટે કરવામાં આવતા એવા સામૂહિક ધર્માનુષ્ઠાન જેમાં કુંડની બનાવટ, વિશિષ્ટ મંત્રોચારણ, સામગાન, મૌન તાંત્રિક આહુતીઓ, વિશિષ્ટ હવન સામગ્રી, તપસ્વી સાધકની શ્રદ્ધાના અભિનવ સંમિશ્રણથી સૂક્ષ્મ જગતને આન્દોલિત-ઉદ્દોલિત કરાય છે. આગળના દિવસોમાં જ્યાં આ બધાનું પરિણામ સર્વ સમક્ષ આવશે તો દેખાશે કે યુગપરિવર્તન હેતુ કેવી રીતે યજ્ઞોપચારે એક વિલક્ષણ ભૂમિકા ઉત્પન્ન કરી છે.

સાર્થકવિદ્યા વડે જ ભાગ્યોદય

શરીરની સાચવણી માટે જેમ ભોજન, વસ્ત્ર, નિવાસ વગેરેની જરૂરિયાત છે તે પ્રમાણે શરીરથીય વધારે મહત્વપૂર્ણ-મન:ક્ષેત્રને યોગ્ય સ્થિતિમાં રાખવાની ઘણી જરૂરત છે. શરીરથી તંદુરસ્ત લાગતા પણ જો મનથી નબળા હોય તો સમજવું કે તેમની ગણતરી એક રીતે પછાત, અણઘડ સ્તરના લોકોમાં જ થશે. તેઓ ન તો જીવનની મહત્વપૂર્ણ જરૂરિયાતોનું મહત્વ સમજી શકવાના અને તેને પૂર્ણ કરવા ઉત્સાહ બતાવી શકવાના. અર્ધ-વિકસિત લોકો શારીરિક બિમારીવાળા લોકોની અપેક્ષાએ વધારે ગેરફાયદામાં હોય છે. કોઈ કોઈ વખતે તેમને આંધળાના હાથમાં બહુ કિંમતી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય તે રીતે કોઈ અનન્ય સુયોગ હાથ લાગે તો તેનો સદુપયોગ અણઘડ દ્વારા થવો સંભવ નથી. દુરુપયોગ તો તેમનામાં પડેલો જ છે જે ધનભંડાર હાથ લાગવા છતાં ખરાબ વ્યસનો, અહંકાર અને અનાચાર અપનાવવા માટે જ ઉત્તેજિત કરે છે. આવી દશામાં શારીરિક મજબુતી આર્થિક મજબુતી કરતાં માનસિક પ્રખરતાને મહત્વ મળે છે અને વિચારવંતો દ્વારા તેનો વિકાસ થાય છે.

વૈયક્તિક સમજણની એ માન્યતા છે કે ગુણ-કર્મ-સ્વભાવના રૂપે સમજવામાં આવતું વ્યક્તિત્વ કે જેને માટે શક્ય ઉપાય કરવામાં આવે. એને મહત્વની મૂડી માનવામાં આવે અને તેના સંચય અને પ્રાપ્તિ બાબતે કોઈ પણ પ્રકારની ખોટ ન રહેવા પામે. ખોરાક શરીરને ઊભું રાખે છે તો જ્ઞાન બુદ્ધિમાની, ભાવસંવેદના જેવી ચેતના ઉપજાવનાર વિભૂતિઓને ઉપલદ્ધ કરાવવામાં કામ આવે છે. શરીરનું સામર્થ્ય પોતાના જ સ્થાનમાં આવશ્યક છે પરંતુ જો દૃષ્ટિકોણના પરિમાર્જન, ક્રિયાકલાપોમાં ઉત્કૃષ્ટતાનો સમાવેશ ન કરાય તો સમજવું જોઈએ કે જીવજંતુઓ જેવું જીવન જીવીને માણસે હાથમાં આવેલો કિંમતી અવસર વ્યર્થ વેડફી નાખ્યો.

આ તથ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને આપ્તજનોએ

દરેકને સ્વાધ્યાયશીલ બનવા કહ્યું છે અને સ્વાધ્યાય સામગ્રીને ભુખ નિવારણની જેમ પ્રાપ્ત કરવા-કરાવવા અંગે આગ્રહ કર્યો છે.

આ અંગે વધારેમાં વધારે અડચણરૂપ તે મૂઢતા છે જે માણસને ફક્ત શરીર અંગેની માન્યતા આપે છે અને પેટ ભરાવાથી સંતોષાય છે. જો કે તેની તે ભુખ પણ એટલી જ માત્રામાં જાગવી જોઈએ કે મનુષ્ય માનસિક દૃષ્ટિએ વિવેકશીલોમાં ગણાઈ જાય અને તે નિર્ણયોને કરી શકવામાં સમર્થ થઈ શકે જે માનવીય ગૌરવને ઉઠાવ આપે છે, શોભાવે છે.

પ્રયત્નશીલોએ અણઘડ વન્ય જીવજંતુઓને સરકસના કલાકાર બનાવી દીધા છે અને તેમને એટલી કમાણી કરવામાં શક્તિમાન બનાવ્યા છે કે તે ક્ષેત્રના તમામ કર્મચારીઓની ભૂખ સંતોષવામાં મહત્વની ભૂમિકા નિભાવી શકે. કબૂતર સંદેશવાહકનું કામ કરે છે. ઘોડા દોડની લોટરી જીતે છે અને સેના તેમજ પોલીસના અસાધારણ સહાયક માનવામાં આવે છે. તાલીમ એવો ચમત્કાર છે, જેના વડે મદારી, રીંછ, વાંદરા જેવા જાનવરોની કમાણીથી પોતાના પરિવારનું ભરણ પોષણ કરે છે. મનુષ્યને જો ઉપયોગી તાલીમ આપવામાં આવે તો તે શિલ્પી, સંગીતકાર, કલાકાર, સાહિત્યકાર, ઈજનેર, પ્રોફેસર, દાક્તર, વૈજ્ઞાનિક વગેરે કોણ જાણે કેટલાય કલાકૌશલ્યોથી સંપન્ન થઈને પોતાના તેમજ બીજાઓનો માટે અદ્ભૂત રીતે ઉપયોગી સિદ્ધ થઈ શકે છે. આ તો ભૌતિક બાબતોના શિક્ષણની વાત થઈ. પણ જો બ્રહ્મજ્ઞાન, દૂરદર્શન, ભાવસંવેદના, આદર્શ જેવા દૈવી ગુણોના અભ્યાસ અંગે યોજના બનાવવામાં આવે તો સમજવું જોઈએ કે તેને અનુકરણીય, અભિનંદનીય મહામાનવ બનવાનો યોગ્ય અવસર હાથ થઈ જાય છે. તત્ત્વજ્ઞાની, તપસ્વીની એક રીતે પૃથ્વીના દેવતાઓમાં ગણના થાય છે, જે ફક્ત તેનું પોતાનું જ કલ્યાણ નથી

કરતા પરંતુ બીજાઓના માટે પણ સર્વાંગી પ્રગતિની પ્રેરણા આપવામાં અગ્રીમ ભૂમિકા ભજવે છે. ચંદન વૃક્ષની પાસે ઉગેલા ઝાડ, ઝાંખરાં પણ સુગંધિત થવા અંગેની માન્યતા છે પણ તેનાથી પણ વધારે પ્રભાવશાળી તથ્ય એ છે કે આત્મ ચેતનાના ભંડારવાળા જ્ઞાની પોતાના ઉદાત્ત પરામર્શ અને પ્રભાવથી પૂરેપૂરા ક્ષેત્રના સમુદાયને પ્રગતિ કરવા, ઊંચા ઉઠાવવાના બાબતે નિશ્ચિત સફળ શક્તિ ધરાવે છે.

ઉન્નતિ અને અવનતિનો માર્ગ કોઈ અનાયાસ નથી અપનાવતા. આમાંથી જેને જે ગમે છે તે તેને અપનાવે છે અને પોતે જેવું વાવે તેવું પામે છે. આશ્ચર્ય એ વાતનું છે કે દરેક સુખી, સમૃદ્ધ, સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન રહેવા ઈચ્છે છે, પરંતુ તેને પ્રાપ્ત કરવામાં નિષ્ફળ રહે છે. ખેડૂત ખેતરમાં જુવાર વાવે અને તલ ઉત્પન્ન થાય તો સમજવું કે તે કુદરતની વિકૃતિ નથી પરંતુ પોતે જ કોઈ કાર્યરીતિથી એવી ભૂલ કરી છે, જેનાથી ધારણા વિરૂદ્ધનું પરિણામ આવ્યું.

માયા શબ્દની વ્યાખ્યા અનીચ્છનીયતાના અર્થમાં થાય છે, યા તેને જીવનજંજાળ યા ભવબંધન પણ કહેવામાં આવે છે. આનાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો મોટો પુરુષાર્થ-જીવન લક્ષ્ય વગેરે કહેવાય છે. દાર્શનિક સ્તર પર કરવામાં આવતા આવા વિવેચનનો અર્થ એટલો જ છે કે બ્રહ્મ જંજાળમાં ન અટવાઈ જવાય. ભ્રાંતિઓમાં ભટકનાર, વિટંબણાઓમાં પડનાર, મૃગતૃષ્ણાને અપનાવનારની મશ્કરી વગેરે પ્રતિપાદનોનો સીધો અર્થ એટલો જ છે કે જીવનના ગૌરવને અનુરૂપ તેનો સદુપયોગ થતો નથી. એનું કારણ ભ્રાંતિઓ છે, જે જોવામાં તો ચમકદાર લાગે છે, પરંતુ પરિણામ સામે આવે છે ત્યારે સાપ પકડવાથી અથવા અગ્નિ સ્પર્શવાથી થતા કષ્ટ જેવી હોય છે. સચ્ચાઈનો માર્ગ સીધો હોય છે. પ્રમાણિકતા ઘણી સરળ છે. જો રાજમાર્ગની આશા થાય ત્યારે આતુરતાનો લાંબો કૂદકો મારવામાં પગ રસ્તો પકડવાની અને જંગલમાં અટવાવવાની

મુસીબતોની આવશ્યકતા ન રહે. જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરવા અને ભ્રાંતિઓમાં અટવાવવાથી બચવાની બહાદુરી દેખાડનાર શ્રેય અનાયાસ પ્રાપ્ત થાય છે.

એટલી જાણકારી તો દરેકને છે કે નિરક્ષર પછાતોમાં ગણાય છે. જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં તેને વાડીનું પતંગિયું અથવા કૂવામાંના દેડકાનો કટાક્ષ સહન કરવો પડે છે. પરંતુ એ જાણીને મોટું આશ્ચર્ય થવું જોઈએ કે સમજદારોમાં પણ અણસમજની ખામી નથી હોતી. ઘંઘાના કૌશલ્યમાં નિશ્ચિત રૂપે ભણેલા લોકો વધારે કુશળ અને કમાઉ હોય છે પણ આટલાથી આમ નથી કહેવાતું કે તેમણે જિંદગીને શાલીનતાથી સજાવી દેવાનું કૌશલ્ય હસ્તગત કરેલ છે. હૃદયમાં તાજગી અને પ્રસન્નતાનો સમાવેશ તેઓ કરી શકે કે નહીં? આત્મસંતોષ અને દૈવી સહારો મળ્યો કે નહીં. લોકોએ તેમને બુદ્ધિશાળી, પ્રખર, અનુકરણીય અથવા અભિનંદનીય માન્યો કે નહીં. વાસ્તવમાં એ એવી પ્રાપ્તિઓ છે જેને પામવાળો કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. આશ્ચર્ય એ વાતનું છે કે સુશિક્ષિત, વિદ્વાન, બુદ્ધિમાન થઈ જવાથી પણ તેઓ આ સંદર્ભમાં અસાધારણ મોટી ભૂલ કરે છે કે રાજમાર્ગ ક્યાંથી જાય છે અને પગરસ્તામાં ભટકતા રહેવામાં કઈ વિટંબણાનો સામનો કરવો પડે છે? મુઠ માન્યતાઓ, આંધળું અનુકરણ, ખરાબ વિચારો, ક્રોધ યા કલ્પનાઓ, લાલચો અને આજ્ઞાઓ એવો કંઈ પ્રપંચ રચે છે કે વ્યક્તિ કંઈનું કંઈ કરવામાં વ્યસ્ત બની જાય છે.

જીવન ઈશ્વર આપે છે. તેનું ભરણપોષણ સમાજના સહકાર અને પદાર્થ વૈભવના આધારે થાય છે. આ લાભ દરેક પ્રાણીને મળે છે પરંતુ મનુષ્યના ભાગ્યનો ઉદય ત્યારે જ થાય છે જ્યારે તેને સાર્થક વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેના માટે સાક્ષરતા આવશ્યક છે પણ અનિવાર્ય નહીં. બધા ભણેલા વિદ્વાનો બને છે એવું નથી. આની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે થવી જોઈએ જેમાં ભણેલા અને અભણ બન્ને લાભ લઈ શકે.

તંત્રની બલિવિધિ શું માન્ય છે ?

“હું માનું છું કે શાસ્ત્રીય ગ્રંથોમાં પશુબલિ સાથે વાતો મળતી હોય છે.” સુનંદ પંડિતે શાંત સ્વરે કહ્યું, “પરંતુ આવા વચનો પૂરતા પ્રમાણમાં મળે છે જે બતાવે છે કે આવી વાતો સ્વીકારવા લાયક નથી.”

“સ્વીકારવા લાયક નથી ? તમે કહેવા શું માગો છો ?” પંડિતોના સમાજમાંથી એકે તર્ક કર્યો, “શાસ્ત્રીય બાબતોનો હંમેશાં સ્વીકારવા જેવી હોય છે.”

“એવું નથી. રોગીના માટે ઘણી વાર એવી ઔષધિ આપવામાં આવે છે જે બધા માટે ઉપયોગી હોતી નથી. નુકસાનકારક પણ હોઈ શકે છે.” સુનંદ પંડિત આજની મંડળીમાં એકલા હતા. તે પણ બીજા શ્રદ્ધાળું બ્રાહ્મણોની જેમ ભગવતી વિંધ્યાવાસિની પાસે નવરાત્રિ અનુષ્ઠાન કરવા આવ્યા હતા. નવરાત્રિ અનુષ્ઠાનની સાથે દુર્ગા પાઠનો ક્રમ હતો. પરંતુ તેઓ બલિપ્રથાના સમર્થક ન હોવાથી તેમને તેમનો બીજો અન્યવર્ગ કટાક્ષ સંભળાવતો હતો અને આજે મહાઅષ્ટમીનો પાઠ પૂર્ણ કરીને બધાએ તેમને મંડપમાં જ ઘેરી લીધા.

“અમે બધા રોગી છીએ ?” એક યુવાને પૂછ્યું, “શાસ્ત્ર સ્પષ્ટ કહે છે કે પશુબલિની બાબત હિંસાને નિયંત્રિત કરવા માટે છે.” સુનંદ પંડિતે યુવાનને પ્રશ્નનો જવાબ ન આપતાં પોતાની વાત સ્પષ્ટ કરી, “જે માંસાહાર વગર ન રહી શકે તેને તામસી પુરુષોની હિંસાવૃત્તિ નિદોષ પશુ હત્યા ન કરે. એટલા માટે શાસ્ત્રોએ આવી કંઈ વાતો કહેલી છે. નહિતર શાસ્ત્રકારોએ બલિકર્મને હંમેશાં નિંદાપાત્ર અને ત્યાગપાત્ર માન્યું છે.”

“પરંતુ જે માંસાહારી નથી તે મહાશક્તિની પૂજા જ ન કરે.” યુવકે ઉત્તેજિત થઈને કહ્યું,

“મહાશક્તિ જગતમાતા, જગતજનની છે. તેની પૂજા તો દરેકે કરવી જોઈએ.” સુનંદ પંડિતે ફક્ત દષ્ટિ ફેરવીને ભગવતી વિંધ્યાવાસિનીની તરફ જોયું,

“પરંતુ જગત્જનનીની પૂજા તેમના બાળકોના રક્તમાંસથી થતી નહિ. માતા રક્ત પ્યાસી નથી અને તે પશુબલિથી પ્રસન્ન થતી નથી.”

“તમારે તો વૈષ્ણવ હોવું જોઈએ” એક બીજા પંડિતે કટાક્ષ કર્યો. “તમો નકામા વિંધ્યાચલ આવો છો.” એક બીજા કટાક્ષયુક્ત વાણી પ્રગટ થઈ, “હું નકામો તો નથી આવતો. માતાના શ્રીચરણોમાં મારી ફક્ત શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરવા આવું છું અને જાણું છું કે બાળકોની મુઠ્ઠી રજથી પણ મા પ્રસન્ન થાય છે.” હવે સુનંદ પંડિતની આંખો આંસુથી ભરાઈ આવી હતી. પરંતુ મને પસ્તાવો થાય છે કે આપણે અહીં ભગવતી કૌશિકીની આગળ બેસીને પશુબલિની ચર્ચા કરીએ. વિંધ્યાચલના ત્રિકોણ ભાગમાં ભગવતી વિંધ્યાવાસીની મહાશક્તિ કૌશિકી મહાલક્ષ્મીનું સ્વરૂપ છે. આ જાણીને પણ વિદ્વાન વર્ગ....”

“તો તમો મહાકાલી ચામુંડાને પણ બલિ આપવાનું બંધ કરી દેવા ઈચ્છો છો ?” એક શ્યામ રંગના પંડિતે પૂછ્યું,

“જો મારી વાત તમે બધા માની શકો તો....” સુનંદ પંડિતે સ્થિર સ્વરમાં કહ્યું, “તેનાથી દેવી ચામુંડા ક્રોધિત નહીં થાય. તેને પરમ સંતોષ થશે.”

“અમે તમારી વાત માની લઈએ જો તમે ભૈરવ સ્વામીને મનાવી શકો તો.” યુવકે કટાક્ષ કર્યો. “આજે રાત્રિના બીજા પહોરમાં કાલી ગુફા જતા રહેજો. ભૈરવ સ્વામી આજે મહાબલિ અર્પણ કરશે.”

“હું કોશિષ કરીશ.” સુનંદ પંડિતની વાતે બધાને ચોકાવી દીધા. “ગાયત્રી ઉપાસક આ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ સાચો અને જિદ્દી છે. કદાચ ખરેખર કાલી ગુફા જતા રહ્યા હોય.....”

“તમો મને માફ કરો. યુવકે હાથ જોડ્યા. મેં તો ખાલી કટાક્ષ કર્યો હતો. તમે જાણો જ છો કે ભૈરવ વીર સ્વામી સિદ્ધ છે અને ઉગ્ર કાપાલીક છે.” “આદિશક્તિ જગતમાતા ગાયત્રીના આપણે બધા

પુત્રો છીએ” સુનંદ પંડિતે યુવકની તરફ જોયું. “તમો શંકાશીલ કેમ થાઓ છો ? ત્યાં દેવી ચામુંડા પણ માતાની જ શક્તિ છે અને ભૈરવ સ્વામી તો તેમના માત્ર સેવક જ છે..... પથભ્રષ્ટ સેવક. હું ઈચ્છા કરું છું કે સત્માર્ગ જોઈ શકે.”

“આજનો મહાબલિ આ બ્રાહ્મણ બન્યો.” પંડિત સમાજમાં સંકોચ અને દુઃખ બન્ને હતા. સુનંદ પંડિતને તે સમજાવીને થાકી ગયા. આટલું સાહસ કોઈનામાં પણ ન હતું. - કે તેમની સાથે રાત્રે કાલિ ગુફા જઈ શકે. ઉગ્ર કાપાલિકની શક્તિ તો સમગ્ર નગરનો બલિ આપી શકે છે. જાણી જોઈને મૃત્યુના મોઢામાં કોણ જાય ?

રાત્રિનો પહેલો પહોર પસાર થવાની સાથે સુનંદ પંડિત જ્યારે ચાલવા લાગ્યા ત્યારે તેમને મહાદેવની વૃદ્ધ માતા મળી. તે પોકારી રહી હતી. મહાદેવ ! મહાદેવ !!! અરે ક્યાં ચાલ્યો ગયો ?

પંડિતજીએ તેના પોકાર પર ધ્યાન ન આપ્યું. ક્યાં ચાલ્યો ગયો હશે મહાદેવ. આટલી રાત્રિ પસાર થઈ છે કે વૃદ્ધા તેના માટે ચિંતા કરી રહી છે, એમ વિચાર કરતાં તે આગળ નીકળી ગયો. પરંતુ થોડે દૂર મહાદેવના અખાડાનો યુવક મળ્યો. તેણે કહ્યું, “મહાદેવ, ગુરુ આજે જંગલની તરફ જઈ રહ્યા હતા. ખબર નથી કે તેને શું થયું હતું. મેં તેમને ઘણી બૂમો પાડી, પરંતુ તે બોલતા જ ન હતા.

કાલી ગુફાની તરફ તો નથી ગયા ? સુનંદ પંડિતે પૂછી લીધું. જતા તો હતા એ જ માર્ગ પર એમ ઉત્તર મળ્યો. સુનંદ પંડિતના પગમાં લગભગ દોડવાની ગતિ આવી. યુવક તેને આશ્ચર્યપૂર્વક જોઈ રહ્યો. “મહાષ્ટમી..... મહાબલિ..... મહાદેવ..... ઉગ્ર કાપાલિક ભૈરવ સ્વામી.....” વિચારોનું વમળ વૃદ્ધ પંડિતના મનમાં ચાલુ હતું અને મહાદેવને પોકારતી તે ઉદાસીન ચહેરાવાળી બારિક નજરોવાળી નમેલી કમરવાળી તેની વૃદ્ધ માતા તેને વારંવાર યાદ આવી રહી હતી.

લગભગ દોડતા તે કાલી ગુફા પહોંચી ગયા. સામે જોયું તો સ્વસ્થ બળવાન પુરુષ પોતાના અખાડામાં દસને જોર કરીને થકાવવાવાળા પહેલવાન

જેવો પરંતુ રક્તનું એક ટીપું પણ ન હોય તેવો તરુણ મહાદેવ હતો. તે શ્વેત થઈ ગયો છે. નિષ્ક્રિય નિર્જીવની જેમ ઊભો છે. ન તો તેની આંખમાંથી આંસુ પડતા કે ન તો તેનું શરીર ઘ્રુજતું. ખબર નહી કે તેને શું થઈ ગયું ? તેની કમરમાં ન તો ઘોતી છે કે ન તો લંગોટી. કોઈ બીજાએ વીંટાળ્યું હોય તેમ લાલ કપડું મુખ્ય ભાગમાં વીંટાળેલું હતું. મસ્તક પર લાલ ચંદન લાગેલું છે અને ગળામાં લાલ કરેણના પુષ્પોની માળા છે. તેની સામે સળગતો અગ્નિ છે અને બીજા સાધનો પણ છે. સાક્ષાત્ યમરાજના જેવા જ વજ્રશરીર અને ખૂબ જ લાલ ઘગઘગતી આંખોવાળા લાલ ચંદન લગાવેલા ત્રિશૂળ અને હાથમાં તલવાર ઊઠાવીને ભૈરવ સ્વામી ઊભા છે. સ્વામીનું સિંદુરથી ખરડાયેલું ત્રિશૂળ બાજુમાં ખોસેલું છે. તેઓએ પૂજા કરી લીધી હતી અને બહાબલિ આપવા માટે તત્પર હતા.

“મહાદેવ ઘેર જાઓ. મા બોલાવે છે.” સુનંદ પંડિતે ભૈરવ સ્વામીની ચિંતા કર્યા વગર હુકમ કરતા અવાજમાં કહ્યું. મહાદેવના ભયથી ફટી ગયેલી આંખો નમી ગઈ અને તે મૂર્છિત અવસ્થામાંથી જાગ્યો હોય તેમ ઘ્રુજી ઉઠ્યો. એક પળ તો ઘણી ગણાય મહાદેવ તો એવો પાછો વળ્યો અને એટલી ત્વરાથી ભાગ્યો કે જેમ સિંહ જોઈને કોઈ પોતાનો જીવ બચાવવા દોડે.

“સારું”, ભૈરવ સ્વામીની લાલ આંખો પ્રજ્વલિત થઈ ગઈ. તેમણે હાથમાંથી તલવાર બાજુમાં રાખી દીધી અને બાજુમાં પડેલી પીળા સરસવરમાંથી થોડા ઘણા ઉઘ્રવ્યા.

“ઊભા રહો, જગદંબાની સામે વધુ દુષ્ટતા અનર્થ કરશે, ભૈરવજી.” પંડિત સુનંદના સ્વરમાં રોષ નહીં પરંતુ સંપૂર્ણ તેજ હતું.

“જગદંબા ! કોણ જગદંબા ?” ભૈરવ સ્વામીએ અદ્વૈતાસ્ય કર્યું. ચામુંડા હંમેશાં અજાતપુત્રી છે. રક્તબીજના રક્તકણોને ચૂસવાવાળી મહાકાલી...!

“પરંતુ તે શક્તિ છે, જગદ્માતા મહાશક્તિ ગાયત્રીનો એક અંશ.” સુનંદ પંડિતે એટલા જ તેજ યુક્ત અવાજે કહ્યું. “કરાલ દેખા, વિકટાસ્યકોટરા,

જવલદગ્નિ નેત્રા, ઉન્મુક્ત મૂર્ધજા ચામુંડા.” ભૈરવ સ્વામી ક્રોધથી હોઠ ફફડાવતા બૂમ પાડી ઉઠ્યા.” તું એને જોઈ શકીશ ?”

“કરાલ દેષ્ટા, વિકટાસ્યકોટરા, જવલદગ્નિ નેત્રા, ઉન્મુક્ત મૂર્ધજા.” સુનંદ પંડિતે થોડુંક હસીને કહ્યું. માતાનું રૂપ કંઈ પણ હોય. પોતાના બાળકો માટે તે હંમેશાં અનુકૂળ સ્નેહ ભરેલ સૌમ્ય હોય છે.

ભૈરવ સ્વામીએ હાથમાંના સરસવને એક બાજું ફેંકી દીધા અને કંઈક હોઠ ફફડાવીને તેને જોઈને ગરજી ઉઠ્યા. અડધી ક્ષણમાં એક પૂરેપૂરું નર હાડપિંજર ક્યાંકથી આવીને ઊભું રહ્યું. હાડપિંજરમાં ન તો ચામડી હતી કે ન સ્નાયુ હતા કે ન આંતરડા હતા ! માનવ કદનું હાડપિંજર આમતેમ હાલતુ ચાલતું જાણે સજીવ હોય તેમ લાગતું હતું. તેની બંને આંખોના ખાડામાં અગ્નિ સળગી રહ્યો હતો.

“બસ ! આ બેતાલ તમારી શક્તિ છે.” સુનંદ પંડિતને ધુજારી ન થઈ કે ડર્યા પણ નહીં અને હાલ્યા પણ નહીં. ચામુંડાની પીઠ તરફ એક વાર નજર નાખીને ફરી તેમને ભૈરવમૂર્તિની તરફ જોયું. “તેનો સ્વામી તો ત્યાં સજા કરવા ઊભો છે અને તું તમારો આ ‘વીર’ જાણે છે કે મારી સામે જોવાનું સાહસ કરે તો ભૈરવનો કાળદંડ તેની કપાલ ક્રિયા કરી દેશે. માતાની સામે તેનો આવો ગણ.....”

“જો, મહાદેવ આવી રહ્યા છે” એ થોડી જ ક્ષણોમાં ભૈરવ સ્વામીએ બીજીવાર પીળા સરસવ ફેંકી દીધા.” તું વૃદ્ધ છે અને બ્રાહ્મણ છે. હું તને દયા આવવાથી છોડી દઉં છું. આ વીરને તારી જમણી ભૂજા કાપીને આપી દે અને ચૂપચાપ અહીંથી ચાલ્યો જા.” તલવાર ઉપાડીને ભૈરવ સ્વામીએ સુનંદ પંડિતની તરફ આગળ ધરી.

“મહાદેવ ઘેર પહોંચી ગયો છે તેને હવે કોઈ પાછો લાવી નહી શકે.” પંડિતજીના અવાજમાં વિશ્વાસ હતો. “તમે મંત્ર સિદ્ધ કર્યા છે, હું પણ ગાયત્રી મંત્રનું સ્મરણ કરું છું જે મહામંત્ર છે.”

“તું માનીશ નહીં.” દાંત ભીડીને ભૈરવ સ્વામીએ પીળા સરસવ ઉઠાવ્યા અને તેમના હોઠ ફફડ્યા અને સરસવ તે હાડપિંજર પર પડ્યા.

“માં” સાથે જ પંડિતે પોકાર કર્યો જેમ સમગ્ર વિંધ્યાચળ પર્વત ફાટી પડ્યો હોય. ભયંકર શબ્દધ્વનિ અને એવી પ્રચંડ જ્વાળાઓ દેખાઈ કે જેમ પૂર્ણ જ્વાળામુખી ફાટ્યો હોય. પરંતુ પંડિતજી અસાવધાન ન હતા. તેઓ વીજવેગે ભૈરવ સ્વામીને પોતાની પાછળ કરીને આરાધ્ય પીઠની સામે જઈ પડ્યા અને પોકારી ઊઠ્યા, “માં, આ સાધુને માફ કરી દો.”

કરાલદેષ્ટા, વિકટાસ્ય કોટરા જવલદગ્નિ નેત્રા, ઉન્મુક્ત મૂર્ધજા વિશ્વભીષણ ચામુંડા પોતાના ‘આરાધ્યની પીઠ’ ઉપર જીભ લપલપ કરતી પ્રત્યક્ષ ઊભી હતી. તેમના હાથમાં ઉઠાવેલ ત્રિશૂળ ત્યાં જ સ્થિર થઈ ગયું.

“માં, તારી આ કાલી ગૂફા હવે કોઈ નિરુપદ્રવી માનવી કે પશુના રક્તથી અપવિત્ર થાય નહિ.” સુનંદ પંડિતે અંજલી ધરી અને વરદાન માંગ્યું. “તું આ સાધુને માફ કરી દે અને શાંત થઈ જાઓ.”

“જેવી તારી ઈચ્છા” દેવીની તે મૂર્તિ જ્યારે અંતર્ધ્યાન થઈ ગઈ ત્યારે સુનંદ પંડિતે પાછા ફરીને જોયું તો ભૈરવ સ્વામી મૂર્છિત થઈને પડી ગયા છે. તેના માથામાંથી થોડું રક્ત વહી આવ્યું છે. એટલામાં ગુફાના એક ખૂણામાં અપરાધી કૂતરાની માફક લાચાર બેતાલ આગળ વધ્યો. તેણે થોડી જ પળમાં પોતાની જીભથી ભૈરવ સ્વામીના મસ્તકમાંથી નીકળતું લોહી ચાટી લીધું અને અદેશ્ય થઈ ગયો.

ભૈરવ સ્વામી એક અશક્ત પુરુષની જેમ ઊઠ્યા. સુનંદ પંડિતની પાછળ નત મસ્તકે ચાલ્યા ગયા. સમય જતાં તેમણે પંડિતજી પાસે ગાયત્રી મંત્રની દીક્ષા લીધી અને તાંત્રિક ક્રિયાઓને છોડીને ગાયત્રી સાધનામાં લાગી ગયા. આ ઘટના પછી કાલી ગુફામાં બલિ આપવાનું બંધ થઈ ગયું અને હાલમાં પણ બંધ છે.

લોકોએ હાથની આંગળીઓની માફક રહેવું જોઈએ. તે બધી સરખી નથી, પરંતુ જ્યારે કોઈ કામ કરે છે ત્યારે બધી એકઠી થઈ જાય છે. તે છે તો પાંચ પણ હજારો કામ કરે છે.

રહેલા સૂવો અને વહેલા ઊઠો

આત્મહીનતાનું માનસ બનવાનું એક લક્ષણ એ છે કે જેને પોતાનાથી વિશિષ્ટ માની લેવામાં આવે છે, તેની કાર્યરીતિની નકલ કરવામાં ગૌરવ લેખવામાં આવે છે. અત્યારે પાશ્ચાત્ય દેશવાસીઓને આર્થિક દૃષ્ટિએ આપણે આપણાથી ઊંચા માનીએ છીએ. તેમની ગોરી ચામડી અને રહેણીકરણીની પ્રક્રિયા પણ પ્રભાવિત કરે છે. એવા કેટલાય કારણો છે જેને માની લેવાથી તેમને અનાયાસ જ આપણે આપણા કરતાં અપેક્ષાકૃત વધારે બુદ્ધિમાન અને ભાગ્યશાળી માનીએ છીએ. આ સરખામણીનો સીધો પ્રભાવ એ હોય છે કે એમની ઘણી વાતોની નકલ કરવાની રીતભાત ચાલુ થઈ જાય છે.

ઠંડા દેશોના માટે જે કોટ, પેન્ટ, ટાઈ વગેરે ઉપયોગી થઈ જાય છે, તેને આપણે ગરમ દેશના નિવાસીઓ પણ અપનાવીએ છીએ. વાસ્તવમાં તો તે અહીંના વાતાવરણમાં પ્રતિકૂળ છે. અંગ્રેજી ઢબના વાળ કપાવવાનું પુરુષોમાં તો ઘેલું લાગ્યું છે. સ્ત્રીઓ પણ તેના રવાડે ચઢી છે. ખાનપાનમાં વસ્તુઓનો ઉપયોગ અને ખાવાની રીત તે પ્રમાણેની વાપરવી તે સભ્યતાનું ચિહ્ન માનવામાં આવે છે. મોજાં પહેરવાં અને દરેક પ્રસંગે પગરખાં પહેરી રાખવાનાં પશ્ચિમાત્ય લોકોની રીતભાત એટલા માટે આપણા ઉપર લદાતી આવી છે કે આત્મહીનતાની ગ્રંથી આપણને હલકા અને વિરોધીઓને વધારે વિકસિત થયેલા સ્વીકારી લે છે અને પછી આપણને તેમનું અનુકરણ કરવા પ્રેરે છે.

કેટલાક મહત્વના પ્રસંગોએ સૂવું જાગવું પણ એક છે. યુરોપ, અમેરિકાના લોકો વિલાસી જીવન જીવે છે. આવી મોજમજા માટે રાત્રિનો પહેલો અને બીજો પ્રહર જ અનુકૂળ હોય છે. સીનેમા, ટી. વી કામક્રીડા, અન્ય પ્રકારના વિનોદ પણ ઘણું કરીને અડધી રાત સુધી ચાલે છે. સૂવાની વાત તો ત્યારબાદ વિચારાય છે. ઊંઘ પૂર્ણ કરવામાં વિલંબ થઈ પડે છે, તેથી સવારે આઠ કે નૌ સુધી સૂવાની ટેવ સમાજને પડી છે. અહીં પણ લોકો એવું જ અનુકરણ કરવાની ટેવને સભ્યતાની નિશાની માનવા લાગ્યા છે. આ એક દુર્ભાગ્ય છે.

પરિસ્થિતિઓ વિપરીત હોવાના કારણે આપણા માટે તે અનુકરણ યોગ્ય છે કે નહીં, તે બાબતે કોઈક વીરલા જ વિચારે છે. મોટેભાગે સર્વસંપન્ન ઓફિસર જેવા લોકોમાં તો સૂવું જાગવું આ પ્રમાણે થવા લાગ્યું છે. જો કે સ્થિતિ જરૂરિયાત જોતાં આવું થાય તેના

કરતાં કંઈક જુદી જ વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ.

સવારનો સમય એટલો ઉત્તમ અને મહત્વપૂર્ણ છે કે તે સમયે જે કરાય તે ઘણું ઉત્તમ અને સફળતાવાળું હોય છે. અધ્યયન, લેખન, ચિન્તન, ધ્યાન, વ્યાયામ વગેરેને માટે સવારનો સમય વધારેમાં વધારે સફળતા પ્રાપ્તિ કરાવનાર સમય હોય છે. પરંતુ તે સમય તેને જ ઉપલબ્ધ થાય છે જે રાત્રે વહેલો સૂવાનો કાર્યક્રમ અપનાવે. આમ કરવાથી બ્રહ્મ મુહૂર્તની ઊંઘ પૂરી કરી લેવાની તક મળી શકે છે.

ગુન્હાઈત કાર્યો અને નિમ્ન કર્મોના સંબંધે કચવાટ એ પ્રકારનો છે કે તે રાત્રિના પ્રથમ અને બીજા પ્રહરમાં થતા હોય છે. જો આ સમયે જાગતા રહેવામાં આવે તો તેનું પરિણામ એ આવે છે કે તે સમય અનિચ્છનીય કાર્યોમાં જ ખર્ચાય છે. સવારે મોડેથી આંખ ખૂલે છે અને જે મહત્વનાં કાર્યો તે સમયે ઘણી સરસ રીતે કરી શકાય છે તેને માટેનો સારો સમય હાથમાંથી સરી જાય છે. અડધી રાત સુધીનો સમય ખણખોતરમાં વેડફી નાખીને સવારનો સમય કે જેનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરી શકાય તેનાથી વંચિત રહી જવાય તે બીજું નુકસાન વેઠવા સમાન છે.

જેમની પાસે વિશિષ્ટ સગવડો છે, જેમની પાસે કોઈ ઊંચા પ્રકારનું ધ્યેય નથી, તેઓ સુવા જાગવાનો ગમે તે કાર્યક્રમ પસંદ કરી શકે છે. પરંતુ જેમણે અનિચ્છનીયતાઓથી બચવું હોય અને ઉચ્ચ-સ્તરીય કાર્યોમાં સફળતા મેળવવી હોય તેમણે બ્રહ્મમુહૂર્તનો સમય કોઈપણ ભોગે વેડફી નાખવો ન જોઈએ.

યોગ્ય ઊંઘ પૂરી કરી લેવાથી સવાર સુધીમાં માણસ થાક દૂર કરીને તાજોમાજો થઈ જાય છે. કુદરતમાં ચાલતો કલબલાટ પણ રાત વીતી જવાથી શાંત થઈ જાય છે. સવારની હવામાં તાજગી હોય છે. મગજ આશાસ્પદ રીતે વધુ સારું કામ કરે છે. શરીરના અવયવો પણ થાક પૂરો કરી ચૂકેલા હોય છે તે પરિસ્થિતિમાં બૌદ્ધિક અને આધ્યાત્મિક સ્તરના કાર્યો પણ પૂરી સફળતાપૂર્વક કરી શકાય છે. કસરત માટે દોડવા અને ફરવા માટે પણ તે યોગ્ય સમય છે. જલ્દી સૂવું અને જલ્દી ઊઠવું એ એવી સુંદર ટેવ છે જેને અપનાવવાથી મનુષ્ય દરેક રીતે ફાયદામાં જ હોય છે. અનિચ્છીય અનુકરણની લઘુતા આ સમયને બરબાદ કરે તેનું ધ્યાન રાખવામાં આવે તો જ સારું ગણાય છે.

પરમાત્મા પ્રગટે માનવમાંથી

માનવીય જીવન આત્માત્મી અભિવ્યક્તિની ચેષ્ટા છે. ઈન્દ્રચન્દ્ર શાસ્ત્રીએ પોતાની કૃતિ “માનવ અને ધર્મ”માં ઉપરોક્ત કથનને સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું છે કે આત્માભિવ્યક્તિનો અર્થ છે સત્યનું શિવના સૌંદર્યની છટાનું જીવનના પ્રત્યેક ભાગમાં વિસ્તરવું. આનું અભિવર્ધન જ વ્યક્તિને માનસિક તેમજ આધ્યાત્મિક બળથી બળવાન બનાવે છે. આ બળને બ્રહ્મબળની સંજ્ઞા પણ આપવામાં આવેલી છે.

આ બળથી બળવાન થવા માટે જરૂરી છે કે વ્યક્તિ પોતાના જીવનને મર્યાદાઓ અને નૈતિક શિસ્તપાલનની રીતે ગતિમાન કરે. આની તુલના નદીના બંને કિનારા સાથે કરી શકાય છે. કિનારાના બંધન સ્વીકારીને નદી સાગરની વિશાળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ મર્યાદાઓને તોડવાથી તેનું બધુ જ પાણી મધ્યમાં જ વિખેરાઈ જાય છે. ઠીક તેવી જ રીતે માનવીય જીવન પણ જૈવિક તેમજ માનસિક શક્તિઓને નૈતિક મર્યાદાઓમાં બાંધીને વિરાટથી એકત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. આને દુકરાવવાથી તેને વર્તમાન જીવનમાં જ ડગલે-પગલે કષ્ટો, મુશ્કેલીઓ, અવરોધોનો સામનો કરવો પડે છે. આ મૂંઝવણમાં જીવન રસ સુકાતો અને જીવનઉદ્દેશ્ય દૂર થતો જાય છે.

આ તથ્યનું સમર્થન કરતાં ‘ઈર્મેનુઅલ કાન્ટે’, “લેકચર્સ ઈન ઈથિક્સ” માં કહ્યું છે કે મનુષ્યે બાહ્ય વિકૃતિઓ અને વિકારોથી મુક્ત થવું જરૂરી છે. નૈતિક દૃષ્ટિથી સદ્ચરિત્ર જ માનવ વિકસિત છે અને આજ વિકાસનું મૂળ તત્ત્વ છે. વિલિયમ માર્શલ અરબન પોતાની કૃતિ “હ્યુમૈનિટી એન્ડ ડીટી”માં આને વધારે સ્પષ્ટ કરતાં લખે છે કે માનવે સત્-અસત્માં નિર્ણય કરવો જ પડે છે. સામાન્ય જીવનના આ મહત્ત્વપૂર્ણ તેમજ ગંભીર પક્ષની પૂર્તિ નૈતિકતાના પાલનથી આપમેળે થઈ જાય છે. જોકે કેશોતે “અર્લબર્ટ શ્વાઈટ્જર”, “ઈન ઈન્ટ્રોડક્શન” માં શ્વાઈટ્જરના કથનનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું છે કે નૈતિક દૃષ્ટિકોણમાં આચાર તેમજ વ્યવહાર બંને તત્ત્વો

સમાયેલા છે. આના આદર્શોન્મુખી હોવાની માનવ મનની ઔચિત્ય ભાવના જ તેના આત્માની સ્વચ્છતા માટે સહાયક છે. હૈરાકલિટ્સ માનવીય સ્તર ઉપર નૈતિકતાને પરમ આવશ્યક બતાવતાં કહે છે કે ઈશ્વર માટે સત્ અને અસત્ બધા સમાન છે, પરંતુ માનવે તેનો વિચાર કરીને ચાલવું જોઈએ.

ગ્રીક ચિંતક પ્લેટો સદ્ગુણ સંપન્ન વ્યક્તિગત આચરણને સામાજિક કલ્યાણ તથા લોકકલ્યાણ માટે આવશ્યક માને છે. તેમનું કહેવું છે કે- જે સત્ છે તે જ શુભ અને કલ્યાણકારી છે. શુભ તે છે જે પોતાનામાં ઈચ્છવાયોગ્ય છે તથા જેમાં વિરોધ તથા વિસંગતતા નથી. સદ્ગુણ જ્ઞાન છે જેનો પરમ વિષય શુભની પ્રાપ્તિ છે. અરસ્તૂ પણ આ વાત સાથે સંમત છે કે શુભની પ્રાપ્તિ જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સ્વાભાવિક નીતિ-નિયમોના પાલન દ્વારા થઈ શકે છે.

અરસ્તૂને પશ્ચિમના મનુની સંજ્ઞા આપી શકાય છે. જેવી રીતે ભારતમાં મનુએ ધર્મનીતિનું વિશદ્ધ વિવેચન કર્યું છે, તેવી જ રીતે તેવી સુરુચિપૂર્ણ વિવેચના અરસ્તૂના ગ્રંથ ‘નીતિશાસ્ત્ર’માં મળે છે. તેમના અનુસાર વિવેક સાથેના ગુણ આપણને વસ્તુઓ અને તથ્યોને વાસ્તવિક રૂપે સમજવામાં સહાયક થાય છે. તથા આપણા આત્મ સંસ્કાર દ્વારા કાયમી અને શુદ્ધ આનંદની પ્રાપ્તિ સંભવ બનાવે છે. આના ત્રણ સાધન છે. શુદ્ધ અંતઃદૃષ્ટિ, પૂર્વજ્ઞાનની જાણકારી તેમજ જ્ઞાનનો વિકાસ. આની સાથે જ માનવીય વૃત્તિયો તેમજ ભાવનાઓમાં શુદ્ધતા તથા સંયમ આવશ્યક છે.

નિશ્ચિત છે કે જીવનમાં યથાર્થ રૂપે આત્મિક વિકાસ માટે આ સ્તરનો સર્વાંગીણ પરિષ્કાર જરૂરી છે. નૈતિક શિસ્ત આ આવશ્યકતા ને પૂરી કરે છે. ઋષિમુનિઓએ આ કારણે બાહ્ય તેમજ અંતઃશુદ્ધિ ઉપર વિશેષ બળ આપ્યું છે. આચરણ તેમજ વ્યવહારમાં નૈતિકતાનો સમાવેશ થવાથી વ્યક્તિત્વમાં ચાર ચાંદ લાગી જાય છે. પ્રામાણિકતા, નૈતિકતાની ભેટ છે. આત્મબળો આધાર નૈતિકતા જ છે. જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં આનો સમાવેશ થવો જ જોઈએ.

ગ્રીષ્મ ઋતુના વિશેષ સંસ્કાર સત્રો

જડ વસ્તુઓ કે ચેતન પ્રાણીઓ સ્વયંભૂ સ્વભાવગત હોય છે. તમને ઘડવા, સુઘડ-સંસ્કારી બનાવવા માટે સંસ્કાર આપવા પડે છે. કાળું કૂબડું બેડોળ લોખંડ શુદ્ધિકરણ અને સંસ્કારથી કિંમતી યંત્રોનું રૂપ ધારણ કરે છે. ઉપેક્ષિત અને હલકી માનવામાં આવતી વનસ્પતિ સંસ્કારિત થઈને ઔષધિનું રૂપ મેળવીને નિર્જીવમાં પ્રાણ પૂરે છે. સંસ્કાર શોધનના આવા જ આશ્ચર્યકારક પરિણામ જોવા મળે છે. અણઘડ, કુરુપ, કોલસો પણ સંસ્કારિત થઈને ચમકતા દમકતા કિંમતી હીરાના રૂપમાં પરિણમે છે.

માનવજીવનમાં તો તેનું મૂલ્ય અને મહત્વ સવિશેષ છે. તેને વ્યક્તિત્વ નિર્માણની અધ્યાત્મ ઉપચાર પદ્ધતિ કહી શકીએ છીએ. પ્રાચીન કાળમાં સોળ વાર સંસ્કારિત કરીને પશુને મનુષ્ય અને મનુષ્યને દેવતા બનાવવાની પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવતી હતી. એમાં શિક્ષા અને પ્રેરણા તો છે જ. વધુમાં અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન પર નિર્ભર એવા પ્રયાસો છે. જેમાં તે ઉપચારો દ્વારા માનવીય અંતરમાં ઉત્કૃષ્ટતાનું બીજારોપણ અને અભિવર્ધનના લાભ સારી રીતે સમજાવી શકાય છે. આવી સગવડો પ્રાચીનકાળમાં તીર્થોમાં જોવા મળતી હતી, કારણ કે સંસ્કારનો સંપૂર્ણ પ્રભાવ કોઈ સુસંસ્કારિત સ્થળમાં પ્રાપ્ત કરવાથી દેખાતો હતો. એ તીર્થોમાં સ્થાનનું મહત્વ અને નિષ્ણાતોનો સહયોગ મળવાથી લોકો સંસ્કારોને તીર્થમાં જ પ્રાપ્ત કરતા હતા. હાલના યુગમાં તીર્થ સ્થાનોની ભૂમિ તો તે જ છે. પરંતુ તીર્થસ્થાનોમાંથી તીર્થચેતના વિલીન થઈ ગઈ છે. તીર્થોમાં પહોંચતાં જ ખિસ્સા કાતરૂઓ અને ભિક્ષુકોના નવા નવા નુસખાઓ જોવા મળે છે.

યુગ દેષ્ટા પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે આવી વિપરિત

પરિસ્થિતિ જોઈને પોતાની વર્ષોની તપસ્યારૂપી મૂડીને સંચિત કરીને યુગતીર્થ શાંતિકુંજની સ્થાપના કરી હતી. ગંગાની ગોદ, હિમાલયની છાયામાં વસેલા આ સ્થાનના કણેકણમાં તપની તપચેતના લહેરાતી રહે છે. આ ચેતના ત્યાં જનાર પ્રત્યેકના હૃદયમાં ઉર્જા, ઉલ્લાસ અને પ્રેરણા ભરી દે છે. તીર્થ અને સંસ્કાર એક સિક્કાની બે બાજુ છે. આ દૃષ્ટિથી તેઓએ તીર્થ ચેતનાને સાકાર કરવાની સાથે સંસ્કારોના ક્રમને યોગાનુકૂલ બનાવ્યા. આ નવા ક્રમમાં તેની સંખ્યા ઘટાડીને દસ કરી. જે આજે અત્યંત અનિવાર્ય અને વ્યવહારિક છે. બે નવા સંસ્કારો તેમાં ઉમેર્યા છે કે જે આજની દૃષ્ટિએ યોગ્ય છે. તે છે જન્મદિવસોત્સવ અને વિવાહદિવસોત્સવ સંસ્કારમનાવવા. સામયિકતા, ઉપયોગિતા, સાર્વજનિક અને સત્પરિણામોની શક્યતાઓને સુનિશ્ચિત કરવાવાળી પ્રથા જ એકવીસમી સદીના આરે ઊભેલી યુવાશક્તિ, પ્રબુદ્ધો અને નારીશક્તિને સ્વીકાર્ય હશે. આમ માનીને વિચારકાંતિ અભિયાનમાં (૧) પુસંવન સંસ્કાર (૨) નામકરણ સંસ્કાર (૩) અન્ન સંસ્કાર (૪) મુંડન શિખા સ્થાપન સંસ્કાર (૫) વિદ્યારંભ સંસ્કાર (૬) યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર (૭) વિવાહ સંસ્કાર (૮) વાનપ્રસ્થ સંસ્કાર (૯) અંત્યેષ્ટિ સંસ્કાર (૧૦) શ્રાદ્ધ સંસ્કાર (૧૧) જન્મદિવસ સંસ્કાર (૧૨) વિવાહદિવસ સંસ્કાર. આ બાર સંસ્કારોને પ્રત્યેક વ્યક્તિ સુધી લોકપ્રિય બનાવ્યા. આ ક્રમમાં અહીં યુગતીર્થમાં દેશવિદેશથી હજારો પરિજનો પોતપોતાના પરિવારના સભ્યોના વિવિધ સંસ્કાર કરાવવા આવતા રહે છે.

સૂક્ષ્મ જગતના હલનચલનને અનુરૂપ આ ક્રમને પ્રભાવિત બનાવવા સૂત્ર સંચાલકોએ શાંતિકુંજમાં પાંચ પાંચ દિવસના વિશેષ સંસ્કાર

સત્રોની વ્યવસ્થા કરી છે. આ ક્રમ ૧૫મી મે ૧૯૯૪થી ૩૦મી જૂન ૧૯૯૪ સુધી ચાલશે. ૧૬મી મે થી ૨૦મી મે, ૨૧મી મે થી ૨૫મી મે, ૨૬મી મે થી ૩૦મી મે, ૧ જૂનથી ૫ જૂન, ૬ જૂનથી ૧૦ જૂન, ૧૧ જૂનથી ૧૫ જૂન, ૧૬ જૂનથી ૨૦ જૂન, ૨૧ જૂનથી ૨૫ જૂન તથા ૨૬ જૂનથી ૩૦ જૂન સુધી ૯ સત્રોનું આયોજન થશે. એક મહિનાના સત્રો હંમેશની જેમ ચાલતા રહેવાના કારણે સ્થાન મર્યાદિત રહેશે.

તીર્થ યાત્રા, સંવેદન શિક્ષણ, સંસ્કાર કરાવવા, સિદ્ધ પીઠમાં સાધના અને ઉર્જા સ્ત્રોતથી સઘન સંબંધ આવા પાંચ પ્રકારના લાભ આ સંસ્કાર સત્ર શ્રુંખલાના છે. આનાં આશ્ચર્યકારક પરિણામ પરિજનો પોતાના અંગત અને સામાજિક જીવનમાં જોઈ શકશે. પાંચ પાંચ દિવસના આ સત્રોની વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. પ્રત્યેક સંસ્કાર અલગ અલગ સંસ્કાર શાળાઓમાં પ્રાપ્ત કરાવવામાં આવે છે. સવારે આરતી, ધ્યાન પ્રણામ પછી સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરાવવાનો ક્રમ રહેશે. ત્યારબાદ યજ્ઞ અને ઉદ્બોધનની વ્યવસ્થા રહેશે. પછી ભોજન અને વિશ્રામ બાદ જ્ઞાન ચર્ચાનો ક્રમ ચાલશે. તેના પછી સાધકો તીર્થ સેવનના હેતુથી જશે. સંધ્યાના ક્રમમાં આ સત્ર માટે ખાસ કરીને વિશેષ સ્વરૂપે તૈયાર કરવામાં આવેલી વિડિયો કેસેટો બતાવવામાં આવશે.

આ સત્રોમાં ભાગ લેનાર પરિજનો કયા કયા લાભો પ્રાપ્ત કરશે તે કહેવું અનુભવની વાત છે. છતાં પણ ટૂંકમાં કહેવું હોય તો અહીં સંસ્કાર

પામનાર બાળકો ઉજ્જવળ બુદ્ધિ અને પ્રખર પ્રતિભા સંપન્ન હશે. સાથે જ ભવિષ્યમાં તેઓ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ બનવાનું ગૌરવ પ્રાપ્ત કરશે. અહીં જન્મદિવસ, લગ્ન દિવસ ઉજવનારા યુવાનો અને પ્રૌઢ વર્ગ પોતાના જીવનમાં અદ્ભુત સફળતાઓ, યશ અને વૈભવની પ્રાપ્તિ કરશે. આ કેમ ન બને ? હિમાલયની સાથે જોડાયેલી નદીઓ કાયમ માટે વહેતી રહે છે જ્યારે વરસાદી નાળાઓ દસ માસ સૂકા પડી રહે છે. ગાયત્રી તીર્થ હિમાલય છે. તેની સાથે સંબંધ જોડનારાઓના પરિવારો ઉત્કૃષ્ટતાનું અનુદાન ચોક્કસ સ્વરૂપે મેળવે છે. આ સંપર્ક સૂત્ર માટે પાંચ દિવસોના આ સત્રોમાં જોડાવવું આવશ્યક છે.

સત્રોની સંખ્યા મર્યાદિત છે પરંતુ તેનું પરિણામ વ્યાપક છે. ઉદ્ભવ અને ફરવાના લોભવાળા લોકો માટે મનાઈ છે. ચોક્કસ-પણે કહી શકાય કે આ પ્રકારનો અવસર પ્રાપ્ત કરનારા લોકો સૌભાગ્યશાળી જ હશે. આ સત્રોમાં એ પણ સમજાવવામાં આવશે કે મનઃસ્થિતિ અને પરિસ્થિતિમાં પ્રગતિપથ ઉપર આગળ વધવાનો વ્યવહાર પથ કોને માટે કેવો છે. તદ્અનુસાર તેમને આધ્યાત્મિક અનુદાન મળશે. આ કારણથી તેમાં જોડાવવાથી મળનારા લાભો ઘણા કહી શકાય છે. પરિજન અત્યારથી જ પત્ર વ્યવહાર કરીને સ્વીકૃતિ મેળવી લે જેથી પાછળથી જગ્યાના અભાવે લાભથી વંચિત રહેવું ન પડે.

જોકે વાયુંડળ સમગ્ર ઘરતી ઉપર જીવન ટકાવી રાખવા માટે જવાબદાર છે. વાયુંડળમાંથી કોઈને કોઈ પ્રકારે સમગ્ર જીવોને પોષણ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ ઉલ્લેખનીય સત્ય એ છે કે આખી પૃથ્વીના આકાર, મોટાઈની સરખાણીમાં આ વાયુંડળ એક ખૂબ જ પાતળા પડદા રૂપે છે. પૃથ્વીના આકારની સરખામણીમાં વાયુંડળ સફરજનના છોડાથી પણ પાતળું છે. એવરેસ્ટ શિખર ઉપર ચઢવાવાળો કોઈ પર્વતારોહક ટોચ ઉપર પહોંચ્યા પહેલાં જ વાયુંડળની ત્રણ-ચાર મોટાઈને પાર કરી લેતો હોય છે.

આત્માનો આનંદ જ શ્રેષ્ઠ શા માટે ?

પ્રાતઃકાળના ઉદય સમયે ભગવાન સૂર્યનારાયણ પ્રાચીમાં પોતાનો રથ ઝડપથી દોડાવીને આવી રહ્યા હતા. ચારે તરફ એક સોનેરી પ્રકાશ પથરાઈ રહ્યો હતો. પ્રાતઃ ભ્રમણ માટે નીકળેલી રાજકુમારી વિપુલા રાજોદ્યાનમાં એક બાજુ ઊભી રહીને પ્રકૃતિનું આ અનોખું સૌંદર્ય મુગ્ધભાવે નીરખી રહી હતી. કેસરી વસ્ત્રોમાં હિરણ્યમયી ચોલી પહેરેલી હોવાથી રાજકુમારીનું સૌંદર્ય પ્રકૃતિમાં વિખરાઈને સોનેરી પ્રકાશ માટે એકાકાર થઈ રહ્યું હતું. માથા પર બિન્દી કાનોમાં કણકૂલ, ઉગ્રત ઉરપ્રદેશ પર પડેલી મણિની માળા અને ડોક પર સોનાનો હાર બધુ મળીને તેના રૂપના ભંડારમાં સોગણું સૌંદર્ય વધારી રહ્યા હતા. તેની સુંદરતાની ચર્ચા તે દિવસોમાં સમગ્ર સંસારમાં થતી હતી. પ્રત્યેક યુવકનું હૃદય તેનું થવા માટે બેચેન હતું.

ધીમા પગે ચાલતી તે એક બગીચા તરફ વળી. ત્યાંથી વીણાવાદનથી નીકળેલા મધુર તરંગો સમગ્ર ઉદ્યાનને ભાવવિભોર કરી રહ્યા હતા. વીણાના ઝંકારથી ઉદ્યાનનું પતોપતું ભાવવિભોર થઈ રહ્યું હતું. પુષ્પોને જોઈને એમ જણાતું હતું કે તે પણ રાગ ચંદ્રનંદિની સાંભળવા માટે ધ્યાનસ્થ થઈ ગયા હોય. કેહરિનાદ સાંભળીને મંત્ર મુગ્ધ મૃગ જે રીતે મરણને ભૂલીને બહેલીએની પાસે જઈ પહોંચે છે. સપ્ત સ્વરોમાં જકડાઈને વિપુલા પણ ત્યાં ચાલી ગઈ કે જ્યાં ભિક્ષુ નાગસમાલ વીણા પર ભાવવિભોર થઈને રાગ ચંદ્રનંદિનીનું ગાન કરી રહ્યા હતા.

ગઈકાલે જ તેણે મહારાજ પ્રસેનજિત દ્વારા ભિક્ષુ નાગસમાલના આગમન અને ઉદ્યાનમાં રોકાણની વાત સાંભળી હતી. તેમનો ત્યાગ અને તપસ્યા તેમજ શિદ્ધિ-સિદ્ધિઓની ચર્ચા કરતા

નગરજનો થાકતા ન હતા. પરંતુ તેઓ આટલા યુવાન, રૂપવાન અને સમર્થ વીણાવાદક છે તેની ખબર તો હમણાં જ પડી. હજુ તો રાગની શરૂઆત જ હતી. છતાંય વિપુલાને અનુભવ થયો કે તેમના સંગીતાર્ય પદનાભ પણ રાગનું આટલું માધુર્ય ઉત્પન્ન કરવામાં સક્ષમ ન હતા. સમય વીતી રહ્યો હતો. વીણા પર વાગનારી બેગ્રામની મસ્તી અનોખી હતી. વિપુલાનું હૃદય ઝણઝણી રહ્યું હતું. નાગસમાલ ધ્યાનસ્થ હતા. બીજો અડધો કલાક પણ વીતી ગયો. અરે આ શું ? તીનગ્રામ પર સ્વરાંદોલન ? વિપુલા સ્થિર રહી શકી નહિ. તેના પગ ડોલવા લાગ્યા, વીણાના ઝંકારની સાથે ઝંઝરોનો મધુર સ્વર એકાકાર થઈને ઉદ્યાનના પક્ષીઓને પણ મંત્રમુગ્ધ કરવા લાગ્યો. પગમાં ઘુંઘરુ ન હતા. કમરમાં કટિબંધ ન હતો. નૃત્યના અલંકાર પણ ન હતા. નૃત્યનો ગણવેશ પણ ન હતો. નૃત્યભૂમિ પણ ન હતી. રંગમંચ પણ ન હતો. દેશ્યની વ્યવસ્થા પણ ન હતી. આટલું બધુ ન હોવા છતાંય અંતરનું નૃત્ય બહાર ફૂટી પડ્યું. વિપુલા નૃત્યમાં મગ્ન થઈ ગઈ.

વીણા તીનગ્રામોમાંથી આંદોલિત થઈ રહી હતી. એક પછી એક ક્ષણો નહીં કલાકો પસાર થવા લાગ્યા. વીણાની સંગીત ધારાનો પ્રવાહ પ્રસારનાર નાગસમાલની આંગળીઓ અટકતી ન હતી અને રાજકુમારીના થડકતા પગ પણ અટકવા ન ઈચ્છતા હતા. ત્યારે મહાભિક્ષુએ રાગની અંતિમ સૂક્ષ્મ લહેરો તરંગિત કરી. આ સ્વર લહરી વિપુલાના નૃત્યમસ્ત પ્રાણોને વીંધી ગઈ. ભાવવિભોર રાજકુમારીએ આગળ વધીને પોતાના ઉરપ્રદેશ પર રહેલી મણિમાળા ઉતારી અને વલ્કલધારી સંન્યાસીના ગળામાં નાખી દીધી. આ વેળા મહારાજ પ્રસેનજિત

જાતે મહારાણી મલ્લિકાની સાથે ત્યાં આવીને હાજર થયા. તેમણે રાજકન્યાને માળા પહેરાવતા જોઈ લીધી હતી.

અકસ્માત થયેલ આ ઘટનાથી ભિક્ષુ નાગસમાલનું ધ્યાન તૂટ્યું. ધ્યાનભંગ થવાની સાથે જ વીણાનો તાલ પણ તૂટ્યો અને વિપુલાના પગનો થરકાટ પણ ઉજડી ગયો. સ્થિતપ્રજ્ઞની જેમ સંન્યાસીએ એક નજર સામે ઊભેલા એ બધા ઉપર નાંખી અને પોતાના ગળામાં પડેલી મણિમાળાને ઉતારીને એક બાજુ ફેંકી દીધી. પછી પ્રસેનજિતની તરફ જોઈને કહ્યું, “આર્યશ્રેષ્ઠ ! શ્રેમકુશળ તો છો ને ?” બધા કુશળ છે, બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ. પરંતુ આપે રાજકુમારીએ પહેરાવેલી માળા કેમ ઉતારી દીધી. તમે જાણો છો કે ભારતીય કુમારીઓ જેને માળા પહેરાવી દે છે તે તેનો પતિ થઈ જાય છે. પછી તે બીજા કોઈને વરી શકે નહિ. આપ પણ આ સારી રીતે જાણો છો. આથી હવે તો તમારે મારી કન્યા સાથે વિવાહ કરવો જ પડશે.

નાગસમાલ હસીને બોલ્યા, “મહારાજ, સંન્યાસી

અને લોકસેવક માટે પ્રજા જ પત્ની અને પ્રજા જ પતિ છે. મેં સંસારના ભલા માટે આ વેશ ધારણ કર્યો છે. વીણા તો મેં આત્માને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ કરાવવા માટે વગાડી હતી. આને માણનારને પરમાત્માના સાક્ષાત્કારની ઉત્કંઠ જાગવી જોઈએ. લોક મંગળનો માર્ગ દર્શાવે તે જ સાચુ સંગીત છે. શું આપ ઈચ્છો છો કે હું મારા માર્ગ પરથી ચલિત થાઉં ?

“વિચાર કરી લો, સંન્યાસી”. મહારાજના સ્વરમાં સહેજ તીખાશ પણ હતી અને યાચનાઓ ભાવ પણ, “અમે તમોને અડધું રાજ્ય પણ આપીશું. રાજકુમારીના ભરણપોષણની કોઈ ચિંતા કરવી પડશે નહીં.”

“રાજન, સૌંદર્ય, પ્રલોભન અને ભય કંઈ પણ સંન્યાસીને વિચલિત કરી શકે નહીં.” આમ કહીને નાગસમાલે વીણા ઉપાડી અને જે રીતે મૃગલાઓની વચ્ચેથી સિંહ નીકળી જાય છે તે રીતે ધીમે ધીમે કદમ ઉઠાવીને તેઓ રાજ ઉદ્યાનમાંથી બહાર નીકળી ગયા.

મૃત્યુ વખતે બેબીલોનની રાણી મૉટીકિસે પોતાની કબર ઉપર નીચે પ્રમાણેની પંક્તિઓ લખવાનો સંકેત કર્યો.

“અહીં ખૂબ જ ઘન દાટવામાં આવ્યું છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ જરૂર પડ્યે ખોદીને આ ઘન મેળવી શકે છે.”

લાંબા સમય પછી ઈરાનના બાદશાહ ડેરિયસે જ્યારે બેબીલોન જીતી લીધું ત્યારે તેણે આ સૂચના વાંચી અને કબર ખોદવાનો આદેશ કર્યો.

ખોદતા-ખોદતા તેને એકપણ પૈસો અથવા સોનું-ચાંદી-જવેરાત મળી નહીં ત્યારે ઉંડુ ખોદકામ કરાવ્યું ત્યારે એક પથ્થર મળ્યો. જેના ઉપર લખ્યું હતું.

“નાદાન માણસ આટલો પરિશ્રમ તે મારી કબર ખોદવા માટે કર્યો અને તારી ઈમાનદારી ઉપર નકામું લાંછન લગાવ્યું. સારું થાત કે તું મહેનત-મશાગત કરત તો તારો જ નહીં પરંતુ તારા જેવા કેટલાયના પેટ ભરાત.

તે જાતિનું ભવિષ્ય કેટલું અંધકારમય છે જે વિભિન્ન સંપ્રદાયોમાં વહેંચાઈને શત્રુતામાં પડી ગયું છે અને દરેક સંપ્રદાયને એક જાતિ સમજાવા લાગ્યા છે.

- ખલીલ જિબ્રાન

ધારાવાહિક વિશેષ લેખમાળા-૧૧

યુગપુરુષ પૂજ્ય ગુરુદેવ : યં. શ્રી રામશર્મા આચાર્ય

કીડી અને ઉધઈ જેવા તુચ્છ અને ના સમજ પ્રાણી પણ સંગઠનનું મૂલ્ય અને મહત્વ સમજે છે. પછી પોતાને સમજદાર કહેવાવાળો અને સમજવાવાળો મનુષ્ય સંગઠનના લાભોથી કેમ વંચિત રહે? હલચલ, ભૂલચુક, અલગપણ અને વિખેરાવના કાળચક્રમાંથી પસાર થઈ રહેલ માનવતાના માથા ઉપર લાગેલું પ્રશ્નાર્થનું નિશાન પોતાનો જવાબ માગે છે. કોણે કેવી રીતે કેટલો તેને હલ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેની ખબર નથી. પરંતુ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના ૮૦ વર્ષના લાંબા જીવનની પ્રત્યેક પળ અને પ્રત્યેક ક્ષણ તેને માટે સમર્પિત રહી છે. સંગઠન માનવીય શક્તિના અને સદ્ગુણોના ઉત્કર્ષને માટે અને ઊંચા આદર્શોને માટે જીવનની મધુર પુકાર રહી છે.

એના મહત્વને સ્પષ્ટ કરતા તેમના શબ્દો છે. “સંગઠનની શક્તિ અપાર છે. તણખલા મળીને દોરડું બને છે તો તેનાથી મદમસ્ત હાથી પણ બાંધી શકાય છે. ટીપુ-ટીપુ મળીને સમુદ્ર બનવાની કહેવત પ્રસિદ્ધ છે. એકલ તુચ્છ એકમોનું મૂલ્ય તુચ્છ છે, પરંતુ જ્યારે તે મળી એકાકાર થઈ જાય છે તો તેનો પ્રભાવ અને સ્વરૂપ જોવાથી જ બને છે. વેરાયેલી ઈંટોનું કોઈ જ મહત્વ નથી પરંતુ તે સંગઠિત થઈને વિશાળ ઈમારતનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે તો તેનું મહત્વ અને ઉપયોગિતા કંઈ વિશિષ્ટ જ હોય છે. એકલો સૈનિક શું કરી શકવાનો, પરંતુ સેનાના સ્વરૂપમાં તેના સંગઠનો ચમત્કાર તેને જોવાથી જ બને છે.”

આમ તો કહેવા અને સાંભળવા માટે આજે પણ ઘણાં સંગઠનો છે. વરસાદી બિલાડીના ટોપની માફક તેને રોજ ઉગતા અને નાશ પામતા જોઈ શકાય છે. તેમાં ન તો ચમક છે, ન તો પ્રભાવ. બસ જે કોઈ પ્રકારે અંગત સ્વાર્થો માટે માનવીય શક્તિના

શોષણનું ષડયંત્ર છે. જેમાં ડૂબેલા કેટલાક ચાલાક બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિઓ બીજાની બુદ્ધિ, શ્રમ તેમજ ધનનો અંગત મહત્વાકાંક્ષાઓ માટે નિર્દયતાથી દુરુપયોગ કર્યા કરે છે. તેને પરિણામે ધૂણા અને વિદ્વેષને બળ મળે છે અને સંગઠનનું પરિણામ વિઘટનમાં આવે છે. માનવીય સમસ્યાઓની ઝેરી વેલ પણ સમાપ્ત થવાની જગ્યાએ પ્રસરતી અને વધતી થતી રહે છે.

દુર્ભાગ્ય એ કે આજે સંગઠન દુષ્ટતાનું પર્યાય બની ગયું છે. જેમાં ફસાઈને માનવીય શક્તિ જ નહીં સ્વયં માનવતા પણ રોઈ-તડપી નષ્ટ થવા માટે મજબુર થઈ રહી છે. ઈચ્છા હોય તો આનું વિવેચન ગુરુદેવના શબ્દોમાં જ સાંભળીએ-“દુઃખ એ વાતનું છે કે માનવ જાતિએ છૂટક-પૂટક સંગઠનો બનાવવાના અસ્તવ્યસ્ત પ્રયત્નો તો કર્યા પણ સમાજના લોકોની એકાત્મકતા અને સંઘબદ્ધતા ઉપર ધ્યાન ન આપ્યું, આધાર અને સ્વાર્થ, અલગ-અલગ થવાથી તે વર્ગ, વર્ણ, ભાષા, દેશ, ધર્મ વગેરેના આધારે બનેલા છૂટક-પૂટક સંગઠનો પરસ્પર ટકરાતા રહ્યા અને ભય ઉત્પન્ન કરતા રહ્યા. સાચો અને સ્થિર લાભ તો ત્યારે થઈ શકત જ્યારે તે સમગ્રરૂપે એક જ આધાર ઉપર સંગઠિત હોત. સમય આવી ગયો છે કે હવે આ રોગનું નિદાન કરવામાં આવે.”

સને ૧૯૩૭માં અખંડજ્યોતિ પત્રિકાની શરૂઆતની સાથે જ આ નિદાનનું પ્રગટીકરણ અખંડજ્યોતિ પરિવારના રૂપે થયું. સંગઠનનાં સ્વરૂપે તેનું કલેવર ભલે નાનું હોય પણ આદર્શોના ઉત્કર્ષમાં કોઈ ખામી ન હતી. આ થોડા માણસોની અવ્યવસ્થિત ભીડ નથી પરંતુ આદર્શો માટે સર્વસ્વ બલિદાન કરી દેવાની ભાવના સજાવેલ મુઠ્ઠીભર લોકોનો સમૂહ હતો. જે સંજોગોથી નહીં પરંતુ

વિદ્યાતાના પૂર્વ આયોજિત વિધાન મુજબ એક માળાના મણકા બન્યા હતા. આ તથ્યને સ્વીકારતાં યુગઋષિના શબ્દો છે-“અખંડજ્યોતિ પરિવારમાં અસાધારણ ઉચ્ચ સંસ્કારો સાથે સંબંધિત આત્માઓ છે. આને પ્રયત્નપૂર્વક શોધીને અને મહેનતથી એક છાબડીમાં ભેગા કરાય છે. તે જ અમારો પરિવાર છે. આના વડે નવનિર્માણની ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરવાની, સૌથી આગળનો મોરચો સંભાળવાની અમારી આશા કારણ વગરની નથી. આની પાછળ એક તથ્ય છે કે ઉત્કૃષ્ટ આત્માઓ ભલે ગમે તેવા મેલા-ગંદા કપડા પહેરીને ભલે સંતાઈ કેમ ન જાય પણ સમય આવતાં તે પોતાનું સ્વરૂપ અને કર્તવ્ય સમજી લે છે અને દૈવી પ્રેરણા તેમજ સંદેશાને ઓળખીને સામૂહિક કર્તવ્યો પૂરા કરવામાં વાર નથી લગાડતા.”

સંગઠનકર્તાના રૂપે ગુરુદેવની મૌલિક વિશેષતા સંગઠનને પરિવારનું સ્વરૂપ આપવાની રહી છે. જ્યાં બીજા સંગઠનોમાં શાસન કરવાનો લોભ અને સ્થાનપ્રતિષ્ઠાની લાલચ વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. તે જ પારિવારિક વાતાવરણમાં એક-બીજાને પ્રેમ કરવાની, અપનાવવાની ભાવના-લાલસા જ ઉભરાતી જોવા મળે છે. પરિવારમાં શાસનનું સ્થાન શિક્ષણને મળેલું છે. માતા-પિતા પોતાના બાળકોને ક્યારેક ફોસલાવીને, ક્યારેક ધમકાવીને સન્માર્ગ તરફ પ્રેરિત કરતા હોય છે. અહીં ધમકાવટ પણ પ્યારનું જ પ્રતિરૂપ છે.

શિસ્ત શિક્ષણનું આવશ્યક જોડાણ છે. હા, શિસ્ત અને શાસનમાં જમીન-આસમાન જેટલું કોલસા-હીરા જેટલું મોટું અંતર છે. શાસનમાં ભય અને લાચારી બંને આપમેળે સામેલ થઈ જાય છે. શિસ્તનું શિક્ષણ લેનાર તથ્યને સ્વયં પોતાના આચરણ અને વ્યવહારથી પ્રદર્શિત કરે છે. પછીથી બીજા બધા જ તે આચરણ અને વ્યવહારનું અનુકરણ કરે છે. શિસ્ત દંડનીય અને દંડ નથી પણ શિક્ષણના હેતુ માટે પ્યાર ભર્યા જોડાણના સ્વરૂપમાં પારિવારિક જીવનમાં સ્વીકારાતું રહ્યું છે.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની શિસ્ત અને વંદનીય માતાજીના પ્યારભર્યા પાલવની છાયામાં અખંડજ્યોતિ પરિવારે પળેપળ વધીને ગાયત્રીનું રૂપ લીધું, સને ૧૯૫૮ના હજાર કુંડી મહાયજ્ઞ પછી આનું વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ ‘યુગ નિર્માણ યોજના’ના રૂપે સામે આવ્યું. પોતાનામાં આશ્ચર્યકારી સંભાવનાઓની સાથેસાથે આ સંગઠનના આદર્શો અને ઉદ્દેશ્યો પણ વિસ્મય પમાડે તેવા છે. આને યુગદેષ્ટા ગુરુદેવના શબ્દોમાં જાહેર કરીએ તો-“યુગ નિર્માણ યોજનાની અંદર પ્રબળ પ્રયાસ એ રહ્યો છે કે સમસ્ત માનવજાતિને પ્રેમ, સૌજન્ય, સદ્ભાવ, આત્મીયતા, સમાનતા, મમતા, વગેરે ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક આદર્શોની આધારશિલા ઉપર એકત્રિત અને સંઘબદ્ધ કરવામાં આવે.”

ખરેખર તો આ આજની વહોંચાયેલી માનવતાને સંગઠિત રાખવાનું શિક્ષણ આપતું સંગઠન છે. અખંડજ્યોતિ પરિવારના રૂપે ઉગેલું આ નાનકડું બીજ નજીકના ભવિષ્યમાં વિશ્વપરિવાર બનીને પોતાની વ્યાપકતા સિદ્ધ કરશે. આનું લક્ષ્ય જ એક છે, કે સમગ્ર વિશ્વ એક કુટુંબ બને, મનુષ્ય માત્રમાં આત્મીયતા અને ઉદારતાની પ્રવૃત્તિ જાગે અને લોકો એક બીજાને સુખી-સમૃદ્ધ બનાવવા માટે પોતાના-સ્વાર્થો પોતાની સુવિધાઓ તેમજ અધિકારોને ત્યજીને પ્રસન્નતા, સંતોષ તેમજ ગર્વ અનુભવે. આવા પ્રકારની એકતાથીજ વિશ્વમાં સાચી શાંતિ સ્થપાશે. આજે જે શ્રમ, ચિંતન, સાધના, ધન, પુરુષાર્થ તેમજ ઉત્સાહ જેવા સાધન એકબીજાને નીચા દેખાડવામાં, આક્રમણોથી રક્ષણ કરવામાં ખર્ચાય છે, તે કાલે સામૂહિક સમૃદ્ધિ તેમજ સુવિધાઓને વધારવામાં લાગી જશે તો જોત જોતામાં આ ધરતી સ્વર્ગ બનશે.

પોતાની વિશાળતામાં ઉપર્યુકત પરિણામ આપનાર આ સંગઠનના વર્તમાન સ્વરૂપ અને પ્રભાવને લોકો આશ્ચર્યની દૃષ્ટિથી જુએ છે. ખરેખર કયો જાદૂ આ સંગઠનકર્તા પાસે છે કે સમાજના બધા

વર્ગોના લોકો એની સાથે જોડાતા, ભળતા અને મળતા ચાલ્યા જાય છે. ઉચ્ચશિક્ષિત અને અશિક્ષિત, કરોડપતિ અને ગરીબ, સવર્ણો અને હરિજનો બધાના સ્નેહમિલનનું કેન્દ્ર એવા કયા મંત્રના જોરે બની શક્યું. આશ્ચર્ય સ્વાભાવિક પણ છે. આ દિવસોમાં જ્યારે પરિવાર તૂટી રહ્યા છે, પતિ-પત્ની અને મા-બેટાના ઘનિષ્ટ આત્મીય સંબંધ પણ તૂટી રહ્યા છે. ત્યારે ડૉક્ટર, એન્જિનિયર, પી.એચ.ડી. યુવકો અને યુવતીઓનો સ્વાર્થ મહત્વાકાંક્ષાને લાત મારીને સમાજ નિર્માણ માટે પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થવાનું કોને આશ્ચર્યચકિત ન કરે ?

આ આશ્ચર્યનું રહસ્ય સંગઠન કર્તાના પ્રેમમાં સમાયેલું છે. તેમણે જીવન પર્યંત જે મંત્રની સાધના કરી, જે જાદૂના જોરે આટલું વ્યાપક સંગઠન કર્યું, જે સૂત્રમાં તમે બધાને બાંધ્યા તે પ્રેમ છે. સારું તો એ કે આ આત્માભિવ્યકિત તેમના જ શબ્દોમાં સાંભળીએ-“એ એક સ્પષ્ટ સચ્ચાઈ છે કે આપણા વ્યાપક પરિવારમાં અમે શોધી-શોધીને, ગણી-ગણીને, ઓળખી-ઓળખી મણિ-મુક્તક શોધ્યા છે અને તેમને એક માળામાં સંગ્રહિત કર્યા છે.”

જેમની પૂર્વ તપશ્ચર્યા એ ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાઓ વધારે હતી, જેઓ અમારી સાથે હતા, તેમને અમે ઓળખીએ છીએ ભલે તેઓ ભૂલી ગયાં હોય. આમ તો તેઓ પણ ભૂલ્યા નથી આપમેળે જ આત્મીયતા ઉમટતી જોઈને તેઓ પણ વિચારે છે કે સામાન્ય પરિચયથી કોઈ વિદ્વાન, સાધક તેમજ સુધારકની સાથે તેમની ઘનિષ્ટ આત્મીયતા એકાએક ઉમટી શકે નહીં, જેમ કે તેમના મનમાં અમને જોતાં જ ઉમટે છે. આશ્ચર્ય તો તેમને પણ થતું હશે કે આ અસાધારણ ભાવપ્રવાહ અને લાંબા સમયથી પરિચિત લાગતી આત્મીયતા તેમજ વિશ્વાસનું કારણ કંઈક તો હોવું જ જોઈએ. નક્કી આ બધું કારણ વગર તો નથી જ.”

“અનેક જન્મથી ચાલ્યા આવતા આ સંબંધોની વધારે પડતી આત્મીયતાપૂર્ણ નજીકતા ફક્ત વસ્ત્રો બદલવા માત્રથી પૂર્ણ નથી થઈ જતી. અંતર મનમાં

સૂક્ષ્મ અનુભૂતિઓ જામેલી રહે છે અને કેટલીય વાર ઓળખાણ વગરની ઓળખાણ થવા જેવા અનુભવ થાય છે. આપણી સાથે પણ આ જ વાત છે. આપણો તુચ્છ જેવો પરિચય અને સાનિધ્ય તેમને એવું લાગે છે કે આપણે લાંબા કાળથી પરિચિત અને લાંબા કાળથી સાથે રહેલ છીએ. આજે પણ પરિચિત છીએ. અથવા થઈ જઈશું. અમારી સ્થિતિ અલગ છે. અમે તેમના પૂર્વ ચિત્ર અને ચરિત્રોને પણ જાણીએ છીએ એટલા માટે જંગલમાંથી પાછી વળતી ગાય જેમ પોતાના વાછરડાને જુએ કે તરત જ રેંકે છે એને ચાટે છે, લગભગ આવું જ કશુંક અમારા મનને પણ થાય છે. સંકોચવાળો સ્વભાવ અને લોકચાર શિષ્ટાચારનો પ્રતિબંધ જો અડચણકર્તા ન હોત તો અમારું મન આ સાથીદારોને છાતીએ લગાડવા, બાજુમાં સુવાડવા, ખોળામાં ખવડાવવા માટે ઉત્સુક છે. આ ઉત્સાહને અમારે જેમ તેમ કરીને કાબુમાં રાખવો પડે છે.”

આવો અદ્ભૂત પ્રેમ કયા સંગઠકર્તાએ પોતાના સાથીદારોને અને સહકર્મિઓને આપ્યો હશે. આવા વિશિષ્ટ પ્રેમી લોકનાયકનું સાનિધ્ય કોણે-ક્યારે મેળવ્યું હશે ? જેના આંતરિક દ્વેષની ઘડકન પ્રત્યેક ક્ષણે કહે છે કે-“અમો એકાકી પ્રેમ કરવાનું શીખ્યા છીએ. પ્યાર કર્યો તો હંમેશને માટે નિભાવવો. વાત-વાતમાં મિત્રતા, વાત વાતમાં ઉપેક્ષા અને વાત-વાત પર લડાઈ કરવાનું અમને નથી આવડતું. કોઈએ અમને નુકસાન પહોંચાડ્યું હોય અથવા ચોટ પહોંચાડી હોય તો તેની ખરાબ પ્રતિક્રિયા સહેજ પણ ન આવે. મિટાવી શકાય નહીં તેવી રેખાઓની માફક સ્વજનોની સદ્ભાવનાઓ, સહકાર, શ્રદ્ધા અને આત્મીયતા જ સ્મૃતિ પટલ ઉપર જામેલી છે અને જે રહી રહીને ઉઠે છે અને ચકરાતી રહે છે.”

પ્રેમનો વિનિમય તો પ્યાર જ છે. તેના શરીરમાં ન થવાની વાત પણ ક્યારેક કોઈના મનમાં ઉઠી શકે છે. જેનો જવાબ આપતાં તેમના જ શબ્દો છે-“આત્મા અને પરમાત્માની એક જ જોડાયેલી

પ્રેરણાનો અનુભવ કરતાં-કરતાં, કર્તવ્ય અને ધર્મનો એક જ નિર્દેશ-સંકેત જોતાં-જોતાં હવે અમારું વ્યક્તિત્વ નિશ્ચિત લક્ષ્યમાં એક પ્રકારે તન્મય તેમજ સઘન થઈ ગયું છે. અલગથી તેમની કોઈ હસ્તી કે સત્તા નથી. જે અમને ચાહે છે તેણે અમારા મિશનને પણ ચાહવું જોઈએ. જે અમારા સંગઠનની ઉપેક્ષા કે તિરસ્કાર કરે છે તેઓ અમને પણ ઉપેક્ષિત કે તિરસ્કૃત કરી રહ્યો છે. વ્યક્તિગત રૂપે કોઈ શ્રદ્ધાળુ છે, તેના માટે કંઈક કરે છે, વિચારે છે તો લાગે છે કે અમારા ઉપર અમૃત વેરી રહ્યા છે, અને ચંદનનો લેપ કરી રહ્યા છે. પરંતુ જો ફક્ત અમારા વ્યક્તિત્વ તરફ જ શ્રદ્ધા છે અને શરીર સાથે જ મોહ છે તેના જ વખાણ અને પૂજા કરવામાં આવે છે. જો મિશનની વાત બાજુમાં ઉપાડીને મૂકવામાં આવે તો લાગે છે કે અમારા પ્રાણનો તિરસ્કાર કરીને ફક્ત મૃત શરીર ઉપર પંખો નંખાઈ રહ્યો છે.”

આ મહિને આવનાર વસંતપર્વ સંગઠનકર્તા અને આપણા આધ્યાત્મિક જન્મદાતા પૂજ્ય ગુરુદેવનો આધ્યાત્મિક જન્મ દિવસ છે. આ અમારા પોતાના માટે પણ સંકલ્પોનો પર્વ છે. ગુરુદેવ આજે પણ આપણને, પ્રત્યેકને પૂછી રહ્યા છે. તેમના જ શબ્દોમાં સાંભળીએ, “આપણા વિશાળ પરિવારમાં ક્યાં સાચી આત્મીયતાનો કેટલો ભાગ વિદ્યમાન છે એ જાણવાની ઈચ્છા થાય છે. અમારી આત્મીયતાની એક જ કસોટી છે અને તે અમારું દુઃખ કઈ-કઈ નસોમાં કેટલા પ્રમાણમાં ભરાયું? અમારી અગ્નિની કેટલી ચિનગારિઓ કેટલા ભાગમાં કોના કાળજામાં સળગવા લાગી? કોણે અમારા પ્રાણોથી સિંચાયેલ આ સંગઠનને મજબૂત બનાવવાનો સંકલ્પ કર્યો? કોણ સ્વાર્થ અને અહંકારનું બલિદાન આપીને આ સંગઠન માટે સમર્પિત થયું? - આ પ્રશ્ન અમારા દરેક પરિજનને છે. અમે અમારા આ સ્વજનો અને સાથીદારોને તેમના સામૂહિક તેમજ અનિવાર્ય કર્તવ્યોમાં જોડાવા માટે અને રુચિકર પ્રેરણાને સફળ થતું જોવા માગીએ છીએ.”

પૂજ્ય ગુરુદેવના સ્નેહ તંતુઓથી વણાયેલ આ આપણું સંગઠન કેટલાય અર્થોમાં અદ્ભૂત અને અલૌકિક છે. જેની પાસે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ છે તેમણે આ સંગઠન અને આના આશ્ચર્યજનક સંગઠનકર્તાના પ્રભાવને જોયો, જાણ્યો અને શ્રદ્ધાના ફૂલ અર્પણ કર્યા. આવા જ એક અમેરિકામાં જન્મેલા દિવ્ય દેષ્ટા કહે છે કે-“ભારત વર્ષમાં એક નાનકડા સ્થળે જન્મેલા વ્યક્તિનો ધાર્મિક પ્રભાવ ભારતમાં જ નહીં પરંતુ બીજા દેશોમાં પણ વધવા લાગશે. આ વ્યક્તિ ઈતિહાસનો સર્વશ્રેષ્ઠ દેવદૂત બનશે. તેમના એકલાની પાસે ઉત્પાદિત એટલી સંગઠિત શક્તિ હશે જેટલી વિશ્વના કોઈ રાષ્ટ્ર પાસે નહીં હોય. આ સંગઠન સંસારના તમામ બંધારણના સમાંતર એક માનવીય બંધારણનું નિર્માણ કરશે. જેમાં આખા સંસારની એક જ ભાષા, એક સંઘ રાજ્ય, એક સર્વોચ્ચ ન્યાય સંકુલ, એક જ ધ્વજની રૂપરેખા હશે. આ સંગઠનના પ્રભાવથી મનુષ્યમાં સંયમ, સદાચાર, ન્યાય-નીતિ, ત્યાગ અને ઉદારતાની સ્પર્ધા થશે. પછી તો આખા સંસારનું સ્વરૂપ જ બદલાઈ જશે અને પછી હજારો વર્ષો સુધી લોકો સુખ-શાંતિનું જીવન પસાર કરશે.”

એન્ડરસન દ્વારા બતાવવામાં આવેલ આપણા સંગઠનનું ભવિષ્ય ખરેખર આપણી પોતાની જવાબદારીનું ભવિષ્ય છે. જેને પૂજ્યવરના માર્ગદર્શનમાં આપણે બધાયે પૂરું કરવાનું છે. તો આજે અને અત્યારે જ આ જવાબદારીને પૂરી કરવાની, પૂજ્ય ગુરુદેવના પ્રેમ સંબંધો જાળવવાની, અને તેમના બનાવેલ આ સંગઠન તરફ હંમેશાં નિષ્ઠાનો સંકલ્પ કરીએ અને તેને જીવની જેમ સાચવીએ.

બે ભૂલ જાણવા જેવી છે. એક તો ભલાઈ, જે આપણા દ્વારા બીજા ઉપર કરવામાં આવી છે અને બીજું ઉશ્કેરણી જે બીજા દ્વારા આપણા ઉપર કરવામાં આવી છે. બે યાદ રાખવા જેવાં છે એક કર્તવ્ય અને બીજું મરણ.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

(સૂક્ષ્મીકરણની વેળાએ જાન્યુઆરી ૧૯૮૬માં પ્રસારિત પૂજ્યવરનો વીડિયો સંદેશ)

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથે-સાથે-

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ, ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ .

દેવીઓ, ભાઈઓ, અધ્યાત્મ એક વિજ્ઞાન છે. તેનો સાચો અર્થ અને રહસ્ય સમજી ન શકવાને કારણે જ આ ક્ષેત્રમાં અંધવિશ્વાસ પાંગર્યો છે. નવી પેઢીના લોકો કહે છે કે આ અંધવિશ્વાસ છે. આની પાછળ તેઓ તર્ક આપે છે કે જે કર્મકાંડ લખેલા છે, તેને જ્યારે આપણે કરીએ છીએ તો જે તેના ફળ અને પરિણામ બતાવવામાં આવ્યા છે તે ન મળે તો તેમના કહેવા મુજબ આ અંધવિશ્વાસ સાચો છે ? અને જે વિશ્વાસુ છે તે કહે છે કે ઋષિઓને, શાસ્ત્રકારોને, આપ્ત પુરુષોને જેમણે અધ્યાત્મના વિધિ-વિધાનો ઉપર એટલું જોર દઈ કહ્યું છે, તો તેમને ખોટું બોલવાથી શો ફાયદો ? તેની પાછળ કોઈને કોઈ સચ્ચાઈ હોવી જ જોઈએ અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન છે કે અંધવિશ્વાસ એ તપાસવા માટે અમે અમારી આખીને આખી જીંદગી આ કામ માટે ખર્ચી નાંખી અને હવે અમે જે નિર્ણય ઉપર પહોંચ્યા છીએ તે નિર્ણય તમોને સંભળાવવાની અમારી ઈચ્છા છે.

લોખંડ જ્યારે ખાણમાંથી નીકળે છે ત્યારે આપે જોયું હશે, કાચું નીકળે છે, માટી મિશ્રિત હોય છે. ઘાતુ જ્યારે જમીનમાંથી નીકળે છે ત્યારે બધી કાચી હોય છે. તેમાં માટીનું સંમિશ્રણ હોય છે. અગ્નિ ઉપર તપાવ્યા પછી તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નીકળે છે. માટી ઓગળી જાય છે અને લોખંડ, સોનું તથા બીજી ઘાતુઓ નીકળી આવે છે. તેલ વિશે પણ આવી જ વાત છે. કોલસો હોય છે તેને પણ સાફ કરવો પડે છે. દરેક વસ્તુને સાફ કરવી પડે છે જે વ્યક્તિ અધ્યાત્મનો પ્રયોગ કરે છે. જો પોતાની સફાઈનું પણ ધ્યાન રાખે છે તો જાણવું રહ્યું કે તેને પરિણામ મળશે અને જો તેની સફાઈનું ધ્યાન ન રખાયું, પોતાનું આત્મ સંશોધન ન કર્યું, તેને સાચી રીતે કામમાં લાવવાની સ્થિતિમાં નથી તો પછી માની લો કે તે કર્મકાંડ કેવળ અંધવિશ્વાસ છે. અંધવિશ્વાસથી કયું કામ નીકળવાનું

છે ? એટલા માટે સાચક પોતાના જીવનમાં જીવનનો પરિષ્કાર કરવો પડે છે. પાત્રતા (યોગ્યતા)નો વિકાસ કરવો પડે છે. યોગ્યતાનો વિકાસ ન કરો. જીવનનું સંશોધન ન કરો તો તેનો જે લાભ મળવો જોઈએ તે મળશે નહીં. ત્યારે પછી અંધવિશ્વાસ વાળી વાત સાચી છે અને જો માણસ તેના સમગ્ર સ્વરૂપને કમજે છે અને સમય, સ્વરૂપની કિંમત ચુકવવા તૈયાર છે તો પછી હું સમજું છું કે આને વિજ્ઞાન જ કહેવું જોઈએ.

મેં મારી આખી જીંદગી આ જ કામમાં ખર્ચી છે અને મેં મેળવ્યું છે કે અધ્યાત્મ એક વિજ્ઞાન છે, સાયન્સ છે અને આજ સાચું છે. કેવી રીતે ? એવી રીતે કે મારા ગુરુએ-મારા માસ્ટરે 'બૉસે' સૌ પ્રથમ એ સમજાવ્યું કે કારતૂસ કરતાં પણ વધારે બન્દૂકનું સાચું હોવું જરૂરી છે. કર્મકાંડ ખુદ પોતાનામાં પચાંપ્ત નથી. તેને ચલાવવાવાળો વ્યક્તિ સાચો હોવો જોઈએ. બીજામાં પોતાની શક્તિ છે. જે બીજા જમીનમાં વાવીએ છીએ તે જ પેદા થાય છે. આંબો વાવીએ તો આંબો પેદા થાય છે, બાવળ વાવીએ તો બાવળ પેદા થાય છે. ઘઉં વાવીએ તો ઘઉં જ પેદા થાય છે-એ વાત સાચી છે, પરંતુ આનાથી પણ સાચી વાત એ છે કે જમીન સારી હોવી જોઈએ. જમીનને ખેડવામાં નથી આવી, ખાતર-પાણી નથી આપ્યું, તો એવી ઉબડ-ખાબડ જમીનમાં સારી ઉપજની અપેક્ષા તમો કેવી રીતે રાખી શકો ? એટલા માટે અધ્યાત્મની સાથે બે સિદ્ધાંત જોડાયેલા છે. એક સિદ્ધાંત એ મળેલો છે કે જે આના માટે કર્મકાંડ બતાવાયા છે તે કરવા જોઈએ. બીજી આથી પણ સારી વાત એ છે કે જે માણસ પ્રયોગ કરવાનો છે તેને વ્યક્તિત્વની દૈષ્ટિએ ખૂબજ સ્વચ્છ, ખૂબજ તીક્ષ્ણ અને ખૂબ તીખા રહેવું જોઈએ. તીખા વ્યક્તિત્વ ઉપર સારી બન્દૂકમાં જો આપે ગોળી રાખી છે તો નિશાન સાચુ વાગશે અને ખૂબ જ દૂર સુધી વાગશે. પરંતુ જો તમારી પાસે બન્દૂક નથી અથવા નકલી છે અને ખાલી કારતૂસ લઈને તમો ચલાવવાની ઈચ્છા રાખતા હોય તો તમારી વાત બનશે જ નહીં. તો પછી આમ આને અંધવિશ્વાસ પણ કહી શકો છો.

ખેતરમાં જે બીજા વવાય છે તેજ પેદા થાય છે, એમાં બે વિકલ્પ નથી, પરંતુ જો ખેતરમાં

ખાતર-પાણી નહીં આપો, ખેડાણ નહીં કરો, તો પછી તેમાં કશું જ પેદા નહીં થાય. ત્યારે પછી તમારે એ જ કહેવું પડશે કે બીજા વાવવું, ખેતી કરવી-મહેનત કરવી બેકાર છે. આ રીતે બીજા વાવવું એ અંધવિશ્વાસ થઈ ગયો અને જો તમોએ ઢંગથી-નિયમ મુજબ બીજા વાવ્યું છ તો બીજા વાવવું અ વિજ્ઞાન થઈ ગયું. લોખંડ વિશે તો આપ જાણો જ છો કે તે જમીનમાંથી માટી સાથે મળેલું નીકળે છે. તેનાથી તમો જો વાસણ બનાવવાવાનું ઈચ્છો, હથિયાર-ઓજાર બનાવવાનું ઈચ્છો તો કશું જ બની ન શકે. પરંતુ જો તમોએ એને તપાવ્યું છે અને તપાવી માટીવાળા ભાગને સળગાવી દીધો છ ત્યારે તમો તે લોખંડમાંથી જે કંઈ બનાવવા ઈચ્છો તે બનાવી શકો છો. વધારે ગરમી આપશો તો પછી સ્ટીલ બનાવી શકો છો. કૌલાદ બનાવી શકો છો અને બીજી કિંમતી ચીજો બનાવી શકો છો. લોહભસ્મ પણ બનાવી શકો છો, મંડૂર ભસ્મ પણ બનાવી શકો છો. આ બધી ચીજો તાપ ઉપર ટકેલી છે, લોખંડ ઉપર નહીં. લોખંડ તો છે તેવું જ રહેશે. આજ વાત અધ્યાત્મના સિદ્ધાંતો માટે પણ છે. અધ્યાત્મના સિદ્ધાંતોનો જે માણસ પોતાના જીવનમાં ઉપયોગ કરે છે અને પોતાને સાચો બનાવી લે છે તો તેને તેના ચમત્કાર જરૂર દેખાશે. રિદ્ધિઓ અને સિદ્ધિઓ જેવું જે જેના વિશે પણ બતાવાયું છે તે બધું બિલકુલ સાચું પડશે. જો તમોએ તમારા જીવનને સાફ બનાવ્યું છે તો ક્યાંય ભૂલ કરવાનો મોકો નહિ આવે.

સર્વત્ર યોગ્યતાને આધારે મળે છે. વાસણ જો તમારી પાસે છે તો તે વાસણના આધારે તમો જે વસ્તુ લેવા ઈચ્છો તે લઈ પણ શકો છો. ખુલ્લામાં રાખો તો પાણી તેની અંદર ભરેલું રહી શકે છે. દૂધ આપવાવાળા પાસે જશો તો જેટલું મોટું વાસણ હશે તેટલું જ વધારે દૂધ આપશે. વધારે લેશો તો ઢોળાઈ જશે અને પછી તે તમારા કોઈ કામમાં નહીં આવે. એટલા માટે યોગ્યતાને અધ્યાત્મમાં સૌથી વધારે મહત્ત્વ અપાયું છે. જે માણસો અધ્યાત્મનો ઉપયોગ કરે છે તે પોતાના વ્યક્તિગત જીવનમાં પોતાની યોગ્યતાનો વિકાસ કરી રહ્યા છે કે નથી કરી રહ્યા, તે બાબત ખૂબ જ જરૂરી છે. માણસનું વ્યક્તિત્વ જો સારું નથી તો બધી વાતો ખોટી છે. કપડાને રંગતાં પહેલા ઘોવું પડે. ઘોવું નથી અને મેલા કપડા ઉપર રંગ લગાવવા જશો તો રંગ કેવી રીતે ચઢશે ? રંગ આવશે

જ નહીં... ઉલટું-સુલટું થઈ જશે. આવી રીતે જો તમોએ સોનાને ગરમ નથી કર્યું, ગરમ કરવાની તમો ના કહો છો, પછી બતાવો ઘરેણા કેમ કરીને બનશે? એટલા માટે ગરમ કરવું જરૂરી છે. જે માણસ સાધનામાં રુચિ રાખે છે અથવા તેમાંથી કંઈક લાભ ઉઠાવવા ઈચ્છે છે તેને સૌ પ્રથમ જે પગલું ઉઠાવવું પડશે તે છે પોતાના વ્યક્તિત્વના પરિષ્કારનું. સાધના ભગવાની નહીં પણ પોતાની કરવામાં આવે છે. ઉપાસના ભગવાનની કરવામાં આવે છે. કર્મકાંડ કોઈ ખુશામત કે કોઈ જાદુગરી નથી. કર્મકાંડનો સાર, ઉદ્દેશ્ય અને ઈરાદો એ છે કે માણસ પોતાને ઠીક બનાવી એને લાયક બનાવી લે કે તેના માધ્યમથી કર્મકાંડોના જે મંત્રોના જે ગતિ-વિધાન છે, દેવપૂજન છે તેનો સમૂળગો લાભ ઉઠાવવાનું શક્ય બની શકે.

આના માટે માણસે સંયમી બનવું પડે છે. તમે જોયું હશે કે રેલગાડીને ચલાવવા માટે થોડી વરાળ બનાવાય છે અને પિસ્ટન સાથે જોડી દેવામાં આવે છે. આ સંગ્રહેલી વરાળ રેલગાડી અને એન્જિન સહિત હજારો-લાખો મણ બોજને ખેંચીને ચાલે છે. જો આ વરાળ ફેલાવી દેવામાં આવે તો તે હવામાં ચારે તરફ વિખેરાઈ જશે અને પછી કોઈના કામમાં નહીં આવે. આ રીતે વ્યક્તિ વિશે પણ આવું જ કહી શકાય કે તેને સાચી રીતે ઠીક કરવામાં આવે. કોલસામાંથી જ હીરો બને છે. હીરો કોઈ અલગ ચીજ નથી પરંતુ સાફ કરેલો કોલસો જ હીરો કહેવાય છે. કાચો પારો સસ્તો હોય છે એ શરીર માટે નુકસાનદાયક પણ, પણ જો તેજ પારાને મકરધ્વજ બનાવી લેવામાં આવે તો તે ખૂબ જ કિંમતી હોય છે. તેને રસાયણ કહેવાય છે અને વૃદ્ધને જુવાન બનાવી દે છે એ ખૂબ જ સારા કામમાં આવે છે. અધ્યાત્મ વિશે પણ આજ વાત છે કે આનાથી વ્યક્તિને સ્વયં પોતાને ઠીક કરવો પડે છે. મંત્ર તમો જપશો વાણીથી. જો તમોએ વાણી ઠીક કરી નથી તો પછી તમો મંત્ર જાપ કરી રીતે કરી શકશો અને તેનું પરિણામ કેવી રીતે નીકળી શકશે. ઠીક કરેલી વાણીનો અર્થ એ થાય કે જીભ પણ એવી હોવી જોઈએ જેનાથી તમો બીજા કોઈને ખોટા રસ્તે નહીં લઈ જાઓ. જો તમોએ જીભને આવી રીતની બનાવી રાખી છે તો તમારી જીભ ચમત્કાર દેખાડવામાં સમર્થ થઈ શકે છે.

આ વિષયમાં હું એક જુનો કિસ્સો સંભળાવવા માંગું છું-શ્રૃંગીશ્વરિની. તેમના પિતાજીએ શ્રૃંગીશ્વરિને

પોતાના આશ્રમમાં એવી રીતે પાળ્યો હતો કે તેમને સ્ત્રીઓ તમજ અન્ય વાતો વિશે કશી જ ખબર ન પડે. રાજા દશરથને પુત્ર થતો ન હતો. ગુરુ વશિષ્ઠે કહ્યું-આપ શ્રૃંગીઋષિ પાસે જાઓ. જો ત તમારા પુત્રેષ્ઠ યજ્ઞ-અનુષ્ઠાનને પુરો કરી દેશે તો તમારો ઉદ્દેશ્ય પૂરો થઈ જશે. રાજાએ પૂછ્યું શ્રૃંગીઋષિમાં શી વાત છે જે બીજા બ્રાહ્મણોમાં નથી. ગુરુ વશિષ્ઠે કહ્યું-બીજા બ્રાહ્મણોને કર્મકાંડ આવડે છે, વિધિ-વિધાન આવડે છે, મંત્ર બોલતા આવડે છે, પરંતુ પોતાના ખુદના જીવનને જેવું બનાવવું જોઈએ તેવું બનાવવા માટે તેમણે ક્યારેય વિચાર પણ કર્યો નથી અને ન તો અભ્યાસ કર્યો છે. શ્રૃંગીઋષિ આવ્યા અને રાજા દશરથનો પુત્રેષ્ઠ યજ્ઞ કરાવ્યો ત્યારે તેમની ત્રણ રાણીઓને ચાર બાળકો થયા અને ચારેય બાળકો સાધારણ નહીં ભગવાનના સ્તરના હતા, કારણ કે તેમની વાણીમાં બળ હતું. આ ઋષિ પરંપરા છે. શારીરિક શ્રમ, બુદ્ધિ, સમય, ધન, ભાવનાઓ, વ્યક્તિવ આ બધી ચીજો એવી છે જે એક-એક કરીને ઠીક કરવી જોઈએ. અમારા જીવનમાં આજ કરવું પડ્યું અને તેનું આ પરિણામ છે કે જે કંઈ અમે મેળવ્યું તેમાંથી દરેક ચીજ ને સાચી મેળવી. કોઈ ચીજ એવી નથી મેળવી જેના વિશે અમે એવું કહી શકીએ કે અમને આમાં શંકા રહી ગઈ છે કે અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન નથી.

ખરેખર અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન છે. આ વિજ્ઞાનને વધારે તેજ કરવા માટે હવે અમે તમારા લોકોથી વિદાય લઈએ છીએ. વિદાય થવાનો મતલબ એ છે કે અમારી અને તમારી વાતચીતની પરંપરા જે આટલા લાંબા સમયથી ચાલી રહી છે, તે આગળ ચાલવી એ સહેલી નથી. આગળથી હવે અમારો બીજો કાર્યક્રમ એ છે કે અધ્યાત્મના વિજ્ઞાનને જે હદ સુધી અમે સમજ્યું છે, તે હદ સુધી આ લોભ અમારાથી હવે નથી થતો કે આથી પણ વધારે જ્ઞાનો થવો જોઈએ. વ્યક્તિઓની વ્યક્તિગત સમસ્યાઓનું સમાધાન થવું અધ્યાત્મથી જ સંભવ છે, પરંતુ સમુહનું સમાજનું અને આખા વિશ્વનું સમાધાન કરવા માટે પણ આથી પણ વધારે મોટી તાકાતની જરૂર છે. અત્યાર સુધી અમે જેની ઉપાસના કરી છે તેનાથી પણ મોટી ઉપાસના કરવાની હવે અમને જરૂર પડી છે. એટલા માટે હવે તમારા લોકોથી વિદાય લઈએ છીએ. કેમ ? સાથે રહ્યા હોત તો શી તકલીફ હતી ? ત્યારે એ

તકલીફ હતી કે શક્તિ વિખરાઈ જતા પહેલાં પણ આવું થયું છે. કેટલાય વ્યક્તિઓએ આ પ્રકારે કરવું પડ્યું છે. પોંડિચેરીવાળા અરવિંદ ધોષ વિશે પણ આપે સાંભળ્યું છે, શ્રી અરવિંદે કેટલીય વખત ગોકવણ કરી કે અંગ્રેજોને હિન્દુસ્તાનમાંથી ભગાડી મૂકવામાં આવે પરંતુ તેમાં સફળતા ન મળી. છેવટે તેમની સમજમાં આવ્યું કે આધ્યાત્મિક શક્તિને ભેગી કરવી જોઈએ. આધ્યાત્મિક શક્તિ જ દુનિયામાં સૌથી મોટી શક્તિ છે. તેનાથી મોટી કોઈ શક્તિ નથી. તે પોંડિચેરી ચાલ્યા ગયા. ત્યાં અંગ્રેજ હકુમત ન હતી. ત્યાં જઈને તેમણે તપ કરવાનું શરૂ કરી દીધું અને તપની એટલી ગરમી પેદા કરી કે ત્યાં બધા જ વાતાવરણને 'સાઈકલોન્સ' ચક્વાતોથી ભરી દીધું. જ્યારે વધારે ગરમી પડે છે ત્યારે સાઈકલોન ચક્વાત આવે છે અને વૃક્ષોને, છાપરાને ઉખેડીને ફેંકી દે છે. આવી રીતે શ્રી અરવિંદના તપ કરવાથી એવા સાઈકલોન આવ્યા જેમણે વૃક્ષોને મૂળથી ઉખેડીને ફેંકી દીધા. શું નામ હતા- સાઈકલોનના ? આમાંના એક સાઈકલોનનું નામ હતું ગાંધી, એકનું નામ હતું માલવીય, એકનું નામ હતું જવાહરલાલ નેહરુ, એકનું નામ હતું-સરદાર પટેલ, એકનું નામ હતું સુભાષચન્દ્ર, લાલા લજપતરાય, વગરે-વગરે, જ્યારે તે ઉડ્યા ત્યારે અંગ્રેજોએ ભેગ-બિસ્તરા બાંધવા પડ્યા. આવા જબરદસ્ત સાઈકલોન હતા. તેઓ મહાપુરૂષ હતા. મહામાનવ હતા. એમના વ્યક્તિત્વ અને તેમની હસ્તિઓ એવી જબરદસ્ત હતી જે ઘણા દિવસોથી પેદા ન થઈ હતી.

તે કેવી રીતે થયું ? આ શ્રી અરવિંદ તેમજ શ્રી માતાજીનું તપ હતું અને કોઈ મહર્ષિ રમણનું તપ હતું મહર્ષિ રમણે પણ આ જ દિવસોમાં એવું તપ કર્યું હતું જેનાથી બધા જ વાતાવરણમાં ગરમી પેદા થઈ ગઈ હતી અને તેનાથી હિન્દુસ્તાનની આઝાદી માટે મોટા-મોટા કામ શક્ય થઈ ગયા હતા. મહર્ષિ રમણ અને શ્રી અરવિંદ સિવાય બહારની દુનિયામાં પણ કેટલાય વ્યક્તિ થયા છે. બહાર કોણ થયું છે-આઈન્સ્ટીન. તેમણે પણ પોતાની શક્તિઓને વિખેરાતી બચાવીને અને પોતાના વૈજ્ઞાનિક ઉદ્દેશ્યને પૂરો કરવા માટે એકાંતમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું હતું. તેમના રહેવાની જગ્યા એવી હતી જ્યાં કોઈ જઈ શકતું નહોતું. જેને તેમની પાસે જવું હોય તે નોકર

સાથે પોતાનું વિઝિટિંગ કાર્ડ મોકલાવતો અને જ્યારે તેમને ફરસદ હોય ત્યારે તે કોઈને બોલાવતા તે વિવાય કોઈની હિંમત થતી ન હતી કે તેમની પાસે જાય અને તેમની સાથે વાતચીત કરે. ટૉલ્સટૉયે પણ પાતાના જીવનના અંતિમ દિવસોમાં આવું જ કર્યું હતું. તેઓ મૌન ધારણ કરવા લાગ્યા હતા. મૌન ધારણ કરવાનો અર્થ છે પોતાની શક્તિઓને એકત્ર કરવી. હવે અમે પણ અમારી શક્તિઓને એકત્ર કરવા માટે મૌન ધારણ કરીએ છીએ. તમે કોઈ એવું ન વિચારતા કે તમારા લોકો સાથે અમારી નારાજગી છે. તમો મને ખૂબ જ પ્યારા છો અને હંમેશાં પ્યારા રહેશો. પ્યારમાં અમે કશીજ કમી આવવા નહીં દઈએ અને ન તો દૂર રહેવાથી અમારા અને તમારી વચ્ચે કોઈ ફરક આવશે. સૂર્ય, ચંદ્ર અને સમુદ્રની નજદીક ક્યારેય આપ ગયા છો ? તે તમારાથી કરોડો માઈલ દૂર છે, છતાં પણ તેમની શક્તિ આપ સુધી પહોંચે છે. અમો અને તમો પણ પાસ-પાસે ઊભા છીએ, પાસ-પાસે બેઠા-બેઠા જોતા રહીએ, તેની કોઈ જરૂર અમને દેખાતી નથી. હવે આથી આગળ તમો અમને ન પણ જુઓ તો તેનાથી કશુંજ બનતું-બગડતું નથી. તમે શું તમારું દિલ જોયું છે ? શું ફેફસાં જોયા છે ? શું કિડની જોઈ છે ? તે દિવસ-રાત ચોવીસ કલાક તમારી સેવામાં લાગેલા રહે છે. અમને તમો આવી રીતે જ માની લો કે દિલની રીતે જ તમારી સાથે અમે ચોવીસ કલાક લાગ્યા રહીશું કિડનીની રીતે જ તમારી જિંદગીને સાફ કરીશું. ફેફસાંની રીતે ઓક્સિજન પહોંચાડવા માટે અમારાથી જે કંઈ થશે તે બરાબર કરતા રહીશું. એટલા માટે તમો એ વાતને છોડી દો કે ગુરુજીને મળવાનું થઈ શકશે નહીં.

હળવા-મળવાની પ્રક્રિયા તો અમો એટલા માટે બંધ કરી રહ્યા છીએ કે અત્યાર સુધી આધ્યાત્મિક જીવનથી જે વ્યક્તિઓનું સમાજનું હિત કરી શકતા હતા તે કર્યું. હવે સમસ્યાઓ એવી પેદા થઈ ગઈ છે જે મોટી છે અને તેના માટે મોટી મોટી તૈયારીઓ કરવી પડે છે. પક્ષીને મારવાનું હોત તો ગિલોલથી જ કામ ચલાવી શકત, અથવા નાનકડી બંદૂકથી પણ મારી શકીએ છીએ. કોઈ ઝડૂને મારવાનો હોય છે, વાઘને મારવાનો હોય છે તો સ્ટેનગનની જરૂર પડે છે. જ્યારે કોઈ મોટા કામ કરવા પડે છે અથવા શત્રુ સેના ઉપર હુમલો કરવાનો હોય છે ત્યારે તોપોની જરૂર પડે છે. હવે સમય થોડો એ પ્રકારનો આવી ગયો છે કે

અમારે મોટાં પગલાં ઉઠાવવા પડે છે, પડશે. હવે નાના પગલાંથી આજની સમસ્યાઓ હલ થવાની નથી. કઈ કઈ સમસ્યાઓ છે ? તમારી આંખોને દેખાશે નહીં. તમને સૂર્યનું પરિભ્રમણ તથા પૃથ્વીની પરિક્રમા ક્યાં નજરે દેખાય છે. અમારી આંખો તમારી સરખામણીમાં વધારે તેજ છે. તે કોઈ એવી સમસ્યાઓ જોઈ રહી છે કે જે ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. આ મુશ્કેલીઓને હલ કરવા માટે મોટી શક્તિની જરૂર છે. મુશ્કેલ સમસ્યા શી છે ? એક સમસ્યા એ છે કે વાતાવરણમાં ઝેર ભરાતું જઈ રહ્યું છે. હવામાં ઝેર, પાણીમાં ઝેર, માટીમાં ઝેર, બધી જ જગ્યાએ ઔદ્યોગીકરણ દ્વારા, મોટર-વાહનો દ્વારા, રાસાયણિક ખાતર તેમજ એટમીક વિકિરણ દ્વારા ઝેરને ઝેર ભરાતું જઈ રહ્યું છે. તેનાથી કેન્સરથી લઈને અનેક બિમારીઓ પેદા થઈ રહી છે. આ ચીજો એ છે જેને સાયન્સે દરેક જગ્યાએ ભરી દીધી છે. પરંતુ એક ચીજ એવી છે જે સાયન્સે તો ભરી નથી, પરંતુ અમારા અને તમારા વિચારોથી જન્મી છે, જેનાથી પરોક્ષ વાતાવરણ ગંદુ થયું છે. પરોક્ષ વાતાવરણની આ ગંદકીને દૂર કરવાની, સાફ કરવાની ખૂબ જરૂરિયાત છે.

સફાઈ કેવી રીતે કરવામાં આવે ? અમારે એના માટે ચોક્કસ સ્થળ અને ચોક્કસ પગલાં ઉઠાવવાની જરૂરિયાત છે. હવે અમે મોટાં પગલાં લઈશું. અત્યાર સુધી જેવા અનુષ્ઠાન કર્યાં છે તેવા અનુષ્ઠાનથી કામ ચાલશે નહીં. હવે અમારે મોટાં અનુષ્ઠાન કરવા જોઈએ. પાછળના અનુષ્ઠાનોમાં અમે લોકોને મળતા પણ રહ્યા છીએ અને કામ પણ કરતા રહ્યા છીએ પણ હવે આગળ શું કરવાનું છે ? આગળ અમે એકલા પડી જઈશું. એકલાથી કામ નહીં ચાલે. એકલા રામચંદ્રજીથી પણ કામ ચાલ્યું ન હતું. એટલા માટે તેઓ સુગ્રીવને બોલાવવા માટે ગયા, હનુમાનને બોલાવવા માટે ગયા. પછી નલ અને નીલને બોલાવવા માટે ગયા જેમણે સમુદ્ર ઉપર સેતુ બનાવી દીધો બધાએ મળીને લંકાને પાર કરવાની અને વિજય મેળવવાની તૈયારી કરી. એકલા રામચંદ્રજી ન કરી શક્યા. તેમણે જ્યારે રામ રાજ્યની સ્થાપના કરી ત્યારે પણ આ જ લોકોની સહાયતાની જરૂરિયાત પડી. એકલા રામચંદ્રજી રામ રાજ્યની સ્થાપના કરી શકતા ન હતા. અમો પણ એકલા નથી કરી શકવાના. કુન્તીએ કૃષ્ણ ભગવાનની આજ્ઞા માનીને તેમના માટે પાંચ સહાયક પેદા કર્યા હતા. પાંચ દેવતાઓની શક્તિઓથી તેઓ પેદા થયા

હતા, જેમના નામ હતા-અર્જુન, ભીમ, યુધિષ્ઠિર, નકુલ અને સહદેવ. એકનું નામ હતું કર્ણ જે સૂર્યના અંશમાંથી પેદા થયા હતા. કામ મોટું હતું-નાનું ન હતું. એક વખત એવું બન્યું કે બધેજ પાણીની અછત પેદા થઈ. પાણી વગર કુવા એ તળાવ સુકાઈ ગયા. ક્યાંય પાણી નજરે પડતું હતું. બધે જ ત્રાહિમામ-ત્રાહિમામ મચી ગયું. કેટલાય વર્ષ વીતી ગયા, ક્યાંય પાણી ન વરસ્યું. કેટલીક ચીજો જેને મનુષ્ય પોતાની મેળે નથી કરી શકતો, તેને મોટાઓની સહાયતાથી પૂરા કરે છે. તેના માટે મોટી શક્તિઓની સહાયતા જોઈએ. ભગીરથે વિચાર કર્યો કે આના માટે સ્વર્ગમાંથી ગંગા જમીન ઉપર લાવવામાં આવે. ગંગાને સ્વર્ગમાંથી જમીન ઉપર લાવવા માટે તેઓ તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. તેમણે ખુશામત ન કરવી પડી. ખુશામત કરવાથી, પ્રાર્થના કરવાથી, ચોખ્ખા ચઢાવવાથી, ઘૂપ-દીવા-નેવેઘ ચઢાવવાથી કોઈ પણ મોટી શક્તિ કાબુમાં નથી આવતી. આ મોટા કામો કરવા માટે તપ કરવા પડે છે. ભગીરથે જેમ-જેમ તપ કર્યું એ તપ કરી ગંગાને સ્વર્ગમાંથી જમીન ઉપર લાવ્યા તો દેવોએ પણ મદદ કરી. જે પોતાની મદદ જાતે જ કરે છે તેને ઈશ્વર પણ મદદ કરે છે. શંકર ભગવાને તેમને મદદ કરી. અમારા ગુરુએ પણ અમને મદદ કરી છે કારણકે અમારી સામે મોટી અપેક્ષાઓ રહી છે. શરૂઆતથી અંત સુધી જે કંઈ પણ કામો કરતા રહ્યા છીએ મોટા ઉદ્દેશ્યો માટે કરતા રહ્યા છીએ. જો આ વાત નિશ્ચિત હોત અને એ નિશ્ચિત હોત જે કંઈ પણ અમે અમારા માટે, અમારા બાલ-બચ્ચાં માટે, સંબંધીઓ માટે કરીશું ત્યારે આ બધું દેવતાઓ અમને સુંઘીને ભાગી ગયા હોત. તમો દેવતાઓની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા ઈચ્છો છો તો તેમને એકજ વાત બતાવવી પડશે કે અમો કોઈ મોટા કામ માટે, મોટી અપેક્ષાઓ માટે-મોટા ઉદ્દેશ્યો માટે થોડું કામ કરવા માંગીએ છીએ. ભગીરથે જ્યારે એ બતાવ્યું કે ગંગા અમારે એટલા માટે જોઈએ છે કે જે પેઢીઓ સદીઓથી અવિશ્વાસને કારણે શાપથી સળગી રહી છે, આપી પૃથ્વી સુકાઈ ગઈ છે, તેમના માટે જોઈએ છે તો ગંગા પણ તૈયાર થઈ ગઈ અને તેમને મદદ કરવા માટે શંકરજી પણ તૈયાર થઈ ગયા એ ગંગાએ તેમની જટામાં વહેવાનું શરૂ કરીને ત્યાર બાદ જમીન ઉપર વહેવાનું શરૂ કર્યું.

દેવતાઓ ઉપર એક વખત એક મુશ્કેલી આવી.

એવું થયું કે વૃત્રાસુર નામના એક રાક્ષસે દેવોને મારી-મારીને ભગાડી દીધા અને તેમનું ઈન્દ્રાસન અને રાજસિંહાસન છીનવી લીધું. દેવતાઓએ જોયું કે આને મારવા માટે તપસ્વીની શક્તિ જોઈએ. તપસ્વીની શક્તિથી વધારે કોઈની શક્તિ નથી હોતી. તેઓ દધીચિ પાસે ગયા. દધીચિએ કહ્યું કે મારા હાડકાંનું હથિયાર જો બને તો તે એટલું મજબૂત થઈ શકે છે કે બધા દેવતાઓ એક બાજુ રાક્ષસ એક બાજુ અને મારા હાડકાંમાંથી બનેલું વજ્ર એક બાજુ તપસ્વી દધીચિએ ઈન્દ્રને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે તમો અમારા હાડકાં લઈ જાઓ, તેમાંથી વજ્ર બનાવી વૃત્રાસુરના વિરુદ્ધ કામમાં લો અને થયું પણ એવું જ. ઈન્દ્રએ તે જ હાડકાંમાંથી વજ્ર બનાવ્યું અને તેનાથી વૃત્રાસુરનો નાશ કર્યો અને મોટું કામ થઈ ગયું.

મોટા કામો કરવા માટે મોટી તાકાતની જરૂર પડે છે. અમારી સામે પણ કામ મોટું છે. તેના માટે મોટા ત્યાગની આવશ્યકતા છે. તેમાં દધીચિ જેવા, ભગીરથ જેવા ત્યાગ કરવાવાળા, મોટા માણસો હોવા જોઈએ. મોટા માણસો આવશે ક્યાંથી ? અમોએ તમોને કહ્યું છે કે ભગવાન ફક્ત તેની જ મદદ કરે છે જેઓ મોટા કામો માટે, મોટા ઉદ્દેશ્યો માટે પોતાની જાતને સોંપી દે છે. સુગ્રીવની સાથે એ જ થયું અને હનુમાન સાથે પણ એજ થયું. પહેલાં બંને બલિનો મુકાબલો કરી શક્તા ન હતા અને જીવ બચાવીને એક પહાડ ઉપર છુપાઈ ગયા હતા અને ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા. પરંતુ જ્યારે બંને રામચંદ્રજી સાથે જોડાઈ ગયા અને સીતાની શોધ કરવા અને લંકા દહન કરવા જેવા જોખમો ઉઠાવવા તૈયાર થઈ ગયા તો તેજ હનુમાન પણ પહાડ ઉખેડવા અને લંકા સળગાવવા સહિત સમુદ્રની છલાંગ મારવા સુધી સમર્થ બની ગયા. જે માણસ જોખમ ઉઠાવી શકતો નથી, ફક્ત ફાયદો ને ફાયદો જ શોધે છે તેને હું શું કહી શકું ? પરંતુ જે મહાપુરુષ હોય તે મહાન કામો માટે જ મદદ કરે છે. તેમણે રામ રાજ્યની સ્થાપના માટે મોટા આશ્ચર્યકારક કામ કર્યા અને રામચંદ્રજીનો એટલો પ્રેમ મેળવ્યો કે તેમને રામપંચાયતમાં સ્થાન મળ્યું. આ એ સત્ય છે કે જેમણે પોતાની જાતને રામચંદ્રજીને સોંપી દીધી. સોંપીને તો જુઓ કે બદલામાં શું મળે છે ? આ પ્રકારે નલ-નીલે, રીંછ-વાનરોએ એક એવો પૂલ બનાવી દીધો જે પાણી ઉપર તરતો હતો. તો શું નલ-નીલમાં એટલી તાકાત હતી ? નહીં, ભગવાનની

તાકાત હતી. સારા ઉદ્દેશ્યો માટે, સારા કામો માટે ભગવાનની હંમેશાં મદદ મળતી રહી છે અને મળતી રહેશે જ.

કુન્તીના પાંચ પુત્રોમાં અર્જુન સહિત પાંચ પાંડવ હતા. જ્યારે તેમને વનવાસ થઈ ગયો ત્યારે પોતાની જાતને બચાવવા તે આમ-તેમ ભટકતા હતા. નહીં સાહેબ તેઓ ખૂબ જ શક્તિશાળી હતા અને તેમણે કૌરવોને મારીને અને મહાભારતમાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. તો પછી પહેલાં કેમ તાકાત દેખાડી ન હતી ? પહેલાં એટલા માટે ના દેખાડી શક્યા કે પહેલાં ભગવાન તેમની સાથે ન હતા. ભગવાન કોની સાથે હોય છે ? તેની સાથે હોય છે જે મોટા કામો માટે સમર્પિત થઈ જાય છે. મોટા કામો માટે હવે અમે તમારાથી અલગ થઈ રહ્યા છીએ. તમારામાં કેટલાય માણસો ખૂબ જ શક્તિશાળી પણ છે, તાકાતવાળા છે. કોણ કોણ તાકાતવાળા છે ? તાકાતવાળા હું તેમને માનું છું કે જે બુદ્ધિજીવી છે. જે કલાકાર છે, સાધનવાળા છે અને જે રાજનેતા છે અને અમે તે કોને માનીએ છીએ-ભાવનાશીલોને માનીએ છીએ. તમો લોકો તો ભાવનાશીલ છો. ભાવનાશીલોએ જ દુનિયામાં એવા-એવા ગજબના મોટા-મોટા કામ કર્યા છે કે આખી દુનિયાને હચમચાવીને મૂકી દીધી છે. ભાવનાશીલ કોઈનાથી પણ ઓછો નથી, રાજ નેતાઓથી પણ ઓછો નથી, ત્યારે શું કરવાનું છે ? હવે અમારે આનાથી આગળના સમયમાં એકલા રહેવાનું નથી. પાંચ બાળકો એવા પેદા કરવાના છે જે મોટા હોય. વાયુ-પવને એક બાળક પેદા કર્યો હતો જેનું નામ હતું હનુમાન- બજરંગબલી. ઉપરથી એક શિલા ઉપર ફેંકવામાં આવ્યો કે જોઈએ કે તે છે કે નહીં. બાળકે પથ્થરની શિલાને તોડીને ફેંકી દીધી અને તે બજરંગબલી કહેવાયો. કર્ણ જે સૂર્યથી પેદા થયો હતો. તેની પાસે કવચ-કુંડલ હતા. એવી રીતે અમારે અમારા સહાયકોની જરૂર પડી છે. ઉપર જે પાંચ તાકાતવાળાઓના નામ ગણાવ્યા છે તેમને ઠીક કરવા છે અને સાચા રસ્તા ઉપર લાવવાનું કામ મોટું છે. જે કામ આગળના દિવસોમાં પૂર્ણ થવા જ થઈ રહ્યું છે.

તો પછી તમારે શું કરવું પડશે ? તમારે ક્યારેય કરવું હોય અધ્યાત્મના વિજ્ઞાનની રીતે જોવું જોઈએ, તેને અંધવિશ્વાસ કહેવો ન હોય તો મહેરબાની કરીને તમારે ભગવાનની રીતો સમજવી, ભગવાનનો કાયદો સમજવો, ભગવાનના મનને સમજવું. ભગવાનનું મન

શું છે ? ભગવાનનું મન એ છે કે તેઓ માંગે છે. જે કોઈ પણ સામે આવે છે દરેક પાસેથી માંગે છે. કોને આપે અને કોને ન આપે તેની તેમની એક જ પરીક્ષા છે કે તે માણસ આપવા માટે તૈયાર છે કે નહીં. જો આપવા માટે તૈયાર છે તો ભગવાન તેને આપશે. તેમણે જે મળ્યાં તેમની પાસે માગ્યું. શબરીની પાસે ગયા તો માગતા ગયા કે અમે તો ભૂખ્યા છીએ. ગોપીઓ પાસે ગયા તો માગતા ગયા કે અમો ભૂખ્યા છીએ. રાજા કર્ણ પાસે ગયા તો તેને કહ્યું કે અમારે સોનું જોઈએ. રાજા બલિ પાસે ગયા તો કહ્યું કે અમારે જમીન જોઈએ. જ્યાં જ્યાં ભગવાન ગયા છે તેમાંના દરેક પાસે ભગવાને માગ્યું છે એ જેણે પણ આપ્યું છે તે ખાલી હાથે રહેવા પામ્યો નથી. ભગવાને બધા પાસે માગ્યું છે. અમારા ગુરુએ પણ અમારી પાસે માગ્યું હતું એ જ્યારે અમે આપ્યું તો તેના બદલામાં શું મેળવ્યું ? તેમણે કહ્યું-જે તારી પાસે છે-તે આપ. મેં કહ્યું ક્યાં-કોને આપું ? તો તેમણે કહ્યું-ભગવાની ખેતીમાં વાવી દે, અમારી પાસે જે કંઈ હતું અમે બધું ભગવાની ખેતીમાં વાવી દીધું અને જે કંઈ વાવ્યું તે સો ગણું મેળવ્યું. અમારી પાસે શરીર છે. શરીર અમે વાવ્યું છે અને શરીર સો ગણું થઈને મેળવ્યું છે. તમોએ સાંભળ્યું નથી અત્યારે એક ગાંડો આવ્યો હતો અને તેના માથાથી પગ સુધી સેંકડો છૂરા ચલાવાયા, રિવોલ્વર તાકવામાં આવી, પણ તેમાંથી એક વાળ પણ વાંકો ન થયો. આ શક્તિઓ ભગવાનની આપેલી છે. ભગવાને આપેલી આ શક્તિઓ કોઈને પણ મળી શકે છે, તમને પણ.

આ રીતે અમે અમારું શરીર આપ્યું હતું અને શરીર મેળવ્યું હતું. અમે અમારી બુદ્ધિ આપી. અમારી બધી જ બુદ્ધિનો ઉપયોગ પોતાના માટે નહીં સમાજ માટે કર્યો. અમારી જે બુદ્ધિ છે તે એટલી તિક્ષણ અને તીખી છે કે તમો એ જાણીને આશ્ચર્ય અનુભવશો. વ્યાસજીએ એક મહાભારત લખ્યું હતું અને તેના માટે ગણેશજીને સ્ટેનોગ્રાફર-ટાઈપિસ્ટ બનાવીને લઈ ગયા હતા. અમારી પાસે કોઈ સ્ટેનો- ટાઈપિસ્ટ નથી. અમારી આ ભૂજાઓ જ સ્ટેનો-ટાઈપિસ્ટ છે. આનાથી અમે એટલું સાહિત્ય લખ્યું છે કે જે અમારા વજનથી પણ ભારે છે. આ અમારી બુદ્ધિ છે. અમારી પાસે ધન છે. અમારી પાસે તો ન હતું પણ પિતાજીએ આપેલું હતું જે બધું જ સમાજને આપી દીધું. ગાયત્રી તપોભૂમિને આપી દીધું. આમાંથી જે કંઈ બચ્યું હતું

તેમાંથી અમારા ગામમાં એક શાળા બનાવી દીધી હતી. આમાંથી પણ થોડું ધન વધતું દેખાયું ત્યારે થોડું વધારે ભેગું કરી ગામમાંજ એક દવાખાનું બનાવી દીધું, બધી જ વસ્તુઓ બનાવી દીધી જે સમાજની છે. તમો પૂછશો કે તો પછી તમારું ધન ચાલ્યું ગયું હશે અને તમે ગરીબીમાં દિવસો ગુજાર્યા હશે ? ના, અમે ગરીબીમાં દિવસો નથી કાઢ્યા. તમો જોતા નથી જ્યાં અમે રહીએ છીએ કેટલું મૂલ્યવાન છે. તમે શાંતિકુંજ જોયું છે, લાખો રૂપિયાનું બનેલું છે. ગાયત્રી તપોભૂમિ લાખો રૂપિયાનું બનેલું છે. બ્રહ્મવર્યસુ લાખો રૂપિયાનું બનેલું છે. અમને લાખોથી ઓછામાં ગણતરી ફાવતી જ નથી, કેમ ? એટલા માટે નથી ફાવતી કે જે કંઈ અમારી પાસે હતું અમે ભગવાનને, સમાજને આપ્યું છે. વાવ્યું છે અને વાવ્યાના બદલામાં કાપ્યું છે.

અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન છે કે અંધવિશ્વાસ. જો તમારું મન એ જાણવા ઈચ્છતું હોય તો પછી તમારે એ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે અધ્યાત્મની સાચી રીત કઈ છે. સાચી રીત ખબર નથી તો એટલેજ તમો બેકાબૂ થાવ છો, પરેશાન છો. તમો ફક્ત પૂજાપાઠ કરો છો, કર્મકાંડ કરો છો પરંતુ કર્મકાંડની સાથે સાથે જીવનને જેવું ઊંચું બનાવવું જોઈએ તેવું બનાવવા માટે તમારું મન નથી ઈચ્છતું, તમો કોઈ પ્રયત્ન નથી કરતા. તમો મનથી પ્રયત્ન કરો, પછી જુઓ કે ભગવાન તમારી મદદ કરે છે કે નહીં. ભગવાન જુઠો છે કે સાચો ? ભગવાન સાચો છે અને કેવો છે ? તમે કેવો જોયો છે ? ભગવાનને અમે પ્રતિચ્છયાના રૂપે અને પ્રતિધ્વનિના રૂપે જોયો છો. દર્પણમાં તમો તમારો જેવો ચહેરો જુઓ છો, ભગવાન બિલકુલ તેવા જ હોય છે. અમારા જેવા ઈમાનદાર, અમારા જેવું મન, અમારા જેવી બુદ્ધિ, અમારા જેવો તેમનો પ્યાર, અમારા ભગવાન બિલકુલ અમારા જેવા જ છે. ગુંબજમાં જે અવાજ કરીએ છીએ તે જ અવાજ પ્રતિધ્વનિત થઈને સંભળાય છે. એજ રીતે જે અવાજ અમે લગાવીએ છીએ તે જ અવાજ સંભળાય છે. અમે કહીએ છીએ-લો અને તમો અવાજ લાગવો છો કે લાવો ભગવાનજી તમારી પાસે જે કંઈ છે તે અમારા હવાલે કરી દો. ભગવાન કહે છે કે અમે આપવાના નથી. બન્નેમાં પ્રયત્નો થાય છે. રામ અને ભરતમાં રાજગાદી માટે લડાઈ થઈ ગઈ હતી. રામ કહેતા હતા કે અમારો ભરત આ ગાદી ઉપર બેસશે.

અને ભરત કહેતા હતા કે રાજગાદી પર તો અમારા ભાઈ રામ બેસશે. બન્ને વચ્ચે પ્રયત્નો થતા રહ્યા, લડાઈ થતી રહી. દડાને બન્ને ઠોકરો મારતા રહ્યા અને દડો ક્યારેક અહીં પડતો તો ક્યારેક ત્યાં. અમારા ભગવાનની વચ્ચે પ્યારની વાતો થઈ અને લડાઈની વાતો પણ થઈ. લડાઈ એ વાત ઉપર થઈ કે ભગવાને વીસ વખત અમને કહ્યું કે અમારી પાસે જે કંઈ છે તું લઈ લે અમે કહ્યું-જે કંઈ પણ અમારી પાસે છે તે તમો લઈ લો. અમે આપવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા ભગવાનને અમે એ નથી કહ્યું કે તમો અમને આ આપો-તે આપો. અમારી પાસે આ ઓછું છે. અમો ના તો ભિખારી છીએ અને ના તો ગરીબ-દુર્બળ. અમે બ્રાહ્મણ છીએ અને અમે તપસ્વી છીએ. અમે શક્તિશાળી છીએ અને એટલા માટે અમે ભગવાનને કહ્યું તમારે જે કંઈ જોઈએ તે માંગો. ભગવાને કહ્યું કેમ જરૂર નથી ? સમાજ માટે-દેશ માટે કેમ જરૂર નથી ? દુનિયામાં જે પરેશાનીઓ મચેલી છે, જેર ફેલાયેલ છે તેના માટે તારાં હાડકાંની જરૂર છે, તપની જરૂર છે અમે કહ્યું લો આ દધીચિનું બધું જ તમારી સામે છે.

ભગવાનને આપે કેવા જોયા ? ભગવાનને અમે હાથી-ઘોડા ઉપર સવાર થયેલા નથી જોયા. ભગવાનને અમે 'પાઈલટ'ના રૂપે જોયા અને અમારા 'બૉડીગાર્ડ'ના રૂપે જોયા. ભગવાન અમારા બૉડીગાર્ડની રીતે ચાલે છે અને એ કહે છે કે તમો જે કંઈ કહેશો અમે તે જ કરીશું. તમો આગળ આગળ ચાલો અમે પાછળ સંભાળી લઈશું. અમારો પાઈલોટ આગળ-ચાલે છે અને કહે છે કે જુઓ રસ્તો સાફ છે. હું રસ્તો સાફ કરું છું તમારા માટે, તમો આગળ વધો. ભગવાન આ રૂપે છે આવો, ભગવાન તમો ઈચ્છો છો તો તમો તે રસ્તો અપનાવો જે અમોએ અપનાવેલ છે. અમારું જીવન એક વૈજ્ઞાનિક અધ્યાત્મની સાથે મળેલું છે. એટલા માટે તેનું પરિણામ પણ અમે વૈજ્ઞાનિક અધ્યાત્મ જેવું જ મેળવ્યું છે. તમોને પણ પ્રાર્થના છે કે તમો પણ એવું જ કરજો. તમો પણ એ મેળવશો જે અમે મેળવ્યું છે.

* ૐ શાંતિ *